

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
Тернопільська академія народного господарства

На правах рукопису

КРУП'ЯК ЛІДІЯ БОГДАНІВНА

УДК 338.10

**ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА
(на прикладі АПК України)**

Спеціальність 08.07.02. - Економіка сільського
господарства і АПК

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник - доктор економічних наук,
професор Яремчук І.Г.

ТЕРНОПІЛЬ - 1997

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ	9
1.1 Історичні етапи формування торговельної інфраструктури в народному господарстві.....	10
1.2 Розвиток ринкових відносин у агропромисловому комплексі.....	28
РОЗДІЛ 2. РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА В ДІЮЧІЙ СИСТЕМІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	51
2.1 Виробництво та продаж цукрових буряків як основна форма торговельних відносин з цукровими заводами.....	52
2.2 Формування торговельних відносин при виробництві та продажі цукру.....	70
2.3 Показники ефективності бурякоцукрового підкомплексу.....	92
РОЗДІЛ 3. РИНКОВА ІНФРАСТРУКТУРА ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА	108
3.1 Збільшення виробництва цукрових буряків, цукру та підвищення їх якості.....	108
3.2 Екологічні проблеми в розвитку бурякоцукрового підкомплексу.....	125
3.3 Удосконалення цінового механізму по виробництву та реалізації сировини та цукру	135
3.4 Удосконалення економіко-організаційних основ ринкових відносин.....	148
ВИСНОВКИ	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	168
ДОДАТКИ	176

ВСТУП

Актуальність теми. Перехід економіки України до ринкових відносин характеризується кризовими явищами, які охопили практично всі галузі народного господарства. Основними причинами кризового стану галузей, в тому числі бурякоцукрової, є зруйнування старої планової адміністративно-командної системи управління та безсистемний підхід до невизначеного економічного механізму господарювання, відсутність як концептуального бачення економічних перетворень у бурякоцукровому підкомплексі, так і законодавчого забезпечення, обґрунтованої державної економічної політики по відношенню до бурякоцукрового підкомплексу, втрата державного впливу на виробництво та реалізацію цукрових буряків і цукру.

Все це призвело до різкого спаду виробництва цукрових буряків та цукру. Так, за останні п'ять років середньорічні обсяги виробництва цукрових буряків в Україні скоротилися на 28,2% порівняно з періодом 1986-1990 р.р. Урожайність цукрових буряків на сьогодні Україна має у 2,5 рази нижчу порівняно з Францією та Німеччиною.

Скорочення обсягів виробництва цукрових буряків призвело до відповідного зменшення за останні п'ять років середньорічного обсягу виробництва цукру на 1,5 млн.т, щорічних втрат валютних надходжень на суму 600 млн. доларів США. Отже, сучасний етап переходу бурякоцукрового підкомплексу до ринкової економіки вимагає удосконалення ринкового механізму, який повинен забезпечити збільшення виробництва цукру для внутрішнього та зовнішнього ринку, зробити галузі буряківництва та цукровиробництва високоприбутковими.

Ефективність бурякоцукрового виробництва є складною та багатогранною категорією. Найширше ця проблема знайшла своє відображення у роботах вітчизняних вчених О.С.Багатеренка, П.П.Борщевського, Н.В.Виноградова, З.В.Гуцайлюка, М.І.Долішнього, С.Л.Дусановського, І.І.Лукінова, О.М.Онищенка, П.Т.Саблука, І.Г.Яремчука та ін. Проте нові економічні умови вимагають сучасного підходу до даного питання, оскільки підвищення ефектив-

ності бурякоцукрового виробництва залежить від ринкового механізму господарювання, а цей, в свою чергу, взаємопов'язаний з розвитком відносин власності, створенням ринкової інфраструктури, регулюванням цін і формуванням ефективних господарських структур у даній сфері виробництва, поступовим переходом від вузькогалузевого до міжгалузевого управління бурякоцукровим виробництвом.

Вирішення таких складних питань, як підвищення ефективності в бурякоцукровому виробництві в умовах формування ринкових відносин, потребує науково-методологічного підходу і вироблення науково обґрунтованих пропозицій з реалізації поставлених завдань.

Значимість і наукові дослідження вивчення цих складних економічних проблем обумовлюють актуальність і вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вироблення теоретичної концепції і практичних рекомендацій щодо комплексного функціонування бурякоцукрового підкомплексу України та визначення найбільш важливих напрямків підвищення його ефективності в умовах формування ринкових відносин.

Відповідно до поставленої мети передбачено вирішити такі основні завдання методичного і прикладного характеру:

- теоретично обґрунтувати історичні етапи становлення і розвитку ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі України;
- дослідити організаційні основи та розробити методику визначення і послідовного аналізу ефективності основних видів зв'язків, обґрунтованих розрахунків та відображення кількісно-якісної характеристики основних параметрів взаємодії споживчої кооперації з агропромисловим комплексом;
- розкрити основні тенденції розвитку бурякоцукрового виробництва в діючій системі торговельних відносин та виявити характер його розміщення і територіальної організації;
- провести комплексний аналіз структури бурякоцукрового підкомплексу й

ефективності його функціонування в умовах переходу до ринкової економіки та розробити напрямки їх удосконалення;

- провести аналіз виробництва та продажу цукрових буряків як основної форми торговельних відносин з цукровими заводами та дослідити організацію раціонального формування сировинної бази цукрової промисловості, а також визначити напрями її удосконалення;

- обґрунтувати вибір показників, що характеризують ефективність діяльності галузей бурякоцукрового виробництва у сучасних умовах господарювання;

- розробити модель вивезення транспортними засобами цукросировини на бурякоприймальний пункт;

- розкрити причини екологічних наслідків діяльності бурякоцукрового виробництва і виробити конкретні напрями екологізації цієї діяльності;

- розробити систему ціноутворення у бурякоцукровому підкомплексі та виробити рекомендації її розвитку на основі розгляду існуючої методики у країнах з ринковою економікою;

- удосконалити економіко-організаційні основи ринкових відносин у бурякоцукровому виробництві;

- запровадити в практику механізм узгодження інтересів партнерів: буряко-сійних господарств, цукрових заводів, споживачів та держави.

Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження дисертаційної роботи є теоретичні, методичні та практичні аспекти економічних передумов розвитку бурякоцукрового підкомплексу і підвищення його економічної ефективності в умовах формування ринкових відносин.

Об'єктом дослідження був бурякоцукровий підкомплекс, який сформувався на території України та Тернопільської області, для яких характерна багатогалузевість, висока товарна спрямованість виробництва, активізація ринкових відносин з виробництва, переробки сільськогосподарської сировини та її реалізації.

Методологія і методика дослідження. Методологія і методика дослідження базується на сучасних наукових концепціях. В основу методології дослідження

покладено діалектичний підхід до вивчення економічних явищ, процесів і закономірностей та динаміки розвитку складових бурякоцукрового підкомплексу в конкретних умовах розвитку різних форм власності і вимог ринкової економіки.

В процесі дослідження використовувались методи статистичного аналізу, порівняння і узагальнення, а також експертні оцінки.

Інформаційною основою дослідження слугували матеріали статистичної звітності Міністерства статистики, Міністерства сільського господарства і продовольства України, концерну “Укрцукор”, Тернопільського обласного управління статистики, Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства, асоціації “Тернопільцукор”, дані обстежень соціально-економічного стану районів області, показники річних звітів підприємств АПК, цукрової промисловості та торгівлі, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів з питань бурякоцукрового виробництва, спеціальна література з технології та організації виробництва цукру, галузеві інструкції та нормативні документи. Крім того, використано офіційні статистичні матеріали за рубежом, а також особисті дослідження автора.

Наукова новизна дисертаційної роботи. Наукова новизна підтверджується отриманими результатами і полягає в наступному:

- досліджено історичні аспекти формування торговельних відносин в бурякоцукровому підкомплексі та визначені шляхи його подальшого розвитку і удосконалення;

- здійснено аналіз рівня економічної ефективності бурякоцукрового виробництва в діючій системі торговельних відносин;

- обґрунтовано недосконалість існуючої системи формування торговельних відносин при виробництві сировини, цукру та ринку збуту, а також запропоновано рекомендації та методику її поліпшення;

- доведено недосконалість існуючої методики управління якістю продукції та запропоновано врахування підсумкових показників якості сировини, а також розроблено методику визначення повної зрілості цукрових буряків на основі

матеріалів господарств бурякової зони цукрового заводу “Поділля”;

- визначено основні шляхи раціонального використання сировини, підвищення її цукристості, зниження втрат у процесі транспортування, зберігання та переробки;

- розроблено структурну схему економікоматематичної моделі оптимального планування бурякоцукрового виробництва, а також розроблено модель по вивезенню транспортними засобами цукросировини на бурякоприймальний пункт;

- обґрунтовано доцільність вироблення програми з переведення екологізації бурякоцукрового виробництва на принципово новий технологоекономічний механізм;

- запропоновано методику визначення ціни на цукрові буряки та цукор як одного з головних чинників еквівалентності взаємин в бурякоцукровому підкомплексі з урахуванням існуючої практики та зарубіжного досвіду;

- теоретично обґрунтовано доцільність створення добровільних формувань у бурякоцукровому виробництві, реформування діючих та створення ринкових організацій з оптової торгівлі цукром, враховуючи товарні, фондові, валютні та трудові біржі;

- розроблено ринкову модель управління бурякоцукровим виробництвом та концептуальний підхід до формування маркетингової діяльності цукрових заводів і забезпечення ефективного функціонування регульованого ринку цукру в Україні.

Практичне значення дослідження. Теоретично обґрунтовані перспективи розвитку підкомплексу та оцінка економічної ефективності його функціонування в умовах ринкової економіки.

Практична цінність дослідження полягає у застосуванні запропонованих автором методів з підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва з урахуванням об’єктивних умов його господарювання, пропозицій з формування механізму узгодження інтересів бурякоцукрового підкомплексу, споживачів та держа-

ви. Отримані результати досліджень дозволять суттєво підвищити економічну ефективність бурякоцукрового виробництва, задоволення потреб населення в цукрі.

Результати дослідження можуть використовуватися при виробленні галузевих методик з підвищення ефективності бурякоцукрових формувань різних рівнів.

Апробація роботи. Основні результати досліджень висвітлені в наукових статтях і доповідались на міжобласній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку Подільського регіону” (Тернопіль, 1992), регіональній науково-практичній конференції “Ефективність реформування аграрної сфери і шляхи раціонального використання природних ресурсів Поділля” (Тернопіль, 1986), семінарах в Агропромі, асоціації “Тернопільцукор”, на яких отримали схвальну оцінку. Окремі положення і розробки використовуються на підприємствах бурякоцукрового виробництва Тернопільської області та в навчальному процесі Тернопільської академії народного господарства.

На захист виносяться:

- теоретично обґрунтована концепція розвитку ринкової інфраструктури, удосконалення цінового механізму в бурякоцукровому підкомплексі України;
- нова форма організаційної системи управління в бурякоцукровому підкомплексі, координація і взаємодія виробництва цукрових буряків і цукру в умовах ринкових відносин;
- нова ринкова модель, яка передбачає залучення іноземних інвестицій, впровадження нових технологій, зміцнення експортного потенціалу, підвищення економічної ефективності в бурякоцукровому підкомплексі.

Особистий внесок здобувача полягає в розробці структури міжгалузевих зв'язків у бурякоцукровому виробництві при ринковій моделі управління, цін на цукрові буряки і цукор та моделі з вивезення транспортними засобами цукросировини на бурякоприймальний пункт.

Публікації. За результатами проведених досліджень автор опублікував 8 наукових праць загальним обсягом 2,4 друк. арк.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків та додатків. Робота викладена на 192 сторінках машинописного тексту, з них 21 сторінку займають 62 таблиці, 14 сторінок - 24 рисунки, 1 сторінку - 1 схема, 15 сторінок - 13 додатків. Список використаної літератури складає 161 найменування.

РОЗДІЛ 1

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

1.1. Історичні етапи формування торговельної інфраструктури в народному господарстві

В Україні протягом XVI-XVIII, IX-XX ст. відбувався розвиток національного ринку. Про це свідчило неухильне зростання таких періодичних форм організації внутрішньої торгівлі, як ярмарки, торги і базари, а також постійної торгівлі, зміцнення торговельних зв'язків між українськими регіонами. Піднесення внутрішньої та зовнішньої торгівлі сприяло дальшому зростанню товарного господарства України.

Історичний розвиток національного ринку України можна розділити на такі етапи. Перший етап - це період XVI-XVIII століття, другий - XIX - початок XX століття, третій - післяреволюційний період, четвертий - період після другої Світової війни і п'ятий - перехід України до ринкової економіки.

Першою формою торгівлі в Україні у період XVI-XVIII ст. вважаються ярмарки.

У досліджуваний період ярмарок був домінуючою формою міжміського, міжсільського і міжрайонного обміну, виконуючи також функцію місцевого торгу. На ярмарках торгували й закордонні купці.

До періодичної форми належала також базарна торгівля. Базари відбувалися у великих і малих містах і селах через певні відрізки часу.

Проміжне місце між ярмарками і базарами посідали торги, які спеціалізувалися на продажу певного виду товарів.

Якщо базари і торги обслуговували лише місцеві ринки, забезпечуючи економічний зв'язок між містом і селом, то ярмарки зв'язували між собою різні райони України і були першою ознакою формування внутрішнього ринку. Ви-

щою формою торгівлі, яка тоді починала розвиватися на західноукраїнських землях, була постійна (стаціонарна) торгівля. Вона проводилася через спеціальні торгові крамниці, склепи, магазини, склади, шинки, корчми, заїзди тощо. Торговці і покупці мали змогу забезпечувати свої потреби щоденно і систематично.

Наприкінці XVIII - першій половині XIX ст. активізувалася експортна та імпортна торгівля через митниці, розташовані на австро-російському кордоні - Бродівську, Радзивилівську, Волочиську (Підволочиську), Гусятинську, Наковецьку і Новоселицьку. Ці митниці знаходилися на головних торговельних шляхах, що пролягли із Заходу на Схід, і навпаки. Торговельні шляхи були сухопутними і водними (річки Дністер, Прут, Західний Буг).

Територія західноукраїнських земель служила зручним містком для транзиту товарів з України у Центральну і Західну Європу, і навпаки. Через західноукраїнські землі до Австрії, Чехії, Моравії, Угорщини, Польщі, Сілезії, Пруссії та інших країн з України вивозили продукти сільського господарства і тваринництва, мисливства і рибальства, промислову сировину і напівфабрикати. Уся транзитна торгівля здійснювалася через митниці на російсько-австрійському кордоні. Найвища інтенсивність перевезень товарів припадала на Бродівську і Новоселівську митниці. Виняткову роль відігравали Броди - на той час один з найбільших торговельних центрів Європи, перевалочний склад країн Сходу і Заходу. Отже, був встановлений головний транзитний шлях Одеса-Балта-Тульчин-Немирів-Вінниця-Літин-Летичів-Проскурів-Кременець-Радзивилів-Броди, і навпаки. З Бродів товари йшли далі на захід, через Львів-Краків до Вроцлава і Лейпціга; другий напрям - через карпатські перевали до Австрії, Угорщини, Чехії, Моравії, Трієста. Транзитний шлях Одеса-Броди набув міжнародного значення. Крім цього, з Бродів йшов так званий "російський товарний шлях" на Петербург і Москву. 1802 року російським урядом був складений навіть проект транзиту з Галичини до Риги через Поділля і Волинь. 1812 року з Фінляндії через Петербург-Радзивилів до Бродів перевезено цукру-рафінаду на суму понад 717.6 тис.крб. [66.-С.130].

Україна підтримувала торгівлю з великими європейськими містами. Галичина і Буковина поглиблювали традиційну торгівлю з Польщею, торговельні зв'язки з Чехією, Моравією Угорщиною, Сілезією, західними австрійськими провінціями, а Закарпаття - з Угорщиною.

На півдні України будувалися чорноморські портові міста - Херсон, Миколаїв, Одеса. Так, Херсон став великим чорноморським портом, притягуючим торговим центром для купців багатьох країн, звідки вивозилися товари у Західну Європу. Іншими важливими портами були Таганрог, Євпаторія, Очаків, Феодосія. Пізніше великого значення набула Одеса.

Характерним з точки зору оцінки експортного і, взагалі, економічного значення України в складі Російської імперії є статистичний порівняльний аналіз чорноморської торгівлі по експорту й імпорту товарів. Досліджувалося постійне і цілком значне збільшення експорту над імпортом. Очевидно, це було пов'язано з порівняно високою ефективністю господарства південних регіонів Російської імперії, перш за все України, і перерозподілом товарної маси в користь інших регіонів Росії, проявом якої стала імпортна орієнтація північних портів (табл.1.1).

Таблиця 1.1. Питома вага зовнішньої торгівлі Росії через Чорноморські порти (в %).

ПОКАЗНИК	Роки					
	1815	1820	1830	1840	1850	1860
Експорт	10.0	13.0	19.5	22.4	23.8	32.3
Імпорт	6.8	5.3	7.4	9.3	9.6	10.3
Всього	16.8	18.3	26.9	31.7	33.4	42.6

З таблиці 1.1 видно, що експорт та імпорт в Росії у 1815 році становив лише 16.8%, а через 45 років у 1860 році він досяг 42.6% або зріс у 2.5 раза. У торгівлі переважав експорт. Якщо в 1815 році експорт становив 10%, то у 1860 - 32.3% або зріс в 3.2 раза. Імпорт за цей період зріс лише на 3.5 пункти. Через Чорноморські порти в основному вивозилася продукція з України. В той час цукру було мало і він не експортувався. Населення України замість цукру споживало мед, якого в той час заготовлялося досить багато. Населення платило медовий оброк. В Батуринській економії К.Розумовський в 1772 році тримав 1912 вуликів. Цар-

ські воеводи вивезли до Москви 276 пудів меду.[149.- С.151] Ще більш бурхливого розвитку набула торгівля в Україні, коли 1861 року була з Одеси до Балти прокладена залізниця. Царська Росія ще в більшій мірі експортувала цукор в інші країни. Цьому також сприяло прокладення залізниці Львів-Золочів-Тернопіль у 1871 р.

Початковою датою в історії народження та розвитку споживчої кооперації в Україні вважають 1866р., коли виникло Харківське товариство споживачів. Соціально-економічні умови, що викликали до життя споживчу кооперацію в Україні, в основному були подібні до тих, які діяли у країнах Західної Європи, де споживча кооперація появилася приблизно на два десятиріччя раніше.

Кооперація як масовий суспільний рух виникла на досить високому рівні розвитку капіталістичних виробничих відносин як у країнах Західної Європи (Англія, Франція, Німеччина, Італія та ін.), так і в Росії й Україні.

Починаючи з 60-х років, кооперативні форми господарства в Україні розвивалися дуже швидко. Особливо прискореними темпами зростала харчова, легка промисловість на базі підвищення товарності сільського господарства. Інтенсивний розвиток капіталізму в промисловості і землеробстві України викликав глибокі зміни в усьому суспільному укладі міста і, особливо, села.

Розвиток Росії і України по капіталістичному шляху, зміна економічної та суспільної обстановки в країні, нове розташування класових сил, різке погіршення життєвого рівня трудящих - все це мало вирішальне значення для виникнення споживчої кооперації.

Промислові робітники засновували споживчі товариства для спільної купівлі необхідних їм предметів споживання. Спочатку кооперативів було дуже мало, але згодом ставало дедалі більше. Значного поширення набрав кооперативний рух в Україні після 1905 р.

Споживча кооперація являє собою сукупність масових добровільних об'єднань трудящих, які вступили на шлях економічної боротьби за поліпшення свого становища. Трудящі на добровільних засадах спільними силами і грошови-

ми засобами створювали кооперативні підприємства.

Щоб уявити, як зростала кількість споживчих товариств в Україні, розглянемо табл.1.2.

Таблиця 1.2.Розвиток споживчої кооперації в Україні у дореволюційний період¹.

Роки	Загальна кількість споживчих товариств	Абсолютний приріст	Тривалість періоду, років	Середньорічний приріст споживчих товариств	Коефіцієнт збільшення чисельності споживчих товариств
1866	1	-	-	-	-
1870	17	+16	4	4.0	1.0
1900	182	+165	30	5.5	1.4
1905	505	+323	5	64.6	16.1
1914	3052	+2547	9	283.0	70.7
1917	4873	+1821	3	607.0	152.0

Наведені статистичні дані табл.1.2 свідчать про те, що за 1866-1904 роки споживча кооперація України розвивалась повільно. Це був по суті підготовчий період до майнового піднесення та поширення кооперативного руху серед робітників і селян України. Воно наступило після революції 1905 року.

Дорадянський період історії споживчої кооперації України можна поділити на два етапи: перший - розвиток споживчої кооперації за домонополістичного капіталізму - 1866-1904 роки та другий - розвиток споживчої кооперації за імперіалізму - 1905-1917 роки. Особливо швидко почала розвиватися споживча кооперація після революції 1905 року.

У період 1866-1870 років в Україні було організовано 17 кооперативів.

Перше сільське споживче товариство виникло в селі Бакулівка Василівського району на Київщині у 1886 році.

Дев'яності роки ХІХ століття в Україні характеризуються досить бурхливим піднесенням промисловості.

Після революції 1905-1907 років на Україні почали виникати спілки споживчих товариств. У 1908 році був заснований Київський Союз споживчої коопе-

¹Таблиця складена на основі відомостей урядового органа, який здійснював реєстрацію затверджених товариств (ІІІ відділ Петербурзького Комітету сільських ощадно-позичкових та промислових товариств).

рації. За 2 роки він об'єднав 220 споживчих товариств.

Будівництво споживчої кооперації на Поділлі почалося зі створення дрібних районних об'єднань. Такі об'єднання 1909 року постали у с.Пеньківцях Ямпільського повіту, Яланецькому та Вороновицькому, а в 1913 році - у містах Тульчині, Немирові, Бершаді, Дунаївцях та деяких інших населених пунктах.

Кількісне зростання споживчих товариств в Україні пояснювалося дальшим погіршенням продовольчого становища в країні - спекуляцією з боку приватних торговців, приховуванням ними товарів.

Торговельні відносини в бурякоцукровому виробництві виникли значно пізніше.

До XIX ст. цукор виробляли з цукрової тростини. У 1747 р. німецький вчений А.С.Маргграф виділив з коренеплодів білих буряків речовину, аналогічну тростинному цукру. Учень Маргграфа Ахард в 1799 р. одержав 3, а в 1800 - 6 ц. цукру. В 1802 р. він побудував у нижньосілезькому місті Кунери першу установку, за допомогою якої добували кілька фунтів цукру за день [37.- С.119].

У 1792 р. викладач аптекарської хімії Петербурзького і Московського університетів І.Я.Біндгейм опублікував результати своїх дослідів по добуванню цукру з буряків і гарбузів, а в 1799 р. подав свої пропозиції царю і супроводив їх зразками цукру.

Початок бурякоцукрового виробництва в Росії відносять до 1802р., коли Я.С.Єсіпов і Є.І.Бланкеннагель побудували цукровий завод в селі Аляб'єво Тульської губернії.

Бурякоцукрове виробництво почало швидко розвиватись в Росії. У 1810р. посівна площа буряків становила 400 десятин (близько 480 га) і 8 заводів виробляли близько 167ц цукру. Через 15 років з 1250 десятин його було одержано майже 250т. [37.- С.122].

Вирощування цукрових буряків у царській Росії базувалось на ручній праці. На 1 га посіву затрачалось 200 і більше людино-днів.

Однак у центральній частині Росії цукробурякове виробництво виявилось

нерентабельним через низькі врожаї буряків, відсутність робочої сили. В зв'язку з цим воно поступово почало переміщуватися на більш родючі і густонаселені землі лівобережної, а потім і правобережної України. Перший цукровий завод був побудований в селі Макошине Сосницького повіту Чернігівської губернії в 1824р. До 1826р. відносять будівництво цукрового заводу в Київській (Тараща), а до 1827р. - в Подольській (Бершадь) губерніях.

Найбільшого поширення в Східній Україні набуло вирощування цукрових буряків, що давало більший прибуток, ніж посіви зернових. За період з 1848 по 1860рр. площі цієї культури зросли на 57,7% і становили майже 44 тис.десятин [149.-С.262]. Цукрові буряки сіялись у поміщицьких маєтках Правобережної і Лівобережної України, особливо в Київській губернії (59% загальної площі цукрових буряків). Цукрозаводчики мали в своєму розпорядженні власні плантації буряків, одночасно закупляли корені у тих, хто не мав цукрових заводів. У 1860 році було закуплено 1,5 млн. берковців (1 берковець - близько 170 кг) буряків [149.-С.262].

Великі заслуги у розвитку бурякоцукрового виробництва належать графу О.О.Бобринському. У Київській губернії графи Бобринські мали всього 35,6 тис. десятин (1 десятина - 1,1 га), на яких і розвили цукрову промисловість з пристосованим для цього сільським господарством [73.-С.25] Були селекційна і метеорологічна станції, чотири цукрові заводи і один рафінадний. Щорічно в маєтках засівали більш, як 3000 десятин цукрових буряків, з яких одержували 386.000 берковців цукрових буряків. На випадок неврожайних років додатково в інших господарствах орендували 450-600 десятин землі [73.-С.25].

У 1832 році було створено перше об'єднання цукрозаводчиків, майже через 30 років після введення в експлуатацію першого цукрового заводу в Росії, на основі сільськогосподарського об'єднання "Московського товариства сільського господарства", яке і проводило спочатку пропаганду бурякоцукрової промисловості. А в 1834 році було створено комітет цукроварів. Він відіграв важливу роль в історії розвитку цукрової промисловості і перш за все в питаннях її становлен-

ня, пропаганди нового вирощування буряків, їх переробки та збуту продукції, постачанню насіння цукрових буряків, більш обгрунтованого розміщення посівів. Рекомендував використання висококваліфікованих спеціалістів з питань цукроріння, що були за кордоном. В ті часи французька цукрова промисловість займала провідне місце по науково-технічному рівню, а наші заводи вивчали її досвід.

Цукрові заводи уже на першому етапі свого розвитку прагнули до об'єднання зусиль в господарській, науково-технічній, організаційній, комерційній діяльності. Але сам Комітет цих функцій не виконував.

Після розпаду синдикату цукровиків регулювання ринку цукру взяла на себе держава на основі закону від 20 листопада 1895 року. Цей закон сприяв стабілізації цукрової промисловості і подальшому її розвитку, а також послужив стимулом для об'єднання цукрових заводів на основі широких і загальних завдань для всієї промисловості (додаток А).

1897 року була створена нова організація "Всеросійське товариство цукрозаводчиків". Основне завдання товариства - сприяти розширенню збуту цукру, підвищенню якості буряків, їх урожайності, зниженню собівартості виробництва цукру.

Товариство заснувало мережу дослідних полів, створило хімічну лабораторію для визначення матеріалів і продуктів цукрового виробництва, ентомологічну станцію для вивчення засобів боротьби з шкідниками цукрових буряків та експертні комісії по очистці стічної води цукрових заводів. Товариство суттєво відрізнялося від об'єднання цукрових заводів по типу "Синдикат", яке було засноване виключно на однобічних вузько-підприємницьких інтересах. Це сприяло збільшенню посівних площ та підвищенню врожайності цукрових буряків. (табл.1.3) [121.-С.12, 17].

З табл.1.3 видно, що навіть в період революції 1917 р., повної розрухи зросли посівні площі цукрових буряків в порівнянні з 1900 роком 17,7 тис.га, у т.ч. в Україні на 77 тис.га різко зросли посівні площі в 1914 р. порівняно з 1900 р. на 280,7 тис.га. Питома вага посівів цукрових буряків в Україні за цей період стано-

вила 83%. Україна за весь дореволюційний період була основним виробником в царській Росії по вирощуванню цукрових буряків. Правда, урожайність за цей період не зростає і становила по Росії - 136,7 ц/га. Тоді, як в 1910 році урожайність цукрових буряків в Німеччині складала 330 ц/га, Франції - 236, Данії - 339, Італії - 338 ц/га.

Таблиця 1.3. Посівна площа та урожайність цукрових буряків (тис.га).

Роки	Посівна площа			Урожайність, ц/га	
	Росія	Україна		Росія	Україна
		тис.га	в % до Росії		
1900	485.5	406.9	83.8	140.1	145.1
1905	474.1	394.4	83.2	142.4	144.8
1910	605.3	506.9	83.7	197.3	198.3
1914	766.3	683.0	82.6	172.7	173.9
1917	583.2	483.9	83.0	136.7	139.0

У 40-х роках діяльність Комітету цукроварів слабшає. Це пов'язано з переміщенням центру бурякоцукрового виробництва на Україну, що позбавило Москву пануючого становища, яке вона займала в цукровій промисловості. Новими центрами цукрової промисловості стали Харків та Київ, що вплинуло на діяльність Комітету цукроварів. З другої половини сорокових років його значення знижується і поступово він припинив своє існування.

Наприкінці 40-х років XIX століття Україна перетворилась на основний регіон буряківництва і виробництва цукру: тут було вже розташовано 49 цукрових заводів із 147, що були тоді в Росії, у 1848р. - 160 з 340 усіх заводів, у 1851-1852рр. в Україні працював вже 221 завод з 360, або 60%, які випускали майже 75% солодкої продукції Російської імперії [73.-С.26].

Внаслідок технічної перебудови цукроварень відбулася концентрація виробництва, скоротилася тривалість щорічних сезонів цукроваріння, поліпшилася технологія переробки. Відтак прискорилося продуктивність праці. Якщо в 1864-1865рр. було вироблено цукру-піску 3.135.500 пудів, то в 1876-1877рр. - 9.804.757 пудів, тобто більш як утричі [149.-С.243].

До початку 30-х років XIX століття цукрові заводи виникають уже переважно як комерційні. В цей час спостерігалась боротьба двох господарських

форм і двох соціальних груп в цукробуряковій промисловості. Змінювались типи цукроварень, умови їхньої діяльності, зв'язки з сільським господарством.

В 1860р. було відкрито контору Державного банку, в 1869р. виникла біржа. Цукрова промисловість почала переходити до рук акційних спілок та товариств. Акційна, пайова форма, що властива капіталізму, почала швидко опановувати цукробурякову промисловість.

У другій половині 60-х років кількість пайових товариств почала швидко зростати, в 1869 році появилось 3 товариства, в 1871 - 5, 1872 - 7, 1873 - 18, 1874 - 5, 1875 - 11. Пайові товариства з 1865 по 1876 роки внесли в цукрову промисловість 34850 тис.крб. складових капіталів, через додатковий випуск акцій поширили цей капітал на 9160 тис.крб. [37.-С.138].

Прикладом комерційного заводу, побудованого за рахунок торгового капіталу, був завод братів Яхненків та Самиренка. Вони взяли на умовах оренди Орловецький пісочно-рафінадний завод графа Потоцького, який в 40-х роках повністю був ними викуплений. А в 1849 році почав давати продукцію новий пісочно-рафінадний завод великої потужності, побудований недалеко від Сміли між Городнищем і Млієвим. Завод вражав своїми розмірами та обсягами виробництва не тільки Україну і Росію, а й усю Європу. А в 1862 році стихія ринку зруйнувала ці заводи.

Цукроваріння стає однією з найрозвинутіших галузей української промисловості. Його питома вага у всеросійському виробництві цукру в 1882-1885рр. досягла 87,8% [149.-С.243]. Україна стала основним постачальником цукру для всієї імперії.

Друге об'єднання цукрозаводчиків виникло в 1886 році уже в новому центрі бурякоцукрової промисловості м.Києві. До початку 1880-х років попит на цукор перевищував його пропозицію і потреба в ньому задовольнялася за рахунок імпортного цукру. У зв'язку з введенням в 1877 році так званого золотого мита на імпортний цукор і наступної надбавки до нього в розмірі 10% з 1881 року різко скоротилось імпортування цукру, що призвело до зростання цін на внутрішньому

ринку.

Тому посіви цукрових буряків в 1883/84-1884/85 роках розширились, відповідно збільшилось виробництво цукру з 15,9 мільйона пудів до 18,2 мільйона пудів [57.-С.142].

Розширення виробництва цукру на діючих заводах було обумовлено і тим фактом, що виробництво в меншому обсязі обходилося цукрозаводчику дорожче, а тому йому не вигідно було зменшувати обсяги.

Оскільки споживання цукру не встигало за різким його збільшенням, виникла чергова гостра криза. Ціни на цукор різко знизилась і не покривали витрат цукрових заводів на його виробництво. Уряд вирішив допомогти цукрозаводчикам, створили сприятливі умови для вивозу цукру за кордон. На такий цукор повертався акциз та надавалися премії з наступним їх поверненням в установлений термін. Крім того, надавалися премії без їх повернення на цукор, що експортувався в азіатські країни. Для ліквідації перевиробництва були прийняті заходи по подвійному оподаткуванню цукру, який вироблявся кожним заводом понад установлену норму. Була відмінена вивізна премія і попереджено заводи про необхідність виробництва цукру на рівні установленої норми за рахунок зменшення посівних площ під цукровими буряками. Але цей механізм не спрацював.

У 1885/86 роках посівні площі суттєво не зменшились, зате був високий урожай і виробництво цукру досягло 25,3 мільйона пудів (в кордонах, що діяли на той час). Потреби внутрішнього ринку не перевищували 18 мільйонів пудів [37.-С.142]. Тому ціни на цукор на внутрішньому ринку почали знижуватись. Високий урожай в сезон 1886/87 року та незначне скорочення посівних площ (до 8 %) призвели знову до зниження цін на цукор. В цей час закрилось 11 цукрових заводів, так як витрати на виробництво не покривались ціною від реалізації продукції [37.-С.143].

Міністерство фінансів вважало, що забезпечення балансу виробництва і попиту на цукор є справою самих цукрозаводчиків, а не урядових організацій, тому попередило цукрозаводчиків, що наслідки перевиробництва повинні нести

самі виробники цукру, і осудило свої ж дії щодо надання премій на експорт цукру. А також давши зрозуміти цукрозаводчикам, що вони повинні самоорганізуватись для збалансування попиту і пропозиції, виходячи з того, що не ціна виробництва, а попит і пропозиція обумовлюють ціну реалізації. Міністерство фінансів вважало доцільним, щоб самі цукрозаводчики створили синдикат з метою організованого вилучення з внутрішнього ринку лишків цукру.

Синдикат цукрозаводчиків був заснований у 1887р. Уже на початок своєї діяльності він об'єднував 171 завод із 219 діючих і понад 90% усього виробництва галузі [37.-С152].

Синдикат відносився до таких об'єднань, що регулювали лише вивіз цукру за кордон. Отже цукор, лімітований синдикатом, залишався на складах для внутрішнього споживання, а решту вивозили за кордон.

Цукровий синдикат відіграв важливу роль в упорядкуванні хаотичного стану цукрового ринку, вперше організовував регулювання ринку цукру та реально впливав на рівень цін. Він підготував ґрунт для того, щоб регулювання ринку цукру взяла на себе держава, об'єднав інтереси цукрових заводів, не дивлячись на те, що організація його була здійснена на вузькокомерційних інтересах.

Широкого розвитку цукроваріння набуло у західних областях України. Гуральні та цукроварні були тісно пов'язані з феодальним землеволодінням, панщиною, працею, передусім на заготівлі сировини та допоміжних роботах.

Починаючи з 20-х років ХІХ ст., важливим джерелом зиску західноукраїнських поміщиків стало цукроваріння. В 1823р. у Пужниках, неподалік м.Станіслава, було збудовано першу цукроварню. Згодом виникло ще ряд цукроварень, але більшість з них діяли не довго. Всього в різний час до середини ХІХ ст. на західноукраїнських землях існувало 16 цукроварень [149.-С.240].

Найголовнішими були підприємства фабрично-заводського типу А.Потоцького в Ланцуті, Г.Дзедушицького у Товмачі, магнатів Яблоновських у Білому Камені та Нижневі, А.Касперовського в Журавниках, Мрозавіцьких у Вільшаниці та ін. Як правило, переважна більшість обладнання для цих цукрова-

рень завозилась із-за кордону. У 1837р. на придбання і доставку заводської техніки було витрачено понад 15,6 тис.золотих римських [62.-С.32].

У 1836 році у Сумському повіті з'явилося дев'ять цукроварень, а по всій Україні - 42. У 1840 році цукроварнею с.Білий Камінь перероблено 6571ц буряків, отримано понад 40,7 тис. віденських фунтів цукру, а грошовий прибуток виносив понад 6600 золотих ринських [66.-С.32]. Отже, за три роки грошові витрати на придбання техніки повністю окупилися.

Окремі цукроварні працювали на галицькому обладнанні (підприємство А.Касперовського у с.Журавники під Львовом). У 1837р. А.Касперовський навіть отримав цісарський привілей на виробництво нового, технічно вдосконаленого обладнання. Його техніка була набагато дешевшою від закордонної, більш пристосованою до місцевих умов виробництва. Тоді ж його підприємство виробило 250ц цукру першого і 80ц - другого сортів, а також 940 корців відходів для корму худоби. Чистий прибуток від реалізованої продукції становив 3755 золотих ринських. На цукроварні постійно працювали 12 найманих робітників-спеціалістів, не рахуючи допоміжного персоналу. Денна зарплата робітника дорівнювала 6 крейцерам. [66.-С.32, 33].

До найбільших підприємств фабрично-заводського типу Східної Галичини належала цукроварня у м.Товмач Станіславського округу, заснована 1838р. На початку 40-х років тут був встановлений один з перших парових двигунів у Галичині. Крім центрального підприємства, Товмацька цукроварня мала філіали і численні фабричні сушарні, розкидані по селах галицького Поділля. У 1844р. пропускна спроможність підприємства була досить високою: за добу перероблялося 1500 корців буряка. За місяць тут вироблялося 3000ц цукру-рафінаду. Щомісячний прибуток сягав 100 тис. золотих [66.-С.33].

На певному етапі розвитку цукроваріння Галичини приносило значний зиск поміщикам. У 1844 р. цукроварнями Галичини перероблено 550 тис.ц цукрових буряків - найвище досягнення місцевого цукроваріння [66.-С.35]. У середині ХІХ ст. у зв'язку з бурхливим розвитком виробництва цукру в Австрії, Чехії, Росії

цукрова промисловість Галичини не витримала конкуренції і почала занепадати. Цьому сприяли також кріпосницькі порядки і колоніальне становище краю.

В цукровій промисловості, як і в усіх промислових галузях, вже наприкінці XIX століття спостерігається процес інтенсивної капіталізації - виникають великі цукрові заводи, внаслідок чого цукрова промисловість відокремлюється від сільського господарства. В Україні тих часів в умовах великого аграрного перенаселення та лишків робочої сили в сільському господарстві і надзвичайно дешевої робочої сили відбувається значна концентрація цукрової промисловості - скорочується кількість малих цукрових заводів, а заводів, на яких працювало більше як 500 робітників, стає вже близько 70%.

У загальній структурі промисловості України цукрова галузь по кількості зайнятих робітників у 1912 р. займає одне з перших місць (більш як 20% усіх зайнятих у промисловості робітників), частка валової продукції цукрових заводів сягає 16-17% усього промислового валового виробництва, виробіток на одного працівника становить 2166 карбованців [73.-С.23].

Розвиток цукрової промисловості та виробництво цукру характеризується даними (табл.1.4) [121.-С.60, 69].

Таблиця 1.4.Вироблено та реалізовано цукру на внутрішньому та зовнішньому ринку¹.

Роки	Наявність цукрових заводів, шт.		Продано цукру, тис.ц		
	всього у царській Росії	в т.ч. в Україні	всього у царській Росії	в т.ч. в Україні, %	в % до 1887 року
1887	201	180	3492.9	83.8	100
1890	204	183	3812.0	83.6	109,1
1895	210	185	4563.8	83.2	130,7
1900	221	187	6571.0	82.9	188,1
1905	225	191	8703.0	82.6	249,2
1910	226	190	11610.0	82.4	332,4
1914	235	197	15255.0	82.0	436,7
1917	233	195	9123.0	80.0	261,2

¹Таблиця складена на основі статистичного збірника "Основні показники по цукровій промисловості" (за дореволюційний період).-Москва, 1932, Ленінград.

Кількість цукрових заводів за 30 років збільшилася в Україні на 15, виробництво цукру по СРСР зросло на 5530,1 тис.ц із них 82% продано українського цукру.

Цукор як продукт експорту з України становив 27% загальної виручки за експортовану продукцію. Українські цукрозаводчики експортували цукор у більшість західноєвропейських країн і практично монополізували турецький та іранський ринки. [73.-С.26].

Перша світова і громадянська війни, а також іноземна інтервенція завдали бурякоцукровому виробництву значних збитків, і воно занепало. Щоб подолати це відставання, необхідно було докласти гігантських зусиль.

Декретами від 2 травня 1918 р. і 3 січня 1920 р. була націоналізована цукрова промисловість і видана постанова "Про заходи щодо розширення і розвитку культури цукрових буряків", а раніше (17 квітня 1918 р.)- про асигнування селянам 20 млн.крб. для сівби цієї культури. Землі, засіяні цукровими буряками, не оподатковувалися. Селянам-буряководам за кожні здані цукровим заводом 12 пудів буряків видавали по 13 фунтів цукру, 5 фунтів кормової меляси і 5 пудів свіжого жому [36.-С.195].

5 березня 1920 р. був прийнятий декрет, який передбачав обов'язкове введенню цукрових буряків у сівозміни індивідуальних, державних і колективних господарств, розміщених у зоні цукрових заводів. Селяни-буряководи одержували кредити під посіви цукрових буряків.

Переведення споживчої кооперації на рейки соціалізму в Україні тривало.

Вже з 1920 року споживча кооперація України включилась у роботу по постачанню населення товарами, розгортанню громадського харчування і проведенню товарообміну між містом і селом.

На початку відбудовного періоду економічне становище Радянської країни було дуже тяжким. Особливо великих руйнувань зазнало народне господарство України.

Кількість продукції великої промисловості України на кінець 1920 року

зменшилась майже в дев'ять раз проти довоєнного рівня. Справи у легкій і харчовій промисловості України були поганими. З існуючих цукрових заводів працювало менше половини, причому вони виробляли 76,7 тисячі тонн цукру проти 1 мільйона 104 тисяч тонн у 1914 році, тобто випуск зменшився до 6,93% [36.-С.210]. Така ж картина була і в інших галузях народного господарства.

У дуже тяжкому становищі було і сільське господарство. Виробництво технічних культур скоротилось на 75-90% проти довоєнного рівня. Але на Україні в 1925-1926 роках велика промисловість вже майже досягла довоєнного рівня. Значних успіхів також домоглась легка і харчова промисловість.

Серйозних успіхів було досягнуто і в сільському господарстві.

Після переходу до нової економічної політики ринкові відносини були відновлені не в формі торгівлі, а в формі натурального товарообміну, який провадила споживча кооперація. Сільськогосподарські продукти і сировина обмінювались селянами через споживчу кооперацію на товари промислового виробництва, одержувані через Наркомпрод. Уряд встановлював певний еквівалент (співвідношення в кількості обмінюваних товарів), на основі якого відбувся обмін.

Однак, весною 1922 року були відновлені товарно-грошові відносини, тому що натуральний товарообмін створював багато незручностей як для виробників сільськогосподарських продуктів, так і для споживчої кооперації і обмінних пунктів Наркомпроду (Заготконтор). У 1922 році Укоопспілці було надано право провадити експортні та імпорتنі операції через власні представництва, коли вони ведуться з кооперативними установами, і через представництво Наркомзовнішторгу з рештою контрагентів.

Поряд із зростанням товарообігу збільшувалось охоплення споживчою кооперацією купівельних фондів населення, головним чином за рахунок витіснення з товарообігу приватника.

Споживча кооперація провадила також сільськогосподарські заготівлі і збут заготовленої продукції.

В середньому роздрібні кооперативні ціни були нижчими, ніж ціни у приватній торгівлі. Це, а також інші переваги споживчої кооперації заохочували населення до вступу в члени споживчої кооперації.

У 1931 році в загальному роздрібному товарообігу усупільненого сектору кооперація займала 79%, а державна торгівля - 21% [36.-С.270]. В наступні роки почала швидко розвиватись державна торгівля.

Зростання промисловості і сільського господарство сприяло розвитку роздрібного товарообігу. Загальний обсяг роздрібного товарообігу в Україні (включаючи громадське харчування) в 1937 році зріс до 2144 мільйонів карбованців, проти 782 мільйонів карбованців у 1932 році. Причому на частку споживчої кооперації припадало 397 мільйонів карбованців [36.-С.283]. Швидко зростала і колгоспна торгівля.

В 20-і роки 80% буряків контрахували бурякові спілки [36.-С.263]. Крім них, діяли кредитні споживчі, універсальні товариства.

В 1922 р. був створений Цукротрест, який охопив близько 50% цукрової промисловості та став великою державною організацією по виробництву та реалізації продукції. Поступово Цукротрест передав функцію збуту продукції державній торгівлі і кооперації.

Оптову торгівлю здійснював Головцукор в 30-і роки через свої збутові контори, які були в кожному крупному обласному центрі. Склади готової продукції на цукрових заводах були вихідними базами цукрової промисловості. Трести тоді стали структурними органами Головцукру.

Цукротрест здійснював різні організаційно-економічні заходи, фінансував кооперацію, допомагав слабким господарствам тощо. Він видав також векселі на буряк для придбання сільськогосподарського реманенту. Це позитивно впливало на заготівлю цукрових буряків. Розвиток бурякоцукровиробництва характеризується даними (табл.1.5).

З табл.1.5 видно, що за післяреволюційний період збільшилися посіви цукрових буряків, збільшилося виробництво білого цукру. Посіви цукрових буряків

та виробництво цукру поширилося в інші колишні республіки Союзу. В Україні в 1940 році посіви цукрових буряків становили 66% проти 82% в 1918 році. Виробництво білого цукру в тому ж році становило 71%. Отже, і в післяреволюційний період Україна залишилась основною зоною в СРСР по вирощуванню цукрових буряків та виробництву білого цукру.

Таблиця 1.5. Розвиток бурякоцукровиробництва у післяреволюційний період

Роки	Посівна площа, тис.га			Вироблено білого цукру, тис.ц		
	СРСР всього	в т.ч по Україні		СРСР всього	В т.ч. по Україні	
		всього	в % до СРСР		всього	в % до СРСР
1918	410.9	338.1	82,3	3422.3	2869.3	83,8
1920	198.7	147.8	74,4	8869.0	7672.2	86,5
1925	534.0	439.4	82,3	10643.5	8830.2	82,9
1930	1030.4	849.5	82,4	17813.4	14631.6	82,1
1940	1230.0	820.1	66,7	22100.0	15800.0	71,5

Якщо розглядати роботу цукрової промисловості України у після революційний період, починаючи з 1918 року, коли різко збільшилось виробництво цукру, то можна сказати, що обсяги його зросли в основному за рахунок розширення посівних площ цукрових буряків.

В 1930 році урожайність цукрових буряків у Німеччині становила 339 ц/га, Франції - 345 ц/га то в СРСР лише 131,4 ц/га. Якщо споживання цукру на душу населення в 1930 р. в Швейцарії було 42,5 кг, Німеччині 25,4, Франції - 23,8 кг, то в СРСР цей показник становив лише 10,7 кг. За весь післявоєнний період і до цього часу урожайність цукрових буряків, цукристість коренів відстають від Німеччини та Франції [121.-С.75].

Під час Великої Вітчизняної війни 2/3 посівів буряків і цукрових заводів знаходились на окупованій території. Було зруйновано 190 цукрових заводів, з них 43 повністю. Розвиток буряківництва на Україні припинився. Однак уже в 1955 році довоєнний рівень виробництва буряків і цукру був перевищений.

1.2. Розвиток ринкових відносин у агропромисловому комплексі

Після повного визволення України від німецько-фашистських окупантів відбудова народного господарства розпочалася у всіх областях республіки. В західних областях України на деякий час були дозволені приватно-роздрібні підприємства і приватна торгівля. Але державні і кооперативні торговельні організації дедалі ширше розгортали боротьбу за витіснення приватних торговців і власників підприємств харчування з товарообігу. Уже на початку 1947 року приватну торгівлю було заборонено. На основі колективізації сільського господарства відбулися перетворення неорганізованого ринку. Замість селянсько-базарної торгівлі виникла колгоспно-кооперативна торгівля. Торгівля розвивалася у трьох формах: державна, кооперативна і колгоспна. Державна торгівля була розміщена у містах і робітничих селищах. Доходи державних організацій і підприємств утворювалися за рахунок державного бюджету і власних прибутків. Кооперативна торгівля проводилася споживчою кооперацією. Свою діяльність вона виконувала у сільській місцевості, а також у невеликих містах і селах, де відсутня державна торгівля. Крім цього, організації споживчої кооперації вели торгівлю у містах сільськогосподарськими продуктами, закупленими у колгоспів і селян за договірними цінами. Колгоспна торгівля - це торгівля лишками сільськогосподарської продукції колгоспів і селян. Ця форма торгівлі проводилася між виробниками і споживачами товарів без участі будь-яких посередників. Об'єм колгоспної торгівлі не планувався, вона відносилася до неорганізованого ринку.

Укоопспілка після звільнення України від німецької окупації відновила свою торговельну сітку. В усіх областях було організовано облспоживспілки і райспоживспілки. На 1 січня 1951 року райспоживспілок налічувалося 765 [144.-С.81]. Відповідно до кількості райспоживспілок було організовано стільки ж райзаготконтор. Кількість споживчих товариств зменшилася у зв'язку з укрупненням багатьох малорентабельних товариств. Так, на 1 січня 1941 року в Україні було 10245 споживчих товариств, а на 1 січня 1951 року їх стало 7772, тобто на 2473 товариства (24.1%) менше [144.-С.81]. Були організовані спеціалізовані магазини

по торгівлі окремими групами товарів.

Велика роль споживчої кооперації у заготівлях сільськогосподарських продуктів і сировини. Вона заготовляє понад 60 різних видів продуктів і сировини, здійснює організований збут лишків сільськогосподарської продукції колгоспів і селян.

Особливо швидкими темпами розвивається роздрібний товарообіг у Миколаївській, Кіровоградській, Хмельницькій, Дніпропетровській, Тернопільській і Вінницькій облспоживспілках. Так, при середньому зростанні товарообігу за 1959-1963 роки по всій системі споживчої кооперації України на 56%, по Миколаївській облспоживспілці він збільшився на 67.5, Кіровоградській - 66.4, Хмельницькій - 65.0, Дніпропетровській - 64.6, Тернопільській - 64.0, Вінницькій - 63.9% [144.-С.95].

Дедалі збільшується попит населення на цукор. Якщо продаж продовольчих товарів збільшився у 1963 році проти 1958 р. в середньому на 69,5%, то реалізація такого важливого продукту харчування, як цукру, зросла в 5,2 раза [144.-С.98].

У 1963 р. великого значення набуває розвиток розвізної торгівлі. Ця форма торгівлі є найбільш раціональною при обслуговуванні жителів дрібних населених пунктів, а також трудівників, які працюють у місцях, віддалених від населених пунктів, у полі, на тваринницьких фермах.

В Україні 1963 р. в тих невеликих селах, де відсутня стаціонарна торговельна мережа, працювало 867 автокранниць і лавок-причепів, а також 1458 розвозок. Крім цього, у період сільськогосподарських робіт у поле виїжджало понад 10 тисяч мото- і гужових розвозок [144.-С.110].

У цей період була організована гуртова торгівля, яку в системі споживчої кооперації України здійснювали гуртові об'єднання Укоопспілки, бази облспоживспілок і бази райспоживспілок.

Проте, постачання цукру здійснювалось не через прямі зв'язки з промисловими підприємствами, а за договорами, укладеними з гуртовими базами Мініс-

терства торгівлі України. При такій системі постачання організації споживчої кооперації не мали можливість впливати на промисловість щодо асортименту і якості товарів. Внаслідок цього в торговельні підприємства нерідко надходили товари, які не користувалися попитом населення, або товари низької якості, бо бази Міністерства торгівлі погано знали потреби сільських споживачів. Гуртові бази були зайвими посередниками, які не брали участі в реальному русі товарів, але одержували значні суми торговельної знижки. Так Львівська контора Укруптбакалії тільки в посередництві у транзитному завезенні цукру в кооперативні організації області щорічно одержувала приблизно 30-40 тисяч карбованців прибутку [144.-С.122].

Організації споживчої кооперації удосконалювали і розширювали заготівельну діяльність. Обсяг закупівель сільськогосподарської продукції за 1966-1970 рр. складав 27.5 млрд.крб., а в 1970 р. він досягнув 6.1 млрд.крб. Роздрібний товарообіг споживчої кооперації по продажі сільськогосподарських продуктів, закуплених по цінах домовленості, за 1966-1970 рр. збільшився на 38% і склав в 1970р. більше 1.5 млрд.крб. Обсяг реалізації промислової продукції в 1970 р. досягнув 3.5 млрд.крб. і виріс в порівнянні з 1965 р. на 39% [20.-С.11].

Велика кількість товарів, вироблених в промисловості і сільському господарстві, торгівлею доставляється до мільйонів споживачів на всій території країни. Від виконання цієї ролі торгівлі багато в чому залежить ступінь споживання населення, а також планомірний розвиток виробництва.

Важливим завданням торгівлі є вивчення попиту і збалансування його з товарними ресурсами, розробка і впровадження наукових методів управління рухом товарів. Торгівля покликана активно впливати на кількість, асортимент, якість і ціну вироблених товарів, а відтак на формування попиту і споживання.

В процесі реалізації товарів торгові організації і підприємства найкраще, освідомлені про зміни в попиті на окремі види товарів. Ці дані вони систематизують і доводять до виробництва. Торгівля виконує важливу роль в товарному обороті між промисловістю і сільським господарством. Через закупівлю сільсько-

господарських продуктів і сировини торгівля приймає участь в реалізації сільськогосподарської продукції.

Станом на 1.01.1995 р. споживча кооперація обслуговує 22.5 млн. чоловік, або 43% населення України, в тому числі 16.1 млн. чоловік сільського і 6.4 млн. чоловік міського населення, яке проживає в районних центрах та селищах міського типу. Кількість пайовиків на 1 січня 1995 р. становила 9.9 млн. чоловік.

Нині, в умовах економічної реформи, становлення ринкових методів господарювання в Україні споживча кооперація спроможна зробити вагомий внесок у стабілізацію соціально-економічного становища в державі і передовсім на селі. Адже вона найпристосованіша до роботи в умовах ринку, її основоположні принципи і механізм діяльності сформувалися на базі ринкових відносин ще понад століття тому, і, незважаючи на зміни суспільно-економічних формацій, не втратили свого значення. Досить сказати, що протягом всієї радянської історії система зовсім не одержувала з бюджету коштів на розвиток свого господарства, а навпаки, оподатковувалася всіма видами існуючих податків та сплачувала державі понад дві третини власних прибутків.

Більше того, в умовах жорстких командно-адміністративних методів управління, коли часто нехтувалися інтереси пайовиків та споживчої кооперації загалом, вона створювала матеріально-технічну базу і виконувала своє головне завдання - обслуговування населення.

Україна не мала доступу на міжнародні ринки, особливо - на ринки передових країн. Внаслідок цього вона постійно відставала від рівня розвитку, досягнутого передовими державами. Дозвіл, який Україна одержала від центрального уряду Москви, був отриманий в 1987 р. Проте, самостійний вихід на світові ринки був дуже обмеженим. Так, Україні дозволялося торгувати лише з Австрією у рамках придунайської торгівлі, що, природно, не могло задовольнити потреби республіки у дальшому науково-технічному розвитку.

Отримавши статус самостійної держави, Україною робиться ряд кроків у напрямі відкриття зовнішнього світу, проте процес становлення національного

зовнішньо-економічного механізму суперечливий і проходить з великими труднощами. Це пояснюється не тільки проблемами, що нагромадилися всередині самої України, а й наявними у світі не простими зовнішньо-економічними умовами, гострою конкуренцією на світових ринках.

Частка України у світовому вивезенні продукції поки що є досить невеликою.

Так в 1995 році зовнішньо-економічний оборот України з країнами СНД становив \$22902 млн. у фактичних цінах, в тому числі експорт - \$11566,5 млн., а імпорт - \$11335,5 млн. Найбільшу питому вагу в зовнішньо-торгівельному обороті складають Російська Федерація - 47% від загального обороту або \$10846 млн., в тому числі експорт - \$5025,2 млн., імпорт \$5820,8 млн., Туркменистан - 4,6% або \$1059,7 млн. зовнішньо-торгівельного обороту, в тому числі експорт - \$222,8 млн., імпорт - \$836,9 млн., Білорусь - 3,1% або \$710,8 млн., в тому числі експорт - \$425,5 млн., імпорт - \$285,3 млн. (табл.Б.1.1).

На внутрішньому ринку в 1994 році Україною реалізовано товарів на суму \$167633.3 тис. або 3677260.5 млн.крб. Експорт становив \$310440.6 тис. Найбільшими експортерами були Одеська, Дніпропетровська області та м.Київ (табл.В.1.1).

Отже, зовнішньо-торгівельний баланс України за 1994 рік спостерігається від'ємним, оскільки імпорт перевищує експорт.

Протягом тривалого періоду частка експорту продуктів харчування у структурі національного доходу перебувала на рівні частки сільськогосподарської продукції, виробленої за той же час. Так було до 1990 р. Але, починаючи з 1991 р., ця тенденція знизилась - частка експорту в національному доході України зменшилась вдвічі і становила в 1992 р. вже менше 10%.

Скорочення вивозу продуктів харчування з України обумовлено не лише зменшенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Приблизно при однаковому рівні обсягу виробництва валової продукції за останні два роки експорт продуктів харчування, не враховуючи цукор, в 1993 р. становив тільки

дві третини до попереднього року.

Традиційними товарами експорту та імпорту в 1995 році, як і в попередні роки, були: (табл.1.6).

Таблиця 1.6. Експорт та імпорт сільськогосподарської продукції за 1995 рік.

Назва	Експорт	Імпорт	Відхилення
Зерно, тонн	595,2	166,1	+429,1
Олія, тонн	117,8	1,0	+116,8
Цукор, тонн	1699,8	359,1	+1340,7
Картопля, тонн	8175	1698	+6477
Овочі, тонн	28607	19293	+9314
Овочеві консерви, туб	96825	4355	+92470
Фрукти і ягоди, тонн	20886	19475	+1411
Фруктові консерви, туб	116054	8677	+107377
Вино виноградне, дал	341622	61659	+279963
М'ясо і м'ясопродукти, тонн	125,6	15,0	+110,6
Молоко і молокопродукти, тонн	43,4	1,8	+41,6
Яйця і яйцепродукти, тис.шт.	174964	6137	+168827
Масло тваринне, тонн	55,4	0,5	+54,9
Риба і рибопродукти, тонн	17859	22363	-4504
Рибні консерви, туб	5036	12711	-7675

При аналізі структури проданих за кордон і ввезених в Україну товарів перевага імпорту над експортом риби і рибопродуктів і скорочення імпорту м'яса та м'ясопродуктів, а також інших продуктів.

Невеликий обсяг експорту товарів з України в західні країни обумовлюється також організаційними труднощами - неможливість для товаровиробників виконати сьогодні всі умови, прийняті в розвинутих країнах і необхідні для проходження продукції. Перш за все це відсутність штрихового кодування та відповідної упаковки. Користуватися кодами іншої країни не тільки незручно, а й економічно невигідно.

Україна має всі можливості для того, щоб стати одним з провідних світових експортерів своєї продукції. Для цього необхідні дійові економічні реформи, які б стимулювали розвиток економіки як України, так і окремих областей.

Розвиток економіки Тернопільської області у 1995 р. відбувався у складних та суперечливих умовах. Спостерігалася тенденція скорочення обсягів продукції промисловості, сільського господарства і виробництва товарів народного споживання.

Споживча кооперація Тернопільської області обслуговує 887.7 тисяч населення, в тому числі міського - 216.8 тис., сільського - 670.9 тис.

Питома вага населення, яке обслуговує споживча кооперація, складає 75% від загальної кількості населення області. Структура Тернопільської обласної спілки споживчих товариств подана у табл.1.7.

Таблиця 1.7. Структура Тернопільської обласної спілки споживчих товариств

№ п/п	Назва	Кількість
1	Споживче товариство	10
2	Райспоживспілка	3
3	Районне споживче товариство	14
4	Торгове об'єднання	25
5	Об'єднання громадського харчування	17
6	Об'єднання виробничих підприємств	15
7	Обласна гуртова база	9
8	Районна гуртова база	10
9	База громадського харчування	1
10	Консервний завод	5
11	Завод безалкогольних напоїв	1
12	Ремонтно-монтажний комбінат	1
13	Рекламно-виробничий комбінат	1
14	Автотранспортна контора	12
15	Автоколони	4
16	Заготзбутбаза	4
17	Центральна авторемонтна майстерня	1
18	Пересувна механізована колони	1
19	Госпрозрахункова спеціалізована монтажна дільниця	1
20	Коопзаготпром	17

За 1995 р. загальний обсяг роздрібного товарообігу по області становив 16851,3 млрд.крб. і порівняно з 1993 р. зріс у 19,7 раза (на 16000,3 млрд.крб.), у порівнянні з 1990 р. товарообіг зріс за фактичними цінами у 11234 рази (табл.1.8).

В області з'явилися нові форми господарювання, тривав процес створення недержавного сектора економіки. Приватизація охопила майже всі галузі економіки.

Станом на 1.01.1996 р. із загальної кількості підприємств роздрібною торгівлі 77.0% складають підприємства колективної власності, 15,8% - державної, 7,1% - приватної (табл.Д.1.1).

Найбільшу питому вагу в загальному товарообігу займають підприємства

колективної власності - 65,5%, державної - 30,2%, приватної власності - 4,3% (табл.1.8).

Таблиця 1.8. Загальний обсяг роздрібного товарообігу за формами власності по Тернопільській області.

Види підприємств	Роки					
	1990	1991	1992	1993	1994	1995
	(у цінах відповідних років, млн.крб.)					
ВСЬОГО	1527	2448	25000	851095	5541126	16851301
Державних	690	1052	10480	429038	1992750	5094544
Колективних	837	1396	12433	293726	2316457	11043854
Змішаних	-	-	1531	69419	929756	-
Приватних	-	-	556	58912	302163	712903
	(у процентах до підсумку)					
ВСЬОГО	100	100	100	100	100	100
Державних	45.2	43.0	41.9	50.4	36.0	30,2
Колективних	54.8	57.0	49.7	34.5	41.8	65,5
Змішаних	-	-	6.2	8.2	16.8	-
Приватних	-	-	2.2	6.9	5.4	4,3

З табл.1.8 видно, що у порівнянні з 1993 роком знизилась питома вага в товарообігу підприємств державної власності (з 50,4% до 30,2%), у той же час зросла питома вага колективної власності (з 34,5% до 65,5%), а приватної власності зменшилося (з 6,9% до 4,3%).

Роздержавлення підприємств торгівлі, зміна їх форм власності сприяє підвищенню ефективності роботи торгівлі, поліпшенню договірної роботи з постачальниками товарів народного споживання, стабілізує фінансовий стан, збільшує обсяги роздрібного товарообігу.

Протягом 1995 року підприємства та організації області здійснювали зовнішньоторговельні операції з партнерами 45 країн світу. Загальний обсяг зовнішньоторговельного обороту становив \$158,1 млн., в т.ч. експорт - \$99,9 млн., імпорт - \$58,2 млн. з позитивним сальдо \$41,7 млн.

Слід відмітити, що 77% загального торгового обороту області припадає на країни ближнього зарубіжжя. Основним торговим партнером є Російська Федерація, частка якої у торговому обороті складає 43 відсотки. Тісні зв'язки продовжують підтримуватись з Узбекистаном (10,4%), Білоруссю (6,3%), Литвою (4,0%), Туркменистаном (8,6%), Молдовою (2,6%). У торгівлі з країнами ближнього за-

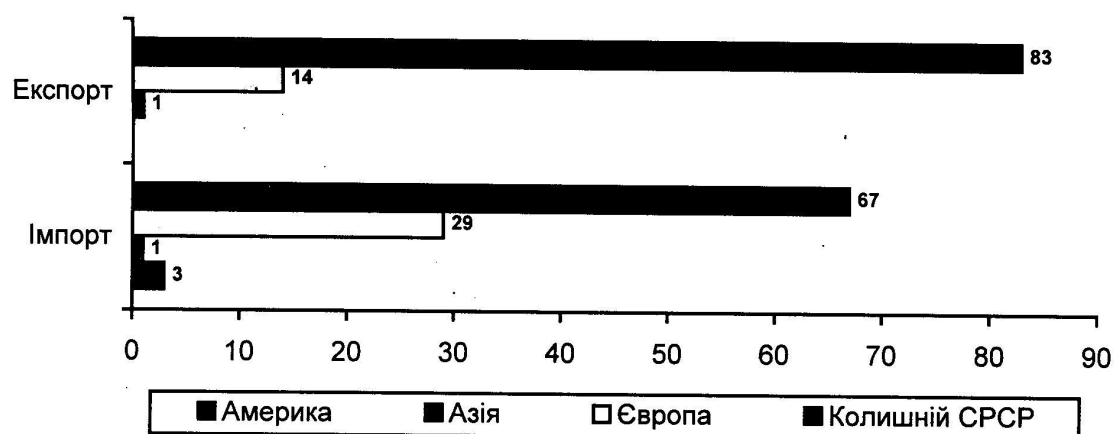
рубіжжя склався позитивний баланс - \$44,2 млн. (табл.Ж.1.1-Ж.1.2).

Від'ємний баланс зовнішньої торгівлі з країнами ближнього зарубіжжя склався з Мововою на суму \$0,4 млн., Узбекистаном - \$ 9,5 млн. за рахунок імпорту бавовни, Азербайджаном - \$2,1 млн. за рахунок імпорту нафти та нафтопродуктів.

На країни дальнього зарубіжжя припадає лише 23% торгових операцій області. Найважливішими партнерами в зовнішньоторговельному співробітництві були Німеччина (9,3%), Польща (3,9%), Індія (0,3%), Чехія (0,9%), Болгарія (0,4%) загального торгового обороту (табл.Ж.1.1-Ж.1.2).

Незначну питому вагу у зовнішньоторговельному обороті становлять США та Канада, зовсім відсутні зв'язки з країнами Африки, Латинської Америки. Налагоджується торгівля з такими країнами, як Індія, Шрі-Ланка, Афганістан, В'єтнам, Сінгапур, Японія.

Отже, аналізуючи структуру експорту та імпорту товарів по Тернопільській області в 1995 р., слід відмітити, що експорт товарів склав 83% країн ближнього зарубіжжя, 14% країн Європи, 1% країн Азії, а імпорт товарів склав 67% країн ближнього зарубіжжя, 29% країн Європи, 1% країни Азії і 3% країн Америки (рис.1.1).

Рис. 1.1. Структура експорту та імпорту товарів по Тернопільській області в 1994 році.

У зв'язку з створенням банківської системи і відсутністю валюти в області використовувалися різні форми зустрічної торгівлі по зовнішньоторговельних

операціях, на які передбачалися зустрічні зобов'язання експортерів по закупівлі у імпортерів товарів на частину або повну вартість експортованої продукції.

Основною формою зустрічної торгівлі є бартерні угоди, які являють собою безвалютний, але оцінений обмін товарами. Найбільш простим їх видом є чистий товарообмін, при якому експортер та імпортер звертаються до компетентних державних органів з метою одержання дозволу на одночасне проведення імпорتنих та експортних операцій, що передбачають вартісну рівність поставлених товарів і виключають грошові розрахунки між контрагентами. Більш складними є бартерні угоди, що мають багатосторонній характер, при яких експортно-імпортні операції, що покривають одна одну за вартістю, здійснюються протягом певного періоду часу.

Аналіз зовнішньоекономічних зв'язків області в розрізі характеру угод показує, що значна частина всіх операцій - це поставки товарів по прямому товарообміну. Так, частка бартерних операцій у загальному обсязі складає 39%. В загальному обсязі експорту бартерні операції складають 36% (\$36 млн.), імпорту - 44% (\$25,6 млн.).

Значна частина всіх операцій припадає на поставки товарів за готівку у розрахунок на вільноконвертовану валюту, а саме: 14,7% експортних поставок та 13,8% імпорتنих поставок. Лише 3,4% експорту та 14,4% імпорту товарів складають розрахунки за українські карбованці (табл.Ж.1.3).

Аналізуючи структуру експорту товарів по видах продукції по області в 1995 р., можна зробити висновок, що найбільше експортували продуктів харчової промисловості (54%), продукції тваринництва (13%), продуктів хімічної промисловості (2%), текстильних виробів (13%), на експорт товарів машинотехнічної групи припадає (4%). (рис.1.2).

Найбільша частина експорту продукції припадає на цукор та кондитерські вироби з цукру (29,4% загального обсягу експорту). Цукор експортувався в 13 країн світу в кількості 41,6 тис. тонн, на суму \$14,9 млн.; причому в країни ближнього зарубіжжя на суму \$14,1 млн. (94,5%), в Російську Федерацію на суму \$8.8

млн. (58,6%). [145.-С.46].

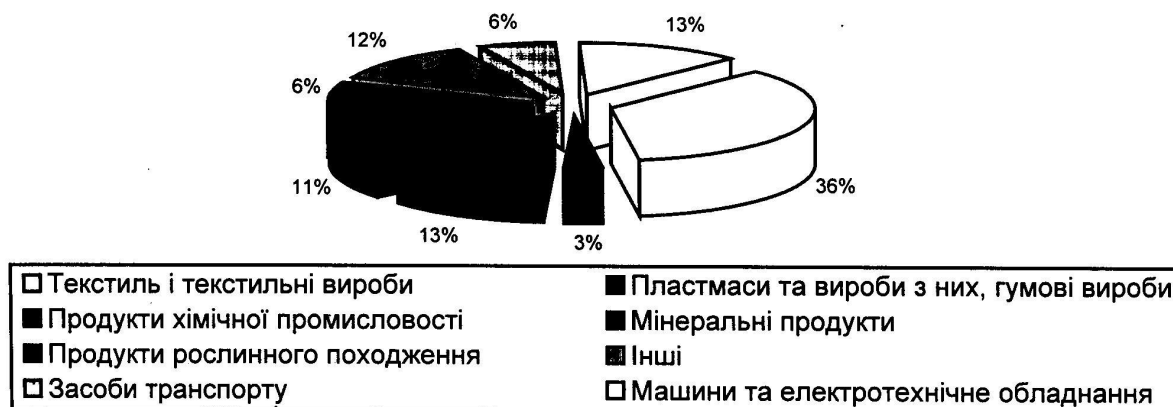
Рис. 1.2. Структура експорту товарів по видах продукції по Тернопільській області в 1995 р.

Серед імпортних поставок переважають сировина, матеріали та товари народного споживання. Значну частку імпортних товарів складають текстиль та текстильні вироби (35%), мінеральні продукти (11%), машини та електротехнічне обладнання (13%), засоби транспорту (6%) загального обсягу імпорту (рис.1.3).

Протягом 1995 р. на валютні рахунки підприємств і організацій області всіх форм власності надійшло іноземної валюти на суму \$47293,24 тис. Найбільше надійшло валюти від державної форми власності та колективної.

За цей же період витрачено іноземної валюти на суму \$47135,71 тис. Підприємства державної форми власності використали \$35361,71 тис. або 75,02% до всієї витраченої валюти, а колективної форми власності - \$5242,89 тис. або 11,13% (табл.1.9).

Загальний обсяг ввезеної в Тернопільську область продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання з інших областей України в 1995 р. становить 17783,6 млрд.крб., з них продукції виробничо-технічного призначення - 12517,4 млрд.крб. (70,4%), товарів народного споживання 5266,2 млрд.крб. (29,6%).

Рис. 1.3. Структура імпорту товарів по видах продукції по Тернопільській області в 1994 р.

Найбільшу питому вагу в загальній поставці товарів народного споживання займає Львівська область - 1420,7 млрд.крб. (27%), Хмельницька область - 447,0 млрд.крб. (8,5%), м.Київ - 679,59 млрд.крб. (12,9%) (табл.3.1.1).

Загальний обсяг вивезеної продукції в інші області України становить 18180,1 млрд.крб., з них продукції виробничо-технічного призначення - 3871,4 млрд.крб. (21,3%), товарів народного споживання - 14308,7 млн.крб. (78,7%).

В загальному по області вивіз перевищує ввіз на 396,5 млрд.крб.

У відносинах області з республікою Крим позитивне сальдо становить 371,7 млрд.крб., з Вінницькою областю - 8,1 млрд.крб., Волинською областю - 92,9 млрд.крб., Донецькою областю - 952,4 млрд.крб., Закарпатською областю - 290,8 млрд.крб., Запорізькою областю - 205,2 млрд.крб., м.Києвом - 1148,2 млрд.крб., Київською областю - 1302,6 млрд.крб., Миколаївською областю - 145,1 млрд.крб., Одеською областю - 454,2 млрд.крб., Харківською областю - 185,8 млрд.крб., Чернівецькою областю - 142,4 млрд.крб. (табл.3.1.2).

У відносинах з Дніпропетровською, Житомирською, Львівською, Полтавською, Івано-Франківською, Херсонською, Луганською, Рівненською, Сумською, Черкаською, Чернігівською областями ввіз товарів перевищує вивіз (табл.3.1.1-3.1.2).

Таблиця 1.9. Валютні кошти підприємств і організацій Тернопільської області у 1995 році (в тис. \$)

	Валютні кошти всього	в т.ч. вільноконвер- тована валюта
Надійшло іноземної валюти	47293,24	47293,24
в тому числі :		
державна форма власності	35466,13	35466,13
колективна	5279,71	5279,71
приватна	2015,64	2015,64
змішана форма	4033,30	4033,30
інші форми власності	498,46	498,46
Витрачено іноземної валюти	47135,71	47135,71
в тому числі:		
державна форма власності	35361,71	35361,71
колективна	5242,89	5242,89
приватна	1976,82	1976,82
змішана форма	4085,37	4085,37
інші форми власності	468,92	468,92
В % до витраченої іноземної валюти		
Всього	100,00	100,00
в тому числі:		
державна форма власності	75,02	75,02
колективна	11,13	11,13
приватна	4,19	4,19
змішана форма	8,67	8,67
інші форми власності	0,99	0,99

Основою розвитку будь-якого суспільства є процес виробництва матеріальних благ, необхідних для життя та діяльності людей. Він повинен бути безперервним, постійно відтворюватися і супроводжуватися відтворенням сукупного суспільного продукту, засобів виробництва, робочої сили і виробничих відносин. У цьому відношенні найважливішу роль відіграє розвиток сільського господарства і пов'язаних з ним галузей. Оскільки нині загальний кінцевий результат - задоволення потреб населення країни в продуктах харчування і товарах з сільськогосподарської сировини - значною мірою залежить не тільки від стану сільського господарства, а й від пропорційного, узгодженого розвитку інших галузей, всі вони об'єднані в агропромисловий комплекс, який являє собою систему організаційно, технологічно та економічно взаємопов'язаних галузей народного господарства, підпорядкованих єдиній меті - виробництву, промисловій переробці сільськогосподарської продукції та доведенню кінцевого продукту до споживання.

Неухильне піднесення життєвого рівня трудящих нашої країни неможливе без динамічного розвитку агропромислового комплексу, на який припадає близько 3/4 фонду споживання.

Нині кожне сільськогосподарське підприємство може ефективно працювати лише за умови постійного удосконалення, розвитку й зміцнення зв'язків з підприємствами, виробництвами, установами, які виконують виробниче обслуговування, заготівлі і переробку сільськогосподарської продукції. Це виявляється у тому, що в кожній територіальній ланці АПК виробництво складається як єдиний комплекс сільськогосподарських підприємств і підприємств, які належать до галузей-партнерів сільського господарства.

До таких партнерів, перш за все, відноситься споживча кооперація. Вона всією своєю основою господарської діяльності нерозривно зв'язана з агропромисловим комплексом.

Цей зв'язок проявляється в наступних формах:

- обслуговування торгівлею і громадським харчуванням працівників сільського господарства;
- надання послуг по збуту і реалізації сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки кінцевим споживачам, а також виробничих послуг (продаж сільськогосподарського інвентарю, добрив, комбікормів, доставка тари і інше);
- безпосередня участь в утворенні кінцевої продукції і завершенні виробничого циклу АПК шляхом заготівель, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції в підсобних господарствах.

Торгівля як сполучна ланка між виробництвом і споживанням - вступає в господарські зв'язки, що дозволяє впливати на них, мотивувати підвищення якості вироблених товарів, поновлення і розширення асортименту.

Таким чином, можна рахувати, що торгівля є головною частиною АПК, високі кінцеві результати якого залежать від торговельної галузі.

АПК - один з найбільших міжгалузевих комплексів. Кінцева продукція аг-

ропромислового комплексу формує приблизно 95% ресурсів продуктів харчування і вище 70% товарообігу.

Галузі, які входять в склад АПК, зв'язані між собою в технологічній послідовності. Кожна із них виконує функцію, яка являється вихідним моментом наступної і організаційним продовженням попередньої стадії кінцевого продукту. В результаті, АПК відноситься до класу організаційних систем.

Найбільш суттєвим змістом будь-якої організаційної системи, в тому числі і АПК, є зв'язки. Бо тільки через зв'язки реалізується складна система виробничих відносин.

Отже, зв'язки АПК з іншими галузями можна відобразити так (рис.1.4.).

Рис. 1.4. Галузева структура народногосподарського агропромислового комплексу.

АПК як нова форма організації виробництва продовольчих і непродоволь-

чих товарів, виготовлюваних із сільськогосподарської сировини, виникає саме тоді, коли це виробництво перетворюється на ланцюг, виробничу лінію, ефективна діяльність якої можлива лише за умови постійного і міцного з'єднання багатьох ланок, спрямування їх зусиль до єдиної мети. АПК нашої країни існували ще в 30-ті роки і, зрозуміло, взаємодіяли. Більш удосконалені агропромислові комплекси сформувались в 70-80-ті роки, тобто тоді, коли такі відносини стали необхідною і єдиною можливою основою виробництва продовольства й інших продуктів АПК.

Одним з важливих продовольчих підкомплексів АПК України - бурякоцукровий підкомплекс.

Складність промислового буряківництва і специфіка його продукції, що вимагає негайної переробки, обумовлюють необхідність налагоджування постійних зв'язків з переробними підприємствами та обслуговуючими організаціями. Таке співробітництво в рамках міжгалузевої кооперації сприяє більш повному використанню спільних зусиль та власних засобів виробництва господарств, підприємств, організацій різних форм власності з метою виробництва кінцевого продукту - цукру. В склад таких формувань входять бурякосійні господарства, переробні підприємства, допоміжні виробництва з переробки відходів цукрова-ріння і спеціалізовані господарства з вирощування насіння цукрових буряків.

Одним із виробничо-економічних формувань агропромислового типу є бурякоцукрове агропромислове об'єднання, в якому на основі раціональної спеціалізації і більш досконалої концентрації досягається органічне поєднання сільськогосподарського і промислового виробництва.

Виробничі об'єднання у бурякоцукровому виробництві - це єдиний комплекс, в який на добровільних засадах входять бурякосійні господарства, цукрові заводи і інші організації при збереженні за ними господарської самостійності і прав юридичної особи. Вони вирощують цукрові буряки, зберігають їх, переробляють і доставляють споживачеві готову продукцію.

Агропромислове об'єднання в бурякоцукровому виробництві - це адмініс-

тративно-організаційне поєднання бурякосійних господарств і цукрових заводів та обслуговуючих виробництв різного цільового призначення. Всі вони повинні працювати в єдиному напрямку - виготовлення цукру (рис.1.5).

Розвиток агропромислового комплексу Тернопільської області бере початок з 1939 р., коли возз'єдналась Західна Україна з Українською РСР.

Торговельна інфраструктура почала свій розвиток за сценарієм Східної України, яка сформувалась протягом післяреволюційного періоду (соціалістичної системи).

Особливо швидкими темпами почав формуватись бурякоцукровий комплекс. До 1939 р. в Тернопільській області працював лише один цукровий завод в селі Березовиця "Поділля", який побудований в 1937 р. Тоді селяни і поміщики сіяли цукрові буряки на площі 3 тис.га, а завод виробляв лише 9.9 тис. тонн білого цукру. Маючи величезні потенціальні можливості по виробництву цукру, враховуючи, що на Тернопільщині за часів Австрії і Польщі вироблялось не мало цукру, Радянське керівництво кинуло в Західну Україну значні матеріальні, технічні та наукові сили на розвиток бурякового комплексу. Ешелонами направлялись бурякова техніка, насіння, міндобрива, доводились планові посівні площі, велась велика пропагандистська робота.

Селян, за високі ціни, стимулювали сіяти і продавати цукрові буряки. Вже в 1940 р. посівні площі цукрових буряків становили 4.8 тис.га (табл.1.10).

Таблиця 1.10.Посівна площа, урожайність, валовий збір цукрових буряків.

Показник	Роки				
	1940	1950	1955	1960	1960 до 1950
Посівна площа, тис.га	4.8	15.5	57.1	90.16	5.8 раз
Урожайність, ц/га	200	201	204	293	145 разів
Валовий збір, тис.ц	980	3125	11665	2642	48.4 раз

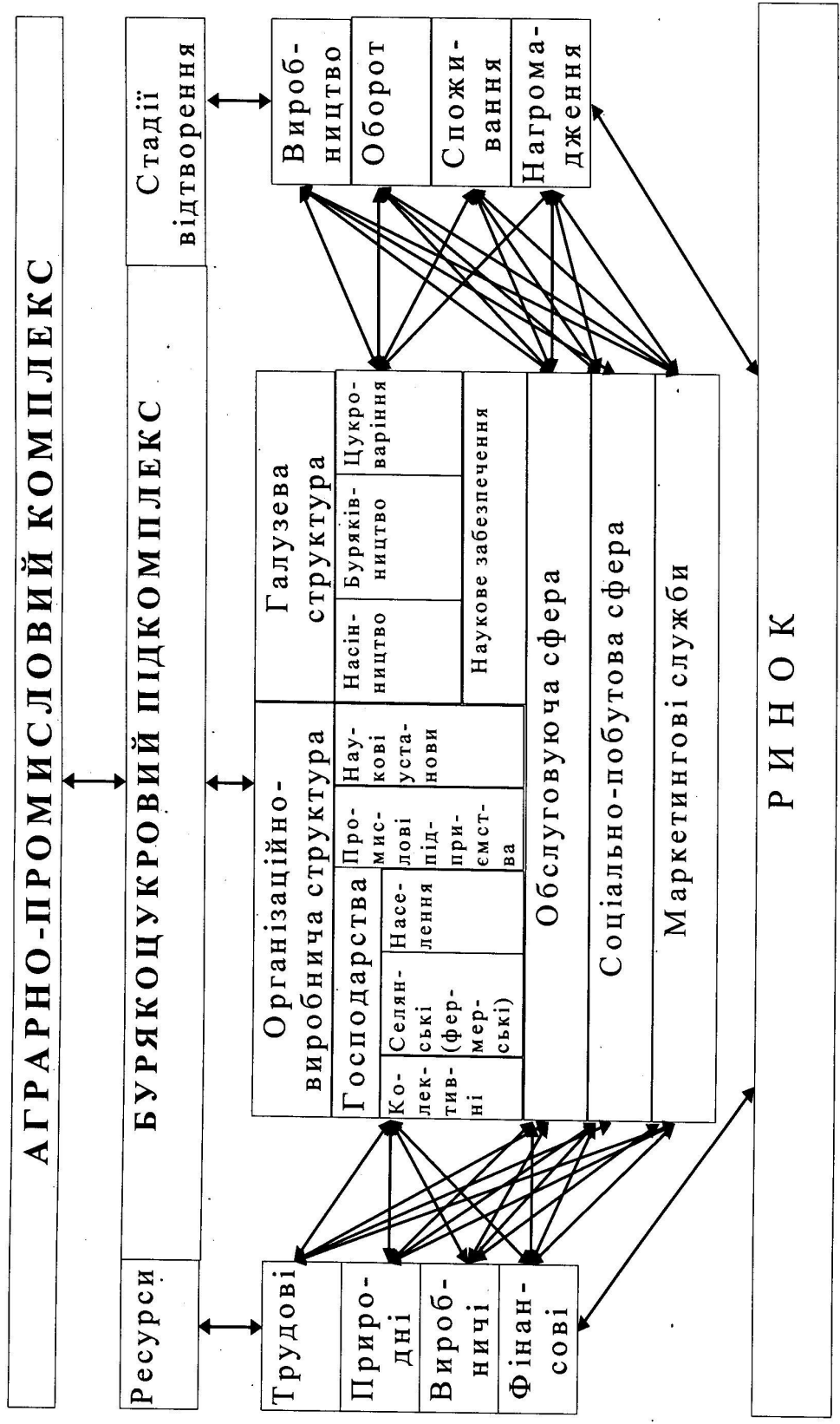

Рис. 1.5. Внутрігалузеві взаємовідносини в бурякоцукровому підкомплексі при переході до ринку.

Урожайність була 200 ц/га, та зібрано 980 тис.ц солодких коренів. У 1945 р. посівні площі порівняно з 1940 р. не збільшилися. А за 5 післявоєнних років, в 1950 р., посівні площі збільшилися майже на 11 тис.га, а валовий збір - на 2145 тис.ц. Значного розвитку буряковиробництво досягло в 1955 р. Порівняно з 1950 р. посівні площі зросли на 368%, валовий збір 373%, урожайність на 101%.

В 1955 р., за 10 післявоєнних років, в області вже побудовано і працювало 7 цукрових заводів, з них 6 побудованих нових і Подільський реконструйовано. Було створено, біля кожного заводу, 7 сировинних приймальних пунктів.

Цукрові буряки вирощували 30 районів, 480 колгоспв, біля 5000 ланок, нараховувалось 239 тис. колгоспних дворів. На полях області працювало 10 тис. тракторів, 5 тис. автомобілів, виробіток на 1 бурякозбиральний комбайн становив 49 га. Збільшувалися посівні площі, підвищувалась урожайність, цукрові буряки стали прибутковими. За межі Тернопільщини відправлялись вагони з цукром. Для населення області цукру залишалось небагато (табл.1.11).

Таблиця 1.11.Виробництво та реалізація цукру

Показник	Роки				
	1940	1950	1955	1960	1960 до 1950
Вироблено цукру-піску, тис.т.	10.0	12.8	20.1	123.3	9 разів
Перевезено цукру-піску залізничним транспортом, тис.т.	9.0	10.1	18.2	109	10 разів
Продовольчі товари, всього тис.крб.	20160	24945	40950	90559	3.6 раза
Величина цукру в товарній структурі державної і кооперативної торгівлі, тис.крб. у цінах відповідних років	1518	862	3800	8532	9 разів
Величина цукру в товарній структурі, %	7.5	3.5	9.3	9.4	2.6 раза

З табл.1.11 видно, що бурякоцукровий комплекс Тернопільської області почав формуватись з 1950 р. і в 1960 р. досягнув своєї повної зрілості, як по виробництву цукрових буряків, так і по виробництву цукру.

Цукровий промисловий комплекс по Україні формувався ще з 1845 року. За наступне століття, особливо за часів Терещенка це стала найбільш відпрацьована система з організаційної, наукової та економічної точки зору. В цьому відношенні вона набагато випереджала колгоспно-радгоспну систему. Колгосп виступав як придатак, вирощуючи сировину для цукрових заводів, і в повній мірі

залежав від цукрових заводів через цінову систему, яку диктував цукровий завод і його вища організаційна структура (області, республіки, Союзу). Рентабельність виробництва цукрових буряків була невисока, окремі господарства були збитковими. Але кожному господарству доводився план посіву і продажу цукрових буряків і ніхто не мав права відступити від нього.

Про створення бурякоцукрових об'єднань, комплексів не йшла мова. Буряководи і цукрові заводи були на різних економічних позиціях, в різних міністерствах. В економічній науці навіть не було термінології "бурякоцукровий комплекс". Питання про створення об'єднань, комплексів по виробництву сільськогосподарської продукції та її переробки почали ставитися в кінці 60-х на початку 70-80 років.

Цукрові заводи будувались, як правило, недалеко від районного центру. Біля цукрового заводу зразу будувалося робітниче містечко з усією інфраструктурою.

На базі комбінату "Поділля" виросло містечко Березовиця, де вже проживає 18 тис. чоловік населення. Тут, крім заводських підсобних підприємств, розташувались інші підприємства промислового типу. Завод побудував школу, дитячий комбінат, будинок культури, пошту, телеграф, телефонну станцію, лікарню, лазню, сауну, спортивні споруди та ін. При заводі працює відгодівельний комплекс ВРХ.

Бурякоцукровий комплекс побудований за такою схемою (рис.1.6).

Перехід економіки України на ринкові відносини дещо міняє характер АПК. Вирощуванням цукрових буряків займаються, крім селянських спілок, фермери і окремі селяни. Цукровий завод платить селянам за продані корені цукром. Завод має право залишати певну кількість цукру для своїх потреб.

Нових форм набувають торговельні організації. Торгівля стає посередником між акціонерним товариством з вирощування цукрових буряків і цукрозаводами та споживачами цього продукту на вигідних умовах для обох сторін. Торгівля організовує продаж цукру в інші країни близького і дальнього зарубіжжя, а

також всередині країни між підприємствами. Виникла нова форма торговельних взаємозв'язків - бартерний обмін. Хоч він не дає чистого доходу, але дає можливість придбати товари, які необхідні для дальшого розвитку виробничого процесу, як по вирощуванню цукрових буряків, так і по виробництву цукру.

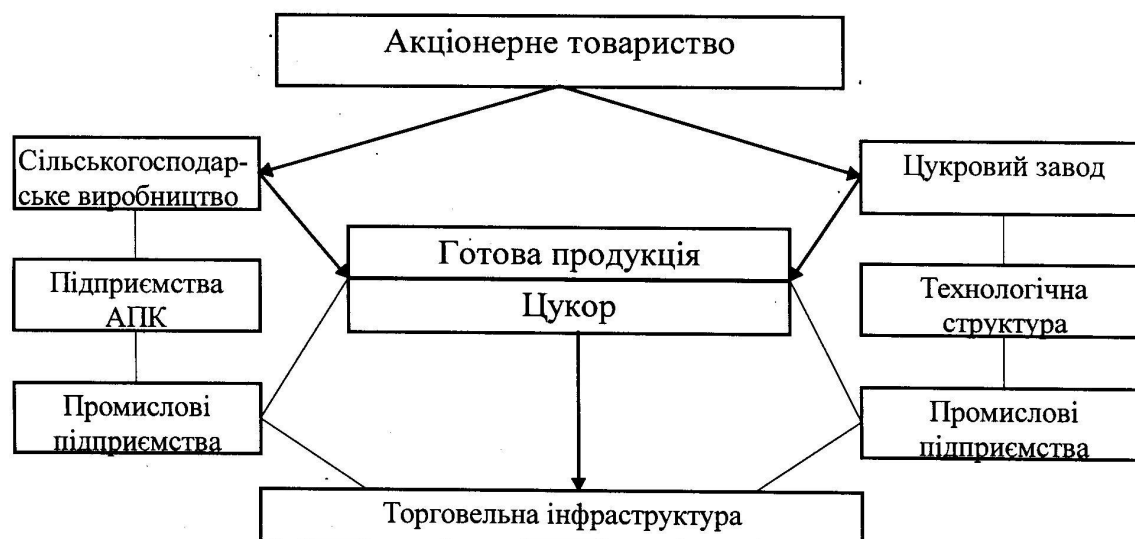

Рис. 1.6. Бурякоцукровий комплекс.

Починає відроджуватися торговельна структура, виникають нові методи торгівлі, які існували в Тернопільській області до впровадження соціалістичної системи, починаючи з 1939 р. Торгівля стає життєвою рушійною силою всього суспільства, сприяє виникненню нових інтересів працювати, виробляти, продавати, збагачуватись, краще жити. Бізнес породжує банки, біржі, нові цінні папери, нові спеціальності по маркетингу, менеджменту. В обіг входить нова термінологія бізнесу, якої в торговельному лексиконі не було.

Зв'язок споживчої кооперації з АПК, аналіз і оцінка ефективності їхньої діяльності затруднені. До цього слід додати, що мало вивчені організаційні основи і не розроблена методика визначення і послідовного аналізу ефективності основних видів зв'язків, обґрунтованих розрахунків, кількісної оцінки їх основних параметрів.

Кількісно-якісну характеристику взаємодії з АПК і комплексоутворюючих ланок агропромислових формувань відображає дія зв'язків. Оцінка дії цієї склад-

ної системи може базуватися лише на системі показників.

Найбільш доцільним є метод, який полягає у визначенні порівняльного показника ефективності зв'язків з АПК (E_3) за формулою:

$$E_3 = \sqrt{\frac{(A1)_i}{(A1)_б} \cdot \frac{(A2)_i}{(A2)_б} \cdot \dots \cdot \frac{(An)_i}{(An)_б}}$$

де n - число першопоказників у системі;

$(A1)_i, \dots, (An)_i$ - значення першопоказників об'єднання, комплексу;

$(A1)_б, \dots, (An)_б$ - базові значення першопоказників.

З точки зору дії споживчої кооперації на промислове виробництво важливо відібрати показники, які характеризуються найбільшим значенням у виробничому і соціальному відношенні. Таким вимогам найбільш відповідають: обсяг товарної продукції, структура і асортимент, якість, сезонність виробництва і реалізації, рівень втрат в ланцюзі товарообігу, витрати по реалізації, прибуток, ступінь узагальнення виробництва, торгівлі, заготівель.

Споживча кооперація через систему замовлень, договорів, цін, кількості і якості товару постійно впливає на розміри виробництва, його темпи, терміни постачання. Завдання кооперативної торгівлі і заготівель - всебічно стимулювати товарність виробництва, так як, чим вищий рівень товарності, тим більше продукції може бути реалізовано через канали споживчої кооперації. Специфіка агропромислового виробництва така, що лише визначена частина товарної продукції може бути реалізована безпосередньо через торговельну і заготівельну ланку споживчої кооперації. Тому об'єктивною оцінкою взаємодії споживчої кооперації необхідно визнати збільшення товарної продукції (T_n), тобто тієї частини продукції, яка належить вільній реалізації:

$$T_n = \frac{T_v - (П.д.з + П.і.з - П.ф.с)}{В.п} \cdot 100$$

де T_v - товарна продукція;

П.д.з - продукція, яка належить держзамовленню та замовникам;

П.ф.с - продукція, фермерів та селян;

В.п - вся валова продукція.

Зв'язки споживчої кооперації і агропромислових формувань в значній мірі повинні сприяти поліпшенню асортименту продукції. Про вплив споживчої кооперації на структуру асортименту і його зміни можна судити по величині індексу асортиментних змін (A_z):

$$A_z = \frac{\sum T_{1i} \cdot B_{0i}}{\sum T_{1i}} \div \frac{\sum T_{0i} \cdot B_{0i}}{\sum T_{0i}}$$

де T_{1i} , T_{0i} - кількість товарів i -го виду (типу), поставлених відповідно в базисному і звітному періодах, натуральні одиниці;

B_{0i} - порівняльна базисна ціна за одиницю товару, грн.

При поліпшенні асортименту продукції $A_z > 1$.

Важливим показником взаємодії зв'язків споживчої кооперації на виробництво є якість продукції. Узагальнюючим показником якості може бути прийнятий коефіцієнт сортності, обчислений у грошовому виразі (для сільськогосподарської продукції - по цінах реалізації, для промислової - по відпускових цінах) шляхом умовного переведу продукції нижчих сортів (категорій) у вищі на основі перевідних коефіцієнтів:

$$K = \frac{\sum_{i=1}^n B_{i.1} \cdot a + B_{i.2} \cdot b + B_{i.3} \cdot c}{\sum_{i=1}^n B_{i.1} + B_{i.2} + B_{i.3}}$$

де B_{in} - вартість i -ї продукції вищого сорту;

a , b , c - перевідні коефіцієнти, обчислені з урахуванням встановлених знижок на ціни продукції вищого сорту.

Порівняння коефіцієнта сортності випущеної продукції з обов'язками по договору поставки дозволяє судити про вплив споживчої кооперації на якість продукції агропромислових формувань.

Зменшення втрат продукції у період її виробництва та споживання є одним із важливих показників ефективності взаємодії торгівлі з іншими елементами бурякоцукрового підкомплексу. Прямі втрати визначаються, враховуючи вихід продукції, місце її знаходження, період року, вид транспорту та зберігання. По-

трібно враховувати, що втрати допускаються на всіх стадіях технологічного циклу: виробництва (Вв), транспортування (Тв), переробки (Пв), зберігання (Зв), реалізації (Рв), використання (Св)

$$Вп = Вв + Тв + Пв + Зв + Рв + Св.$$

Визначення втрат на кожній стадії має свої труднощі через брак нормативів, статистичної інформації, бухгалтерської звітності та інше.

Як бачимо, взаємозв'язок і вплив споживчої кооперації на розвиток бурякоцукрового підкомплексу вагомий, він формує високоефективне бурякоцукрове виробництво.

РОЗДІЛ 2

РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА В ДІЮЧІЙ СИСТЕМІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

2.1. Виробництво та продаж цукрових буряків як основна форма торговельних відносин з цукровими заводами

Бурякоцукрове виробництво є важливою складовою частиною агропромислового комплексу України, яка в рамках загальнодержавного поділу і кооперації праці є головною зоною по виробництву цукрових буряків і цукру.

Провідна роль у бурякоцукровому підкомплексі належить вирощуванню цукрових буряків.

Значення цукрових буряків полягає насамперед у тому, що вони є основним джерелом виробництва цукру, а також важливим фактором зміцнення кормової бази і підвищення культури землеробства.

Виробництво цукрових буряків сконцентровано в 46 областях, із них 21 область в Росії, 19 областей в Україні, 3 області в Білорусії, 3 області в Казахстані, або в зонах достатнього, нестійкого і недостатнього зволоження.

У зв'язку з прийнятим районуванням на Україні виділено 6 природно-економічних зон: Полісся, Лісостеп, Північний і Центральний степ, передгірські і гірські райони Криму, передгірські і гірські райони Карпат.

Найсприятливі природно-кліматичні умови для виробництва буряків у лісостеповій зоні. В цій зоні розміщено біля 80% посівів цукрових буряків, від яких одержують майже 31% грошових надходжень від усієї товарної продукції. Середня врожайність в останні роки коливалася в межах 300-320 ц/га [161.-С.47].

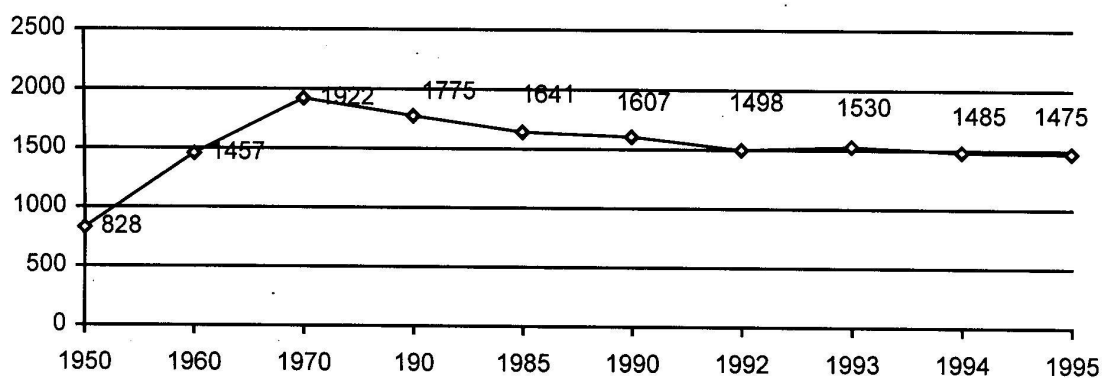
На основі фізико-геологічних і агроекономічних умов зона Лісостепу України розділена на три підзони: західна, центральна (Правобережна) і східна (лівобережна частина Лісостепу).

В західну підзону входять: лісостепові райони Львівської, Рівненської, Во-

линської, Тернопільської, Чернівецької і Хмельницької (Сатанівський, Городецький, Чемеровецький, Кам'янець-Подільський райони) областей.

В центральну підзону входять Хмельницька (крім районів, віднесених в зону західного лісостепу), Вінницька області, лісостепові райони Житомирської і Київської (за винятком Лівобережжя) областей, правобережні райони Черкаської і північні лісостепові райони Кіровоградської області.

Розвиток буряківництва в Україні характеризується суттєвою нестабільністю. Так, площі посівів під цукровими буряками нарощувались, досягнувши найбільших розмірів у 1965 р. - 1922 тис.га (рис.2.1).

Рис. 2.1. Посівні площі цукрових буряків в Україні (тис.га)

Аналізуючи діаграму цукрових буряків в Україні, бачимо, що, починаючи з 1965 р., простежується тенденція зменшення цукрового поля, особливо починаючи з 1990 р. Однією із суттєвих причин скорочення посівів цукрових буряків стали недосконалі технології, зношені засоби виробництва, великі витрати, відсутність планового виконання посівних площ.

У 1995 р. цукрові буряки були розміщені на площі 1448 тис.га, що на 100,9 тис.га (-6,5%) менше, порівняно з 1991 р. і на 157,4 тис.га (-9,8%) порівняно з 1990 р., а порівняно з відповідним середньорічним показником 1986-1990 рр. спостерігається зменшення площі цукрових буряків на 193,9 тис.га (-11,8%) (табл.2.1).

З таблиці 2.1 видно, що зменшення валового збору цукрових буряків в Україні спостерігається з 1990 р. Якщо в 1981 по 1990 р. середньорічні темпи рос-

ту валового збору цукрових буряків складали 112,5%, то у 1994 р. та 1995 р. темпи спаду становили відповідно 72,2% та 76,1%. Це супроводжувалося зменшенням врожайності цукрових буряків з 276 ц/га у 1990 р. до 205 ц/га у 1995р.

Таблиця 2.1 Динаміка використання цукрових буряків в Україні

Роки в середньому	Зібрана площа, тис.га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис.т	в % до 1981-1985		
				площа	урожайність	валовий збір
1981-1985	1698	259	389761	100	100	100
1986-1990	1641,9	267	43845	96,7	103,1	112,5
1990	1605,4	276	44264	94,5	106,6	113,6
1991	1548,9	234	36168	91,2	90,3	92,8
1992	1485,1	194	28783	87,5	74,9	73,8
1993	1519,4	222	33717	89,5	74,9	86,5
1994	1467,4	191,8	28138	86,4	74,1	72,2
1995	1448,0	205	29650,4	85,3	79,2	76,1

В 1991-1994 р.р. зменшення посівних площ під цукровими буряками продовжується особливо в зоні бурякосіяння - Лісостепу, де в 1994 р. було зосереджено 68,8% всіх посівів і 69,8% обсягу виробництва цукрових буряків (табл.К.1.1).

Аналізуючи вирощування цукрових буряків в розрізі зон, видно, що порівняно з 1991 р. посівні площі в районах Лісостепу зменшилися у 1992 р. на 42,14 тис.га (-3,8%), в 1993 р. на 6,17 тис.га (-0,6%) порівняно з 1992 р., в 1994 р. на 23,5 тис.га або на 2,2% порівняно з 1993 р.

В бурякосіючих районах Полісся цукрові буряки розміщені на 209,5 тис.га, що становить 14,3% від загальної площі їх посівів в Україні. Вирощування цукрових буряків в цій зоні характеризується також нестабільністю як за посівними площами, так і за валовим збором. Порівняно з 1991 р. посіви під цукровими буряками зменшилися в 1992 р. на 12,2 тис.га (-0,6%), в 1994 р. порівняно з 1993 р. - на 2,94 тис.га, або на 2,3%.

Господарства зони Степу вирощували цукрові буряки в 1994 р. на площі 232,5 тис.га, що становить 15,7% від їх загальної площі в Україні. В 1994 р. в Степу площі під цукровими буряками збільшилися порівняно з 1991 р. на 7,55 тис.га, або на 3,4%, а проти 1993 р. - зменшилися на 18,6 тис.га, або на 7,4%.

Основна маса цукрових буряків (98,0% посівів) зосереджена в господарствах громадського сектора, 1,4% в селянських (фермерських) господарствах, 0,6% у населення. За 1991-1994 р.р. посівні площі під цукровими буряками у фермерських господарствах значно збільшилися і становлять 21,46 тис.га.

Зменшення обсягів виробництва цукрових буряків, інфляційний процес та фінансова неспроможність цукрових заводів вчасно розраховуватись з бурякосіючими господарствами, зумовили зменшення обсягів державної закупівлі та збільшення переробки цукрових буряків на давальницьких засадах. Так, порівняно з 1991 р. обсяги держзакупівлі в 1994 р. зменшились на 45,1%, а їх питома вага в загальному обсязі цукрових буряків, направлених на переробку, знизилась з 99,5% до 71,2%. При цьому державний контракт 1994 р. був виконаний на 80%.

Державне замовлення на закупівлю цукрових буряків стабілізувало в певній мірі фінансовий стан господарств через 50% авансування. Тому відмова держави від держзамовлення на 1995 рік є одним із упереджуючих моментів для мотивації пошуку шляхів налагодження і розвитку зв'язків бурякосіючих господарств і цукрових заводів, теж - з торгівлею.

Слід зауважити, що збільшилися обсяги переробки цукрових буряків на давальницьких умовах: з 181,5 тис.т в 1991 р. до 7,9 млн.т в 1994 р., а питома вага їх зростає відповідно з 0,5% до 28,8% (див. табл.К.1.1). Отже, бурякосіючі господарства, а також фермери, будучи господарями певної частини цукру, також беруть участь у формуванні ринкового середовища.

Валове виробництво - це кінцевий результативний показник виробничо-господарської діяльності кожного сільськогосподарського підприємства, який обумовлюється як розміром посівних площ, так, і передусім, величиною врожаю, одержаного з кожного гектара посіву культури.

Найбільша питома вага по виробництву цукрових буряків спостерігається у Вінницькій області 13,4%, Полтавській області 9,1, Черкаській області 8,9% від загального виробництва по Україні (табл.2.2).

Таблиця 2.2 Вирощування цукрових буряків по областях України (у господарствах усіх категорій, тис.т)

Області	1993	1994	1995	1995 в %	
				до 1994	до підсумку
Автономна Республіка Крим	-	-	22,5		0,1
Вінницька	4366	3639	3981,2	109,4	13,4
Волинська	734	761	596,7	78,4	2,0
Дніпропетровська	760	535	763,4	142,7	2,6
Донецька	-	-	156,7	-	0,5
Житомирська	1082	934	974,7	104,4	3,3
Запорізька	-	-	98,1		0,3
Івано-Франківська	490	520	427,4	82,2	1,4
Київська	2862	2347	2564,7	109,3	8,6
Кіровоградська	2177	1509	1897,7	125,8	6,4
Луганська	-	-	96,0		0,3
Львівська	1095	1327	924,4	69,7	3,1
Миколаївська	788	483	582,3	120,6	2,0
Одеська	834	361	524,1	145,2	1,8
Полтавська	2850	2305	2711,2	117,6	9,1
Рівненська	958	1043	763,0	73,2	2,6
Сумська	2141	1488	1657,5	111,4	5,6
Тернопільська	2159	2436	2011,0	82,6	6,8
Харківська	2631	1515	2509,7	165,7	8,5
Херсонська	-	-	81,1		0,3
Хмельницька	2954	2616	2369,1	90,6	8,0
Черкаська	2962	2529	2634,1	104,2	8,9
Чернівецька	683	710	557,0	78,5	1,9
Чернігівська	957	805	746,8	92,8	2,5
Всього по Україні	33717	28138	29654,4	105,4	100

Динамізм розміщення цукрових буряків у розрізі зон і областей свідчить, що в умовах переходу до ринкових відносин господарства ведуть пошук найбільш ефективної організації структури виробництва і забезпечення внутрішніх виробничих потреб в цукрі.

Напрямок розвитку буряківництва і технології вирощування цукрових буряків у кожній країні визначається ґрунтово-кліматичними умовами і рівнем науково-технічного прогресу в галузі.

Найінтенсивніше буряківництво розвивається в зоні західного Лісостепу, територія якого займає понад 60% усіх орних земель західних областей України. Клімат тут помірно-континентальний, вегетаційний період достатній для повного дозрівання коренів.

Характерною для районів західного Лісостепу є Тернопільська область, яка займає провідне місце серед областей республіки по виробництву цукрових буряків. Тернопільська область має більше 70% посівних площ, що можуть бути придатні для вирощування цукрових буряків, але з них використовується тільки біля 17%.

За кліматичними умовами Тернопільська область характеризується як зона достатнього зволоження з помірно-континентальним кліматом. Вся територія області за природно-кліматичними умовами поділяється на мікрозони: північну (Кременецький Кряж), центральну (Холодне Поділля), західну (Опілля), південну (Тепле Поділля).

Кількість опадів в області достатня і збільшується з південного сходу на північний захід. В районах бурякосіяння за рік випадає більше 550 мм опадів, за період вегетації 340-455 мм, сума температур, що перевищують 10⁰С за вегетаційний період, складає 2000-2500⁰С. В більшості районів, які входять в Холодне Поділля, сума активних температур повітря вище 10⁰С складає 2450-2500⁰С, а в районах Теплого Поділля - 2500-2600⁰С (рис.2.2).

У всіх мікрозонах області кількість активних температур цілком достатня для одержання високих урожаїв основних сільськогосподарських культур, а саме цукрових буряків. Тернопільська область є сприятливою для збільшення концентрації посівів цукрових буряків. При цьому, необхідно велику увагу приділяти чергуванню культур у буряковій сівозміні. Розміщення цукрових буряків після озимини, зайнятих парів, багаторічних трав вважається найбільш раціональним.

Площа еродованих земель по області безперервно зростає і становить 38,7% від площі ріллі. Водною ерозією в області охоплено 327 тис.га ріллі (37,5%). До категорії змитих і середньозмитих земель відноситься 111,1 тис.га ріллі (12,7%). Забезпеченість орною землею на одного жителя складає 0,78 га. Осушених земель в області нараховується 163,5 тис.га. Щорічно з території області змивається 22 млн.т верхніх шарів ґрунту, що рівнозначно порушенню ґрунтового покриву на площі 7 тис.га.

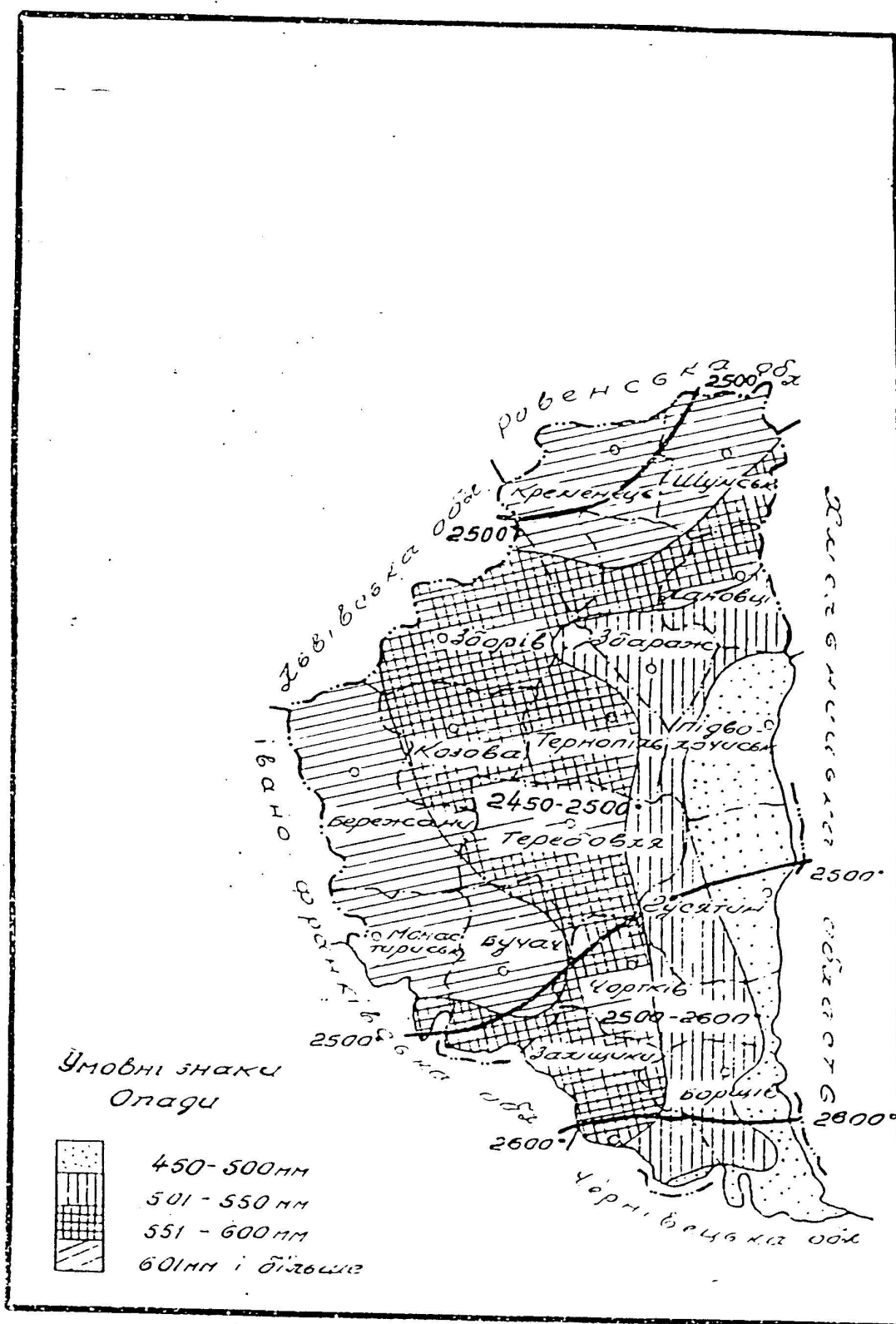

Рис. 2.2. Карта розподілу середньорічної кількості опадів (мм) за період 1986-1996 р.р. та суми активних температур повітря понад $+10^{\circ}$.

За останні десять років кількість еродованих земель зросла на 23% (76 тис.га). Найбільші площі еродованих земель знаходяться в господарствах Монастириського, Збаразького, Борщівського, Шумського, Бережанського, Зборівського, Лановецького і Кременецького районів (від 40 до 58%). Наявність ерозійних ґрунтів видно на рис.2.3.

Всі ерозійні процеси на території області пов'язані з рельєфом, опадами, температурою та іншими факторами. Протиерозійний захист зводиться до комплексу агрозаходів:

1. Створення необхідної кількості водорегулюючих і полезахисних смуг, протиерозійних гідротехнічних смуг, водоохоронних зон вздовж річкових долин.
2. Впровадження ґрунтозахисних сівозмін, протиерозійних агротехнічних заходів.
3. Вапнування і гіпсування ґрунтів, впорядкування системи внесення добрив.
4. Створення гідротехнічних споруд з метою регулювання стоку атмосферних опадів.

Протиерозійний захист ґрунтів є важливим заходом по збереженню ґрунтів, підвищенню їх родючості.

Різноманітність ґрунтів Тернопільської області сприятлива для вирощування високих врожаїв цукрових буряків. На території області ґрунти представлені понад 30 відмінностями, що характерно для лісостепової зони України.

В області переважають лісостепові опідзолені ґрунти (близько 72%), які об'єднують такі підтипи: ясно-сірі лісові, сірі лісові, темно-сірі, чорноземи опідзолені) чорноземи типові, чорноземно-карбонатні, лучно-чорноземні та дерново-підзолисті ґрунти.

Видовий склад ґрунтів області і їх поширення представлені на рис.2.4.

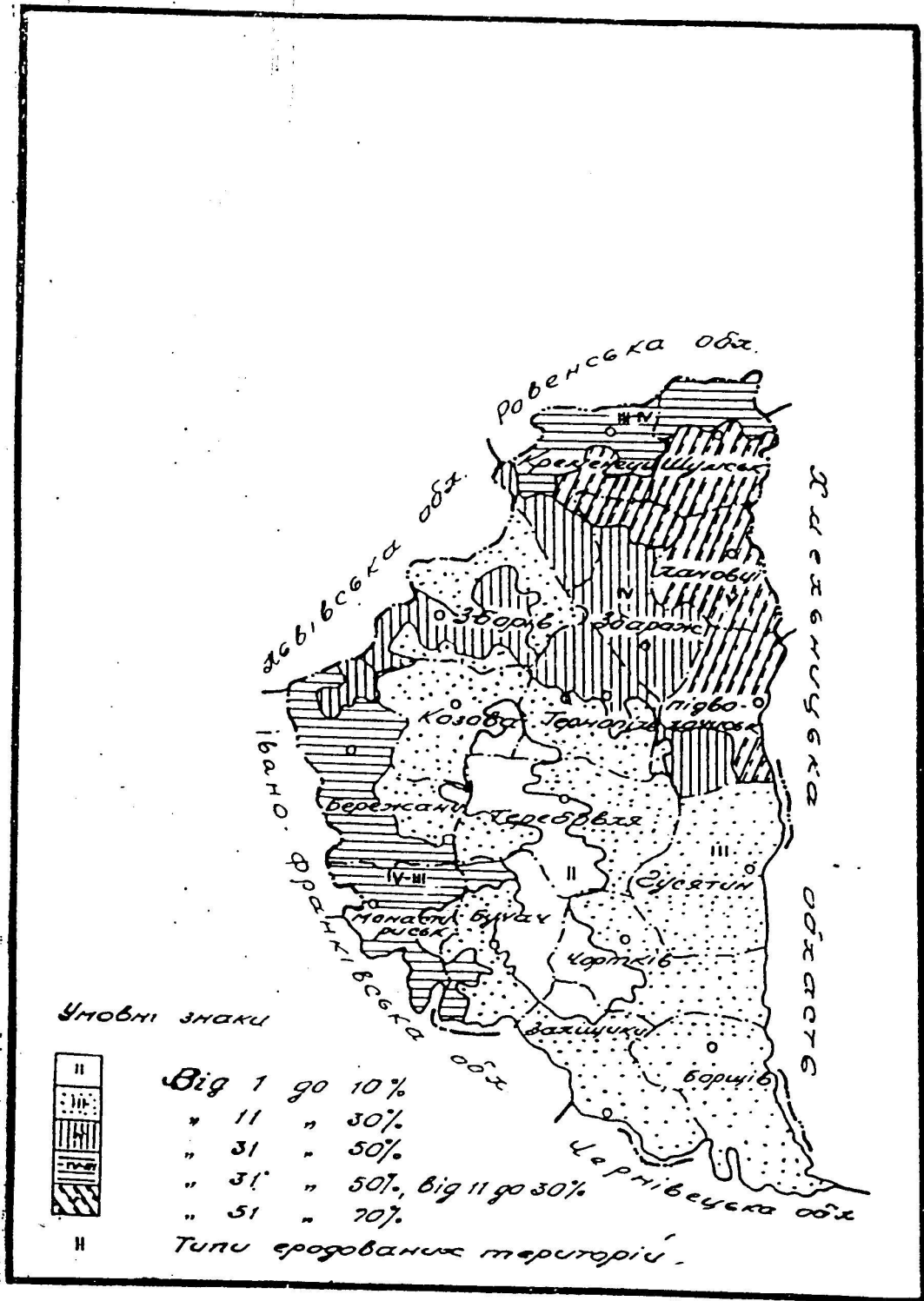

Рис. 2.3. Картограма загальної еродованості земель Тернопільської області.

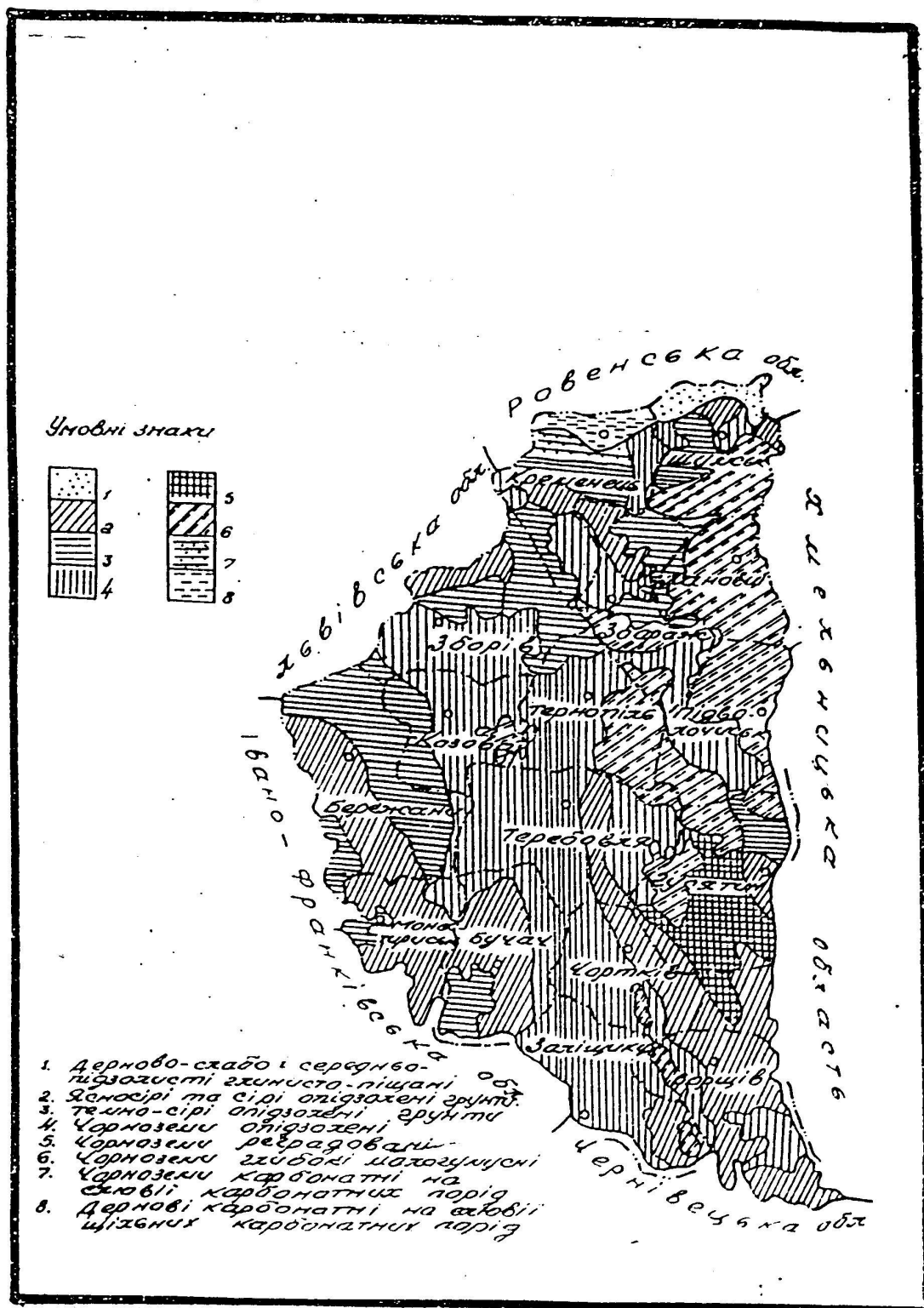

Рис. 2.4. Карта ґрунтів Тернопільської області.

Ясно сірі і сірі лісові ґрунти поширені в західній та південно-західній частинах області на високих плато та схилах. Гумусовий горизонт в них незначний (1,3-1,8%), вони мають кислу реакцію і тому для підвищення їх родючості необхідне вапнування, внесення в достатній кількості органічних і мінеральних добрив. Чорноземи опідзолені займають досить великі площі в центральній та східній частинах області. Вміст гумусу у верхньому горизонті (3,6-3,9%).

Чорноземно-карбонатні ґрунти найбільше зустрічаються в північній і північно-західній частинах області і в Придністров'ї. Гумусовий шар неглибокий (40-50 см), але вміст гумусу значний (4-5%). Ці ґрунти сприятливі для вирощування цукрових буряків.

Отже, для відведення площ під посіви цукрових буряків необхідно враховувати природно-кліматичні і ґрунтові умови, відповідно застосовувати високо-ефективні агротехнічні заходи.

Вирощування цукрових буряків являє собою могутню економічно вигідну галузь рослинництва області, так як серед всіх технічних культур основною є цукровий буряк (91,8% площі посіву всіх технічних, а по Україні тільки 42,5%).

Однак, в межах області спостерігаються деякі відмінності в ступені концентрації цієї культури. Найбільша густина посівів спостерігається в центральній і південно-східній частинах області (12-14% посівних площ), де кращі ґрунтово-кліматичні умови, переважають чорноземні ґрунти, велика густина трудових ресурсів (тепле Поділля). Менші площі цукрових буряків - на півночі і заході (райони Бережанський і Кременецький), що частково залежить від гірших ґрунтово-кліматичних умов (холодне Поділля, Опілля). Але суттєвої різниці по ступені концентрації посівних площ на території області все-таки немає.

Аналіз економіки виробництва цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах області з 1986 по 1995 р.р. показав відсутність динамізму і стійкості (табл.2.3).

Валовий збір коренеплодів по роках був нерівномірний під дією змін, пов'язаних з розмірами посівних площ і рівнем урожайності. Аналізуючи табли-

цю 2.3, бачимо, що, починаючи з 1986-1990 р.р., посівні площі під цукрові буряки в 1995 р. зменшилися в області на 19,3 тис.га, або на 17,5%.

Таблиця 2.3. Виробництво цукрових буряків (фабричних) по Тернопільській області (у всіх категоріях господарств)

Показники	1986-1990рр (в середньому за рік)	1991р.	1992р.	1993р.	1994р.	1995р.	1995р. в % до 1986-1990рр.
1. Зібрана площа, тис.га	110,5	95,4	92,3	94,2	89,1	91,2	82,5
2. Урожайність, т (га) (з 1 га зібраної площі)	326	231	247	229	273	220	67,5
3. Валовий збір, тис.т	3605,5	2202,7	2281,8	2158,8	2436,2	2011,0	55,8
4. Закупки, тис.т	3602,0	2102,8	2128,8	2027,4	1799,1	2009,0	55,8
5. Закупки в % до валового збору	99,9	95,5	93,3	93,9	73,8	99,9	-

1995 р. цукрові буряки всіма категоріями господарств в області вирощувалися на площі 91,2 тис.га. Господарства одержали урожайність по 220 ц/га. На переробку цукровим заводам доставлено 2011,0 тис.т цукросировини. Але порівняно з 1994 р. валовий збір цукрових буряків у 1995 р. зменшився на 425,2 тис.т (17,5%). Такі результати були отримані через зменшення урожайності солодких коренів (220 ц/га) порівняно з 1994 р., незважаючи на те, що посівна площа збільшилася на 2,1 тис.га. Закупки цукрових буряків проти 1994 р. збільшилися на 209,9 тис.т, або на 11%.

Урожайність коренеплодів за 1991-1995 р.р. порівняно з попереднім п'ятиріччям значно зменшилась, що пояснюється не тільки несприятливими погодними умовами в окремі роки, але і деякими недоліками в технології і організації виробництва. Використання звичайної технології вирощування цукрових буряків, високі виробничі затрати призвели галузь до низької рентабельності.

На ефективність виробництва великий вплив має форма реалізації продукції. До 1990 р. переважало держзамовлення (обов'язкові поставки). Але в 1989 р. з'являється нова форма реалізації коренеплодів - на давальницьких умовах. У період переходу до ринкової економіки значення цієї форми реалізації різко зросло. На давальницьких умовах в Тернопільській області у 1994 р. було перероблено 28,6% цукрових буряків, а в 1995 р. - 70% солодких коренів.

Аналізуючи роботу господарств в області, можна зробити висновок, що в 1995 р. порівняно з 1986-1990 р.р. спостерігається значне зменшення посівних

площ на 17,5%, урожайності на 32,5%, валового збору на 44,2% та закупок на 44,2%.

В середньому за 1986-1990 р.р. в області щорічно реалізувалося 3,6 млн.т буряків. Середньорічна реалізація буряків за 1991-1995 р.р. становить 2165 тис.т, що в 1,7 раза менше, ніж за попередні роки.

Зменшення обсягів закупок у 1994 р. має місце в 13 районах, а найбільше в Заліщицькому (26%), Чортківському (24%) і Підволочиському (23%) (табл.2.4).

Таблиця 2.4. Закупки цукрових буряків в усіх категорій господарств Тернопільської області (в заліковій вазі, тис.т)

	Роки					1994 в % до			
	1990	1991	1992	1993	1994	1990	1991	1992	1993
Бережанський	112,9	71,9	26,5	22,9	24,2	21	34	91	106
Борщівський	233,7	157,7	148,0	153,4	121,6	52	77	82	79
Буцацький	196,8	144,9	142,4	147,1	131,2	67	91	92	89
Гусятинський	297,1	203,6	183,0	186,7	164,7	55	81	90	88
Заліщицький	158,0	104,3	94,1	117,5	86,6	55	83	92	74
Збаразький	249,1	169,6	166,3	138,2	133,7	54	79	80	97
Зборівський	212,8	107,4	138,0	89,4	101,0	48	94	73	113
Козівський	189,0	81,2	105,4	79,7	93,9	50	116	89	118
Кременецький	132,6	98,0	95,9	77,4	85,6	65	87	89	111
Ланівецький	129,4	92,5	83,1	83,3	80,1	62	87	96	96
Монастириський	61,1	36,3	34,1	37,8	31,3	51	86	92	83
Підволочиський	328,6	229,0	219,9	211,2	162,6	50	71	74	77
Підгаєцький	-	-	36,5	35,2	30,0	-	-	82	85
Теребовлянський	329,1	199,1	215,6	205,1	184,0	56	92	85	90
Тернопільський	229,6	123,1	153,4	150,0	130,2	57	106	85	87
Чортківський	296,6	161,7	178,0	203,9	154,1	52	95	87	76
Шумський	144,8	122,5	108,6	88,5	83,4	58	68	77	94
м.Тернопіль	-	-	-	0,1	0,9	-	-	-	9,0р.б

А в таких районах, як Козівський, Зборівський, Кременецький обсяги закупок порівняно з 1993 р. збільшилися відповідно на (18%, 13%, 11%). Порівняно з 1990 р. план закупок по області у 1994 р. зменшився на 45%.

В суспільному секторі з року в рік теж продовжують скорочуватися площі основних сільськогосподарських культур. Посівна площа цукрових буряків у 1995 р. скоротилася проти 1986-1990 р.р. на 23,5%. (табл.2.5).

Селянські спілки, радгоспи у 1995 р. зібрали цукрових буряків по 210 ц із площі 84,5 тис.га. На переробку здали 1775,4 тис.т цукросировини. Аналізуючи вирощування цукрових буряків з 1991 р., потрібно сказати, що найбільший валово-

вий збір цукрових буряків (фабричних) спостерігається у 1994 р., який склав 2339,1 тис.т. Завдяки підвищенню урожайності цукрових буряків на 272 ц/га, валовий збір коренеплодів збільшився в порівнянні з 1991 р. на 138,6 тис.т (6,3%), незважаючи на те, що посівна площа зменшилася на 9,3 тис.га (9,7%).

Таблиця 2.5. Динаміка вирощування цукрових буряків (фабричних) в суспільному секторі області (колективні сільськогосподарські і міжгосподарські підприємства та держгоспи області)

Роки	Площа, тис.га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис.т	в % до 1986-1990 рр		
				площа	урожайність	валовий збір
в середньому 1986-1990р.р.	110,4			100	100	100
1991	95,4		2200,5	86,4	70,6	61,0
1992	91,8	247	2271,2	83,2	75,5	62,9
1993	92,2	229	2109,0	83,5	70,0	58,5
1994	86,1	272	2339,1	77,9	83,2	64,9
1995	84,5	210	1775,4	76,5	64,2	49,2
в середньому 1991-1995 р.р.	90,0	238	2139,0	81,5	72,8	59,3

Валовий збір солодких коренів за 1991-1995 р.р. порівняно з попереднім п'ятиріччям зменшився на 1466,3 тис.т (40,7%). Це пояснюється тим, що урожайність зменшилася на 27,2%, а посівні площі скоротились на 18,5%.

У 1995 р. валові збори коренеплодів порівняно з 1994 р. зменшилися по області на 24%, а по районах в середньому від 1% до 36%. (табл.2.6).

Порівнюючи валові збори цукрових буряків 1995 р. з 1990 р., можна сказати, що відбулось зменшення виробництва по області на 46%. Виробництво солодких коренів зменшили всі райони області, а найбільш це зменшення спостерігається у Бережанському (на 75%) та Зборівському (на 58%) районах. Отже зменшення валових зборів цукрових буряків відбулось як за рахунок зниження посівних площ, так і за рахунок зниження урожайності.

У 1995 р. по виробництву цукрових буряків зменшення допустили всі райони без винятку, а Зборівський, Бережанський і Підгаєцький виробництво цукросировини зменшили вдвічі. Дещо менший спад виробництва допущений в Чортківському (286 ц/га), Тернопільському (238 ц/га), Буцацькому (255 ц/га) і Збарзькому (230 ц/га) районах (табл.2.7).

Таблиця 2.6. Виробництво цукрових буряків (фабричних) по районах Тернопільської області (тис.т)

Райони	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1995 рік в % до				
							1990	1991	1992	1993	1994
Бережанський	112,9	73,4	28,9	24,2	30,4	27,8	25	38	96	115	91
Борщівський	233,7	158,3	148,3	150,0	140,1	103,2	44	65	70	69	74
Бучацький	196,8	149,0	142,9	153,1	165,6	124,1	63	83	87	81	75
Гусятинський	303,5	208,8	221,3	194,5	224,3	157,4	52	75	71	81	70
Заліщицький	158,0	108,8	100,8	122,4	106,6	93,5	59	86	93	76	88
Збаразький	249,1	183,7	176,1	139,6	168,4	141,6	57	77	80	101	84
Зборівський	212,8	114,0	146,9	114,4	140,2	89,1	42	78	61	78	64
Козівський	189,0	82,9	111,9	81,2	115,1	85,5	45	103	76	105	74
Кременецький	132,6	104,8	101,4	83,3	108,9	73,4	55	70	72	88	67
Лановецький	126,6	94,4	87,8	82,6	94,2	75,0	59	79	85	91	80
Монастириський	61,1	37,2	34,1	39,2	40,5	34,8	57	93	102	89	86
Підволочиський	329,6	244,4	229,9	217,9	226,4	167,1	51	68	73	77	74
Підгаєцький	-	-	39,6	36,2	34,9	29,7	-	-	75	82	85
Теребовлянський	331,3	207,2	234,6	212,1	239,8	167,3	50	81	71	79	70
Тернопільський	229,6	141,5	161,6	154,4	166,4	128,9	56	91	80	83	77
Чортківський	296,6	166,2	191,3	210,3	231,3	201,0	68	121	105	96	87
Шумський	144,8	123,2	112,9	92,6	103,0	73,3	51	59	65	79	71
м. Тернопіль	2,4	2,7	0,9	0,9	1,9	1,3	54	48	144	144	68
Інші держгоспи	0,2	-	-	0,1	1,1	1,4	7,0р.	-	-	140	127
РАЗОМ:	3310,6	2200,5	2271,2	2109,0	2339,1	1775,4	54	81	78	84	76

Таблиця 2.7. Фактичний збір урожаю цукрових буряків у колективних і державних господарствах за 1995 р.

	Цукрові буряки			в % до загальної по області		
	Площа, га	Валовий збір, ц	Урожайність, ц/га	Площа	Валовий збір	Урожайність
Бережани	1432	278520	195	1,7	1,6	92,9
Борщів	5870	1031736	176	6,9	5,8	83,8
Бучач	4868	1241451	255	5,8	6,9	107,1
Гусятин	7287	1570521	216	8,6	8,8	102,3
Заліщики	4052	935180	231	4,8	5,3	110,0
Збараж	6158	1418623	230	7,3	7,9	109,5
Зборів	5442	890750	164	6,4	5,0	78,1
Козова	3840	854785	223	4,5	4,8	106,2
Кременець	4269	736119	172	5,1	4,1	81,9
Ланівці	3845	750073	195	4,6	4,2	92,3
Монастириськ	1617	347747	215	1,9	1,9	102,4
Підволочиськ	8445	1670803	198	9,9	9,4	94,3
Підгайці	2022	296964	147	2,4	1,7	70,0
Теребовля	9096	1671673	184	10,8	9,4	87,6
Тернопіль	5405	1288661	238	6,4	7,3	113,3
Чортків	7026	2010228	286	8,5	11,3	136,2
Шумськ	3688	732649	199	4,4	4,1	94,5
м. Тернопіль	67	12550	187	0,01	0,07	89,0
РАЗОМ:	84429	17739033	210	-	-	-
Інші держгоспи пл. менше 50 га	69	14490	210	0,08	0,08	100,0
ВСЬОГО:	84498	17753523	210	100	100	100

Аналізуючи дані таблиці 2.7, можна зробити висновок, що під посів цукрових буряків найбільша площа була відведена у Тербовлянському районі 9096 га, це становить 10,8 % від загальної площі по області, але урожайність порівняно низька 184 ц/га. У Чортківському районі спостерігається найбільший валовий збір цукросировини 2010 тис.т, це 11,3% від загального збору по області, при найвищій урожайності 286 ц/га. Найнижча урожайність у Підгаєцькому районі (147 ц/га) та Зборівському (164 ц/га).

Із створенням умов для всіх форм власності немаловажного значення набули селянські (фермерські) господарства. На початку 1996 р. в області було 752 селянські (фермерські) господарства із загальною площею 11364 га (табл.2.8).

Таблиця 2.8. Виробництво цукрових буряків (фабричних) селянськими (фермерськими) господарствами Тернопільської області за 1995 р.

	К-сть фермерських господарств	Площа сільськогосподарських угідь, га	у т.ч. ріллі, га	Площа на 1 господарство, га	Питома вага	Цукрові буряки			
						Площа, га	Валовий збір, ц	Урожайність	
								ц/га	в % до загальн. по області
Бережани	28	260	258	9,3	15,1	39	8733	224	88,5
Борщів	104	1724	1650	16,6	10,5	174	35680	205	81,0
Бучач	36	412	412	11,4	13,6	56	10815	193	76,3
Гусятин	67	1049	1043	15,7	21,2	221	54881	248	98,0
Заліщики	15	352	323	23,5	2,2	7	512	73	28,9
Збараж	37	847	834	22,9	15,9	133	40803	307	121,3
Зборів	38	722	696	19,0	13,5	94	16912	180	71,1
Козова	41	545	545	13,3	22,4	122	31131	255	100,8
Кременець	34	318	309	9,4	11,7	36	5949	165	65,2
Ланівці	12	672	672	56,0	13,7	92	27296	297	117,4
Монастириськ	14	186	176	13,3	8,5	15	3989	266	105,1
Підволочиськ	31	505	490	16,3	24,3	119	33693	283	111,9
Підгайці	23	456	436	19,8	15,8	69	14288	207	81,9
Тербовля	66	733	732	11,1	26,6	195	58933	302	119,4
Тернопіль	125	1440	1439	11,5	18,9	273	66843	245	96,8
Чортків	62	616	616	9,9	25,8	159	42444	267	105,5
Шумськ	18	473	473	26,3	10,9	52	17815	343	135,6
м.Тернопіль	1	54	50	54,0	24,0	12	2338	195	77,1
РАЗОМ:	752	11364	11154	15,1	16,7	1868	473055	253	100

У середньому на одне господарство припадає 15,1 га землі з коливанням від 9,3 (Бережанський район) до 56 га (Ланівецький район). Площа під посіви цукрових буряків у фермерських господарствах області складає 1868 га, питома вага якої дорівнює 16,7% від загальної площі ріллі. Валовий збір солодких коренів склав 473055 ц при урожайності 253 ц/га. Найбільше цукросировини надійшло з Тернопільського району (66843 ц), яка вирощувалася на площі 273 га. У Шумсь-

кому районі спостерігається найвища урожайність коренеплодів 343 ц/га, що становить 135,6% від загальної урожайності по області.

Селянські (фермерські) господарства області зацікавлені у виробництві високорентабельних продуктів землеробства, а саме цукрових буряків. Але ці господарства мають обмежені можливості державної фінансової підтримки і кредитного забезпечення, які стримують матеріально-технічний розвиток фермерських господарств, у результаті чого вони відчують гостру потребу в паливо-мастильних матеріалах, техніці, агрохімікатах та інших промислових товарах.

У розвинутих державах Заходу розміри державної допомоги сільському господарству становлять у середньому 40-50% вартості аграрної продукції, в Японії і Фінляндії - до 78-80%. Бюджетні дотації у середньому на одного фермера в окремих країнах (наприклад, у Швейцарії та Норвегії) сягнули чи перевищили 30 тисяч доларів у рік. У США кожні п'ять років виробляють принципи субсидування фермерства. Державні субсидії у формі безпосередніх виплат на встановлення твердих цін і надання дешевих кредитів у доходах фермерів становили: у США - 30, у Канаді - 45, у країнах ЄС - 49, у Швеції - 59, у Японії - 66, у Фінляндії - 71, у Норвегії - 77, у Швейцарії - 80% [55.-С.7].

З масовою організацією селянських (фермерських) господарств аграрна економіка Тернопільської області стане антимонопольною та конкурентоздатною. Фермерські господарства спроможні швидко і надійно поповнити торгівлю продовольчими товарами і тим самим зробити вагомий внесок у вирішення продовольчої програми.

Підвищення урожайності є суттєвим резервом збільшення валових зборів цукросировини. Але неоднакова вона і в господарствах окремих районів.

Аналізуючи вирощування цукрових буряків у господарствах Тернопільського району, можна сказати, що, починаючи з 1990 р., спостерігається скорочення посівних площ на 19%, зменшення валових зборів коренеплодів на 34%, а також зниження урожайності на 18%. (табл.2.9).

З таблиці 2.9 видно, що за досліджуваний період 1991-1995 р.р. найвища

урожайність характерна для агрофірми "Поділля" (402 ц/га), де є найбільша концентрація посівів цукрових буряків (в середньому 391 га), відповідно в цій агрофірмі знаходиться основна маса валових зборів цукрових буряків (10,4% всіх валових зборів району в середньому за 1991-1995 р.р.). У 1995 р. порівняно з 1990 р. в агрофірмі "Поділля" валовий збір коренеплодів зменшився на 19%, урожайність залишилась стабільною, незважаючи на те, що відбулось скорочення посівних площ на 18%.

Таблиця 2.9. Динаміка вирощування цукрових буряків (фабричних) у Тернопільському районі

Назва господарства	Посівна площа, га			Урожайність, ц/га			Валовий збір, тонн			1991-1995рр в % до 1990		
	1990	1995	в середньому 1991-1995	1990	1995	в середньому 1991-1995	1990	1995	в середньому 1991-1995	площа	урожайність	валовий збір
1.Зоря	355	109	227	249	193	136	8835	2105	2884	64	55	33
2.В.Бірківське	164	120	129	265	272	295	4346	3262	3759	79	111	87
3.Мир	121	80	89	265	278	276	3196	2224	2391	74	104	75
4.За Вільну Україну	280	200	208	271	288	257	7579	5757	5005	74	95	66
5.Медобори	265	240	232	327	261	257	7579	5757	6173	88	79	71
6.Нива	170	160	146	353	230	313	5996	3688	4635	86	89	77
7.Батьківщина	195	130	147	317	199	268	6178	2595	4030	75	85	65
8.Мишковицьке	178	120	133	258	223	274	4592	2676	3190	75	106	69
9.Ім.Л.Українки	177	125	135	258	266	260	4573	3319	3708	76	101	81
10.Вперед	345	180	240	353	281	284	12183	5064	6373	70	80	52
11.Слава	325	220	245	319	227	243	10374	4983	5486	75	76	53
12.Домаморичанське	195	180	180	243	220	194	4742	3952	3389	92	80	71
13.Перемога	245	120	140	320	154	194	6874	1845	2632	65	61	38
14.В.Глибочецьке	200	180	187	297	270	253	5941	4852	4880	94	85	82
15.Хлібороб України	210	160	180	284	238	208	5968	3809	3835	86	73	64
16.Ім.Шевченка	165	120	120	347	229	257	5729	2748	3115	73	74	54
17.Маяк	155	200	197	413	220	282	6406	4407	5390	127	68	84
18.Грабовецьке	215	160	161	333	303	343	7167	4847	5497	75	103	77
19.Байковське	192	140	160	334	243	244	6414	3396	3785	83	73	59
20.Смиковецьке	138	90	113	334	243	216	4610	2185	2267	82	65	49
21.Драганівське	305	220	246	239	217	205	7294	4777	4976	81	86	68
22.Колос	350	305	324	366	149	232	12817	4482	7505	93	63	59
23.Україна	315	140	207	282	199	220	8722	2784	4478	66	78	51
24.Галичина	190	120	132	312	106	199	5919	1269	2591	69	64	44
25.Ім.Ів.Франка	340	250	289	320	210	239	10867	5257	6857	85	75	63
26.Світанок	189	190	167	270	217	248	5103	4122	4173	88	92	82
27.Відродження	201	220	203	270	173	209	5430	3802	4299	101	77	79
28.Промінь	137	120	114	291	286	293	3988	3428	3333	83	101	84
29.Дружба	147	100	109	291	357	292	4279	3568	3143	74	101	73
30.Стегниківське	206	120	136	291	215	212	6003	2583	2820	66	73	47
31.Поділля	474	347	391	405	335	402	19320	11622	15727	82	99	81
32.Острівське	233	160	199	405	272	364	9466	4345	7339	85	90	77
РАЗОМ:	7350	5476	5918	312	234	255	229577	128206	150206	81	82	65
33.Лігоспзг		4	-	-	200	206	-	84	855	-	-	-
34.Держсортостанція		18	10	-	321	191	-	577	313	-	-	-
РАЗОМ:		22	10	-	300	397	-	660	396	-	-	-
Всього по району	7356	5498	5928	512	234	256	229577	128866	150602	81	82	65

Відомо, що цукровий буряк - культура інтенсивного землеробства. Щоб

одержувати високі врожаї, необхідні не тільки якісний обробіток ґрунтів, догляд за рослинами, але і значна кількість споживчих елементів.

З осені 1994 р. в господарствах Тернопільської області під урожай цукрових буряків 1995 р. було внесено органічних добрив лише на площу 53,8 тис.га, що становить 62% від запланованої площі. Фосфорні і калійні добрива були внесені на площі 41 тис.га, що становить менше 50% запланованої площі. У таких районах, як Буцацький та Гусятинський, добрив не вносили зовсім, а в Підгаєцькому районі внесли на площу 80 га.

В цілому за весь період вирощування цукрових буряків на один їх гектар внесено понад 177 кг діючої речовини мінеральних добрив, в тому числі 105 кілограмів - азотних, 26 кг фосфорних, 46 кг калійних. Це - лише третина того, що вносили п'ять років тому.

У багатьох господарствах області однією з причин недобору врожаю цукристих є те, що протягом всього вегетаційного періоду плантації були забур'янені. В третині господарств не були застосовані гербіциди, неорганізовано, як слід, просяпку цукрових буряків вручну, рихлення міжрядь проводилось не якісно і в недостатній кількості.

Головними причинами зменшення обсягів виробництва цукросировини в області є порушення економічних відносин, поява дисбалансу у рівнях ефективності діяльності постачальників сировини та переробних підприємств, а також відсутність матеріальної зацікавленості сільськогосподарських виробників у кінцевих результатах.

2.2. Формування торговельних відносин при виробництві та продажі цукру

На сучасному етапі формування ринкових відносин цукровий буряк для господарств, що його вирощують, є і товаром, і сировиною. За цих умов ринок цукрових буряків як товару включає один тип покупців - цукрові заводи, завдяки своїм біологічним особливостям обмежується певним територіальним простором, а попит на нього визначається виробничою потужністю розміщеного на даній те-

риторії цукрового заводу, його статусом - відомчою підпорядкованістю або належною власністю.

В Україні заготівлю і переробку цукрових буряків здійснюють 192 цукрові заводи із виробничою потужністю 506 тис.т переробки цукрових буряків за добу, 84 заготівельні пункти. У бурякоцукровий підкомплекс входять також 135 радгоспів по вирощуванню насіння цукрових буряків, 4 заводи з доробки і підготовки насіння до посіву, машинобудівні і ремонтні заводи по виготовленню устаткування та обладнання для цукрових заводів, кар'єри по добуванню вапнякового каменю та ін. Науково-технічне забезпечення галузі здійснюють два науково-дослідні інститути і один проектний, сім дослідно-селекційних станцій та сім дослідних елітних господарств.

Серед галузей переробної промисловості цукрові заводи є найбільш потужними і продуктивними. В загальній масі переробних підприємств питома вага цукрових заводів у 1994 р. становила за їх кількістю - 0,8, зайнятістю промислово-виробничого персоналу - 13,7, обсягом виробленої продукції в діючих цінах - 25,2, вартістю промислово-виробничих фондів - 18,2% (табл.2.10).

Таблиця 2.10. Основні показники розвитку цукрових заводів та їх місце в переробній промисловості України

Показники	Роки				1994 в % до 1990
	1990	1991	1992	1994	
Кількість діючих цукрових заводів, од.	193	192	192	92	99,5
Виробнича потужність (середньодобова продуктивність на 1 завод, т)	2155	2172	2641	2636	122,3
В розрахунку на 1 завод:					
середньорічна кількість промислово-виробничого персоналу, чол.	509	499	492	542	106,5
обсяг продукції в діючих цінах, млн.крб.	29,3	42,5	985,4	52486,7	1791,4
середньорічна вартість промислово-виробничих фондів, млн.крб.	13,5	13,6	185,9	7134,5	528,5
Питома вага цукрових заводів у загальній масі переробних підприємств, %					
за кількістю підприємств	0,8	0,8	0,8	0,8	
чисельність працюючих	12,2	12	12	13,7	+1,5п
обсяг продукції в діючих цінах	14,7	8,7	19	25,2	+10,5п
вартість промислово-виробничих фондів	17,8	17,7	17,8	18,2	+0,4п

За період з 1950 р. кількість цукрових заводів збільшилась на 48 одиниць,

але їх виробнича потужність нарощувалась повільними темпами. Порівняння груп цукрових заводів за виробничою потужністю показує, що кількість підприємств малої виробничої потужності (до 1,5 тис.т переробки цукрових буряків на добу) скоротилась на 16 одиниць, виробничою потужністю від 1,5 до 3 тис.т - залишилась без змін. Збільшилась кількість цукрових заводів виробничою потужністю понад 3 тис.т. Їх питома вага за кількістю становить 34,4 %, за виробничою потужністю 52,6 %. Виробничі потужності нарощувались в основному за рахунок реконструкції і переоснащення. Але, починаючи з 1991 р., цей процес майже припинився (табл.2.11).

Таблиця 2.11. Групування цукрових заводів України за виробничою потужністю

Групи заводів за виробничою потужністю, тис.т/добу	Кількість заводів				1995 р. в % до	
	1982 р.	1985 р.	1991 р.	1995 р.	кількості	виробничої потужності
До 1,5	38	34	26	22	11,4	5,7
Від 1,5 до 3,0	103	106	103	104	54,2	41,7
Від 3,0 до 4,5	22	32	40	42	21,9	25,9
Від 4,5 до 6,0	10	11	12	13	6,8	13,1
Від 6,0 і більше	7	7	11	11	5,7	13,6
Всього	180	190	192	192	100,0	100,0

Більшість цукрових заводів (76,6% за кількістю і 71,0% за виробничою потужністю) розміщені у Лісостепу, частково на Поліссі (13,5% за кількістю і 15,0% за виробничою потужністю) і в Степу (8,8% за кількістю і 12,9% за виробничою потужністю) (табл.2.12).

Аналізуючи розміщення цукрових заводів і їх виробничих потужностей в розрізі зон і областей, видно, що техніко-економічні показники цукрових заводів значно відрізняються. Так, в зоні Лісостепу добова продуктивність в середньому на один цукровий завод найнижча і становить 92,8% до відповідного показника по Україні, 63,4% - по відношенню до цукрових заводів, розміщених в Степу, 83,6% - відповідно на Поліссі. У зоні Лісостепу найбільша продуктивність в середньому на один завод по переробці цукрових буряків припадає на Тернопільську область - 3,89 т і Полтавську область - 3,71 т (табл.2.12).

Таблиця 2.12. Розміщення цукрових заводів і їх виробничих потужностей на 1.01.1996 р.

Області, зони	Кількість заводів	Виробнича потужність, тис.т/добу	Середня добова продуктивність на 1 завод, тис.т.	1996 р. в % до	
				кількості	всіх потужностей
Чернігівська	5	11,23	2,25	2,6	2,2
Житомирська	6	12,91	2,15	3,1	2,6
Рівненська	6	15,93	2,66	3,1	3,1
Волинська	4	16,95	4,24	2,1	3,4
Львівська	5	18,85	3,77	2,6	3,7
Полісся	26	75,87	2,92	13,5	15,0
Вінницька	39	80,64	2,07	20,3	16,0
Київська	16	33,46	2,09	8,3	6,6
Полтавська	11	40,76	3,71	5,7	8,1
Сумська	17	32,23	1,90	8,8	6,4
Харківська	11	27,78	2,53	5,7	5,5
Хмельницька	17	49,18	2,89	8,8	9,7
Тернопільська	9	35,03	3,89	4,7	6,9
Черкаська	23	51,27	2,23	12,0	10,1
Чернівецька	4	8,64	2,16	2,1	1,7
Лісостеп	147	258,99	2,44	76,6	71,0
Кіровоградська	11	39,92	3,63	5,7	7,9
Дніпропетровська	1	4,5	4,5	0,5	0,9
Одеська	3	9	3,0	1,6	1,8
Миколаївська	2	11,99	5,99	1	2,3
Степ	17	65,41	3,85	8,8	12,9
Івано-Франківська	2	5,5	2,75	1	1,1
Карпати	2	5,5	2,75	1	1,1
Україна в цілому	192	505,77	2,63	100	100

В Україні цукор виробляють в 19 областях. В республіці Крим, Донецькій, Запорізькій, Закарпатській, Луганській та Херсонській областях виробництвом цукру не займаються. Дніпропетровська та Івано-Франківська області задовольняють потреби цукру за рахунок власного виробництва в останні два роки лише частково. Понад внутрішні потреби в різному співвідношенні виробляється цукор у всіх областях Лісостепу, Полісся та Кіровоградській області. В цілому в областях степу потреби у власному цукрі не задовольняються з 1992 р.

Виробництво цукру в Україні нестабільне за роками. Найбільше цукру із цукрових буряків було вироблено в 1986-1990 р.р. - 5,0 млн.т та в 1990 р. - 5,4 млн.т (табл.2.13).

Таблиця 2.13. Динаміка виробництва цукру в Україні

Роки	Вироблено цукру, всього, тис.т	в т.ч. із цукрових буряків, тис.т	те ж на 1 га посівів, ц	Цукор із цукрових буряків в % до 1976-1980 р.р.
1976-1980	6010	4542	25,4	100
1981-1985	6370	4475	26,4	98,5
1986-1990	6834	5027	30,5	110,7
1990	6791	5388	33,5	118,6
1991	4787	3596	23,1	79,2
1992	3647	3492	23,6	76,9
1993	3993	3866	25,5	85,1
1994	3368	3349	22,8	73,7
1995	3857	3486	24,8	76,8

Аналізуючи динаміку виробництва цукру в Україні, видно, що, починаючи з 1991 р., виробництво цукру значно скоротилось як за обсягом, так і в розрахунку на 1 га посівів цукрових буряків. У 1995 р. загальні обсяги виробництва цукру із цукрових буряків скоротилися порівняно з 1990 р. у 1,5 раза. Таке зниження обсягів виробництва цукру обумовлене порушенням господарських зв'язків, значними труднощами в матеріально-технічному забезпеченні виробництва.

Досліджуючи виробництво цукру по областях (табл.2.14), слід відзначити, що в 1995 р. обсяги виробництва цукру набагато знизились у порівнянні з 1990 р. Найбільше зниження виробництва спостерігається у Волинській області. В 1995 р. в цій області було вироблено цукру в порівнянні з 1990 р. на 139 тис.т або на 37,1% менше. У Дніпропетровській області обсяги виробництва цукру збільшились порівняно з 1990 р. на 71% або на 30 тис.т, а в Тернопільській, Вінницькій, Полтавській, Черкаській областях обсяги виробництва цукру скоротились у 1,5-2 раза. З даних таблиці 2.14 видно, що за останні 5 років (1990-1995 р.р.) виробництво цукру у зонах Полісся і Карпат знизилось в 2,1 раза, у зонах Лісостепу та Степу в 1,7 раза, а по Україні спостерігається зниження в 1,8 раза.

Наведений аналіз розвитку галузі показує зменшення виробництва цукру, яке досить чітко проявилось в період переходу до ринкової економіки, і втрати держави регулюючих факторів управління виробництвом. Розвиток бурякоцукрового підкомплексу і його складових - буряківництва і цукроваріння здійснюється, в основному, за рахунок екстенсивних факторів. Про це свідчить нарощування до 80-х посівних площ під цукровими буряками, нестабільність за роками урожай-

ності і низький її рівень порівняно з розвиненими країнами, збільшення втрат цукру в процесі переробки цукрових буряків.

Таблиця 2.14. Структура виробництва цукру по областях за 1990-1995 р.р. (тис.т)

Області, зони	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1995 р. в % до 1990 р.	Відхилення (+,-) 1995 р. до 1990 р.
Чернігівська	131	112	97	90	95	81	61,8	-50
Житомирська	145	117	107	115	105	107	73,8	-38
Рівненська	312	201	113	120	111	129	41,3	-183
Волинська	221	136	116	106	99	82	37,1	-139
Львівська	284	188	137	123	141	112	39,4	-172
Полісся	1093	754	570	554	551	511	46,8	-582
Вінницька	841	557	465	535	434	488	58,0	-353
Київська	461	378	347	357	333	335	72,7	-126
Полтавська	583	438	359	395	333	369	63,3	-214
Сумська	357	301	216	205	175	188	52,7	-169
Харківська	427	253	254	300	214	319	74,7	-108
Хмельницька	620	364	336	327	287	266	42,9	-354
Тернопільська	444	237	231	212	241	239	53,8	-205
Черкаська	567	472	329	361	307	360	63,5	-207
Чернівецька	203	84	58	74	81	71	35,0	-132
Лісостеп	4503	3084	2595	2766	2405	2635	58,5	-1868
Кіровоградська	398	288	193	276	194	235	59,0	-163
Дніпропетровська	42	29	39	56	55	72	171,4	+30
Одеська	486	421	167	212	60	197	40,5	-289
Миколаївська	192	176	52	91	63	171	89,1	-21
Степ	1118	914	451	635	372	675	60,4	-443
Івано-Франківська	77	35	31	38	40	36	46,8	-41
Карпати	77	35	31	38	40	36	46,8	-41
Україна в цілому	6791	4787	3647	3993	3368	3857	56,8	-2934

Колись Україна займала перше місце в Європі і друге у світі (після США) за обсягом виробництва бурякового цукру, нині вона поступилася в Європі Франції та Німеччині, які до того ж займають під вирощування цукрового буряка в тричі менші земельні площі (табл.2.15).

Досліджуючи виробництво цукру на 1 га посівів, за сезони 1993-1994 р.р. та 1994-1995 р.р. (рис.2.5), слід відзначити, що в порівнянні з країнами ЄС в Україні переважає найнижчий показник (відповідно 2,4 т/га та 2,3 т/га).

Таблиця 2.15. Виробництво цукру в ЄС та в Україні

Країни	Посівна площа, тис.га		% відношення	Виробництво цукру із буряків, тис.т		% відношення
	1993-1994	1994-1995		1993-1994	1994-1995	
Україна	1507	1480	-1,8	3607	3417	-5,3
ЄС, в т.ч.:	1921	1892	-1,5	17000	14901	-12,4
Австрія	54	54	0	478	390	18,4
Данія	67	67	0	521	425	-18,4
Німеччина	530	507	-4,3	4352	3638	-16,4
Греція	45	40	-11,2	307	265	-13,6
Іспанія	178	170	-4,5	1226	960	-21,6
Франція	420	405	-3,6	4390	4000	-8,8
Фінляндія	32	32	0	137	150	+9,4
Ірландія	32	36	+12,5	176	215	+22,1
Італія	260	280	+7,7	1420	1490	+4,9
Нідерланди	116	115	-0,9	1132	950	-16,1
Португалія	0,5	0,5	0	2	2	0
Швеція	47	47	0	380	335	-11,8
Бельгія	104	102	-1,8	1042	831	-20,2
Англія	169	170	+0,6	1436	1250	-12,9
Питома вага України до ЄС, %	78,4	78,2	-	21,2	22,9	-

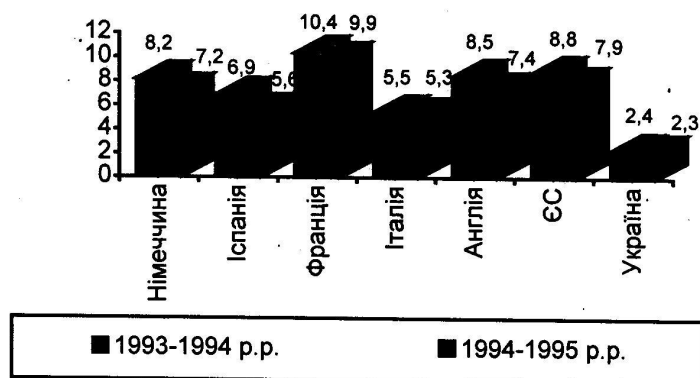

Рис. 2.5. Виробництво цукру на 1 га посівів за матеріалами Європейської комісії.

На підвищення ефективності бурякоцукрової галузі впливають виробничі потужності цукрових заводів, оскільки процес виробництва цукру безпосередньо пов'язаний із збиранням, транспортуванням, прийманням і переробкою цукрових буряків. Створення чіткого ритму на цих процесах сприяє зниженню втрат цукру. Основними факторами, що визначають ефективність роботи цукрових заводів, є кількість і якість доставлених буряків, а також строки її переробки. Чим вища технологічна якість сировини, оптимальні періоди її приймання, зберігання і пе-

перобки, тим нижчі втрати цукру. Розвиток бурякоцукрового виробництва на Україні характеризується даними, наведеними в табл.2.16.

Таблиця 2.16. Основні показники роботи бурякоцукрової галузі України за період 1986-1995 р.р.

Показник	Середнє 1986-1990	1991	1992	1993	1994	1995	Середнє 1991-1995	1991-1995 в % до 1986-1990
Площа посіву, тис.га	1642,0	1549,0	1485,0	1519,0	1467,0	1448,0	1494,0	90,9
Заготівля цукрових буряків, млн.т	43,6	36,2	28,7	33,6	28,1	29,6	31,3	71,8
із них давальницькі	-	1,9	2,0	4,4	8,4	29,6	9,3	
Вироблено цукру, тис.т	5027,0	3596,0	3492,0	3866,0	3349,0	3485,6	3558,0	70,8
в т.ч. давальницького	-	222,0	288,0	533,0	1131,0	3485,0	1132,0	
Вироблено цукру з 1 га, ц	30,6	23,2	23,5	25,4	22,8	24,8	23,8	77,8
Урожайність буряків, т/га	26,5	23,4	19,4	22,2	19,2	20,5	20,9	78,9
Цукристість буряків, %	16,19	15,75	16,63	16,25	16,54	15,92	16,22	100,2
Вихід цукру, %	11,91	10,77	12,48	11,96	12,27	12,06	11,91	100,0
Загальна різниця між цукристістю буряків та виходом цукру, %	4,28	4,98	4,15	4,29	4,27	3,86	4,31	100,7
Втрати цукру на виробництві, %	1,00	1,05	1,01	1,02	1,02	0,99	1,02	102,0
Вміст цукру в мелясі, %	2,52	2,72	2,46	2,46	2,43	2,35	2,48	98,4
Ступінь вилучення цукру із буряків (коефіцієнт виробництва), %	70,9	64,7	73,1	70,5	71,1	73,4	70,3	99,2
Простої, всього заводу-діб	640	1905	912	1399	635	871	1144	178,8
із них: позацехові	280	1246	502	887	241	629	701	250,4
цехові	360	659	410	512	394	249	445	123,6
Коефіцієнт використання виробничих потужностей (КИМ), %	88,4	76,6	81,4	81,7	82,8	85,7	81,6	92,3

В середньому за 1991-1995 р.р. спостерігається зниження основних показників роботи галузі. Виробництво цукру порівняно з середньорічним показником 1986-1990 р.р. зменшилось на 29,2%, оскільки заготівля зменшилась на 28,2%. Проте вихід цукру залишився стабільним, а цукристість збільшилась на 0,2%.

Розміри сировинної зони цукрового заводу визначаються, з одного боку, його потужністю з переробки цукрових буряків та плановою тривалістю сезонного виробництва, а з іншого - рівнем спеціалізації району (питомою вагою буряків у загальній площі посівів), ступенем розораності земель, питомою вагою сівозмін у загальній площі земель, урожайністю цукрових буряків.

Враховуючи те, що в цукровій промисловості переважають технічно-застарілі обладнання та заводи, основними напрямками розвитку виробничо-технічної бази повинні бути реконструкція і розширення перспективних діючих

підприємств. У ряді районів Тернопільської області, де середня врожайність буряків досягає 30-35 т/га, може бути забезпечена ефективна робота великих підприємств. У таких районах доцільно реконструювати діючі і будувати нові заводи добовою потужністю 6 тис.т і більше. Це дасть можливість зменшити кількість сировини, що закладається у кагати і, отже, звести до мінімуму втрати при зберіганні цукрових буряків.

У Тернопільській області найпотужніші Кременецький, Хоростківський та Чортківський цукрові заводи (відповідно 5,0 та 6,0 тис.т на добу) (табл.2.17).

Таблиця 2.17. Цукрові заводи та їх сировинні зони в Тернопільській області за 1995 р.

Цукрові заводи	Потужність, тис.т добу	Радіус віддаленості посівів цукрових буряків, км	Кількість та склад бурякосіючих господарств			Посівна площа буряків, га				Середня площа на 1 господарство, га		
			рад-госпи, спілки	фермерські господарства	населення	всього	в тому числі			рад-госпи, спілки	фермерські господарства	населення
							рад-госпи, спілки	фермерські господарства	населення			
Борщівський	3,0	22	49	51	5855	9086	7945	169	972	162	3,3	0,2
Бучацький	3,0	33	66	30	680	7153	6911	72	170	105	2,4	0,3
Збаразький	3,0	29	49	51	2135	8892	7955	344	593	162	6,7	0,3
Козівський	3,0	27	82	54	1682	9518	8576	498	444	105	9,2	0,3
Кременецький	5,0	44	78	8	1077	9766	9475	39	252	121	4,9	0,2
Лановецький	3,0	25	51	25	644	8982	8618	199	165	169	7,9	0,3
"Поділля"	3,0	27	48	23	1057	8837	8248	181	408	172	7,9	0,4
Хоростківський	6,0	30	63	26	3017	15222	13782	275	1165	219	10,6	0,4
Чортківський	6,0	37	80	70	3234	16580	14958	360	1263	187	5,1	0,4
Всього по області	35,0	30,4	566	338	19381	94036	86468	2136	5432	153	6,3	0,3

До менш потужних заводів (з переробкою сировини 3 тис.т на добу) відносяться цукрові заводи Борщівський, Бучацький, Збаразький, Козівський, Лановецький та "Поділля". Так, сировинна зона заводу "Поділля" розміщена у Тернопільському і Зборівському районах, до неї входять 71 бурякосіюче господарство, в тому числі 23 фермерські господарства, а також 1057 чоловік населення. Загальна площа посіву буряків 8837 га.

З даних таблиці слід відзначити, що має місце не зовсім раціональна організація сировинної бази цукрових заводів. Радіус віддаленості посівів цукрових буряків складає в середньому 30,4 км. Найбільш раціональне розміщення посівів у зонах Борщівського та Лановецького заводів (до 25 км). Найбільші площі посівів цукрових буряків спостерігаються у зонах Чортківського (16580 га) та Хоростків-

ського (15222 га) заводів.

На основі проведеного аналізу, ми прийшли до висновку, що у зв'язку з реформуванням виробничих відносин організація сировинної бази цукрових заводів Тернопільської області вимагає удосконалення.

Основними факторами окремо по галузях бурякоцукрового виробництва є:

Буряківництво

- 1.Обсяг заготівель по кожному господарству;
- 2.Дата початку і темпи збирання та вивезення буряків по п'ятиденках;
- 3.Оптимальна для даної зони дата початку масового збирання;
- 4.Кількість сильно травмованих, підв'ялених, підморожених і цвітучих буряків;
- 5.Цукристість коренеплодів при прийманні;
- 6.Вміст в коренеплодах α -амінного азоту;
- 7.Проектна закупівельна ціна буряків;
- 8.Собівартість буряків, франко-транспортні засоби або франко-заготпункт (залежно від умов переробки).

Цукрова промисловість

- 1.Дата пуску цукрового заводу;
- 2.Добова продуктивність, її динаміка;
- 3.Оптимальне продовження сезону;
- 4.Собівартість буряків франко-завод і цукру з розбивкою на умовно-постійні та умовно-змінні витрати з урахуванням на побічну продукцію;
- 5.Коефіцієнт отриманого цукру із заготовлених буряків для оптимального варіанту сезону;
- 6.Реалізаційна ціна цукру.

Основа ефективної роботи бурякоцукрового виробництва залежить в сільському господарстві від строків і продовження збирання цукросировини, що зумовлює урожайність цукрових буряків, накопичення цукру в коренях, формування високих технологічних якостей, збільшення валового збору коренів та виробництва цукру. Пізні строки збору цукрових буряків забезпечують високий приріст маси коренів і цукру. Високі прирости коренів бувають, коли цукрові буряки знаходяться в стадії дозрівання і ще не закінчений вегетаційний період. Отже цукросировину потрібно збирати в період її зрілості.

Аналізуючи дані цукрових заводів Тернопільської області по приросту маси коренів, гички і накопичення цукру, можна зробити висновок, що найбільш інтенсивно ріст коренів проходить з 10 липня по 1 вересня. Середньодобовий приріст кореня за цей період склав 4,4 г. Починаючи з 10 вересня, приріст коренів

зменшився до 2,0 г (табл.2.18).

Таблиця 2.18. Динаміка розвитку цукрових буряків сировинної зони цукрових заводів Тернопільської області (в середньому за 1990-1995 р.р. по декадах)

Показник	Липень			Серпень			Вересень			Жовтень	
	1	10	20	1	10	20	1	10	20	1	10
Вага кореня, г	33	79	114	162	209	256	300	338	372	396	399
Вага гички, г	116	207	274	364	416	485	453	440	421	393	369
Цукристість, %	-	-	9,0	9,83	10,96	12,18	13,3	14,03	14,77	14,88	15,35
Доброякісність нормального соку, %	-	-	-	-	77,8	80,4	81,1	82,5	84,1	85,1	85,0
Наявність шкідливого азоту	-	-	-	-	-	0,034	0,036	0,038	0,037	0,030	0,029
Приріст маси коренів за декаду, г	-	+46	+35	+48	+47	+47	+44	+38	+34	+24	+3
Приріст маси гички за декаду, г	-	+91	+67	+90	+52	+69	-32	-13	-19	-28	-24
Приріст цукристості, %	-	-	-	+0,83	+1,03	+1,22	+1,12	+0,73	+0,74	+0,11	+0,47

Найбільший приріст гички спостерігається 10 липня (91 г). Після 20 серпня приріст знижується, із 1 вересня гичка відмирає. Найбільш інтенсивне накопичення цукру в липні. У вересні приріст цукристості знижується і продовжується ще й в жовтні.

Накопичення цукру в різні вегетаційні періоди по зонах цукрових заводів Тернопільської області характеризується даними табл.2.19.

Таблиця 2.19. Цукристість цукрових буряків (польове обстеження в 1995 р.)

Цукрові заводи	1.09	10.09	20.09	1.10	10.10
Борщівський	13,96	14,37	14,47	14,93	15,98
Бучацький	13,30	14,10	14,40	15,00	15,30
Збаразький	12,81	13,63	14,52	15,13	15,54
Козівський	12,60	13,48	13,73	14,45	14,79
Кременецький	12,60	13,20	13,61	14,06	14,96
Лановецький	12,86	13,76	14,19	14,66	15,17
"Поділля"	13,19	13,90	14,31	14,52	14,87
Хоростківський	13,48	14,14	14,44	14,59	15,04
Чортківський	14,20	15,20	15,70	16,00	16,03
Всього по області	13,30	14,03	14,77	14,88	15,35

Проводячи аналіз даних таблиці 2.19 видно, що станом на 1 вересня 1995 року цукристість по області склала 13,3%, а по районах найбільше накопичення

цукру в буряках спостерігається на Чортківському цукровому заводі (15,98%).

Досліджуючи питання накопичення маси коренів і цукру, необхідно зупинитися на питанні втрат маси коренів під час збирання і короткочасного зберігання цукрових буряків у звичайних польових умовах. Розглянемо дані аналізу втрат маси коренів в основних сировинних зонах цукрових заводів Тернопільської області (табл.2.20).

Таблиця 2.20.Втрати маси коренів при зберіганні у звичайних польових умовах

Сировинна зона	Втрати нормативні, %	Втрати фактичні, %	Відхилення, +,-
Борщівська	3,8	4,0	-0,2
Бучацька	2,01	3,01	-1,0
Збаразька	2,19	2,25	-0,06
Козівська	1,34	1,99	-0,65
Кременецька	1,73	1,88	-0,15
Лановецька	3,20	3,21	-0,01
"Поділля"	2,9	3,50	-0,6
Хоростківська	3,52	3,70	-0,18
Чортківська	3,91	3,93	-0,02
Всього	2,96	3,21	-0,25

Величина втрат маси коренів і цукру в польових, заводських умовах залежить від способу збереження, правильного формування кагатів а також від ступеня зрілості цукрових буряків. З підвищенням зрілості коренів знижуються втрати при зберіганні і навпаки. Отже, тому визначенню зрілості цукрових буряків надається велике значення.

Початковим блоком у бурякоцукровому виробництві є заготівля, зберігання і підготовка сировини до переробки. Тривалість роботи заводу складає в середньому 100-120 діб на рік, це в залежності від обсягу заготівель цукрових буряків.

У 1995 р. обсяг договорів на доставку коренів на цукрові заводи Тернопільської області склав 2509,8 тис.т, а заготовлено було 1908,4 тис.т, це в 1,3 раза менше згідно з укладеними договорами (табл.2.21).

Порівняно із середньорічним показником 1990-1994 р.р., слід зазначити, що у 1995 р. чимале зменшення обсягу заготівель цукрових буряків спостерігається майже по всіх цукрових заводах області, а найбільше по Кременецькому цукровому заводу (34,8%). Все це негативно відбилося на економічному стані галузі.

Таблиця 2.21. Заготівля цукросировини на заводах асоціації “Тернопільцукор” за 1990-1995 р.р.

Цукрові заводи	Заготовлено в середньому за 1990-1994р.р., тис.т	1995 рік								1995 р. в % до середньорічного
		Обсяг договорів, тис.т				Фактично поступило, тис.т				
		всього	в т.ч.			всього	в т.ч.			
радгосп. спілки	фермерські господарства		населення	радгосп. спілки	фермерські господарства		населення			
Борщівський	178,1	253,2	198,3	4,6	50,3	182,0	134,8	3,5	43,8	102,1
Бучацький	204,1	194,2	186,9	1,8	5,5	162,1	155,0	1,7	5,3	79,4
Збаразький	191,4	245,5	218,3	9,4	17,8	194,8	163,0	8,3	23,5	101,8
Козівський	195,1	227,1	202,9	9,8	14,5	175,2	151,0	9,4	14,8	89,8
Кременецький	247,7	232,3	231,4	0,9	-	161,5	152,4	0,8	8,3	65,2
Лановецький	216,4	225,6	216,2	5,0	4,4	173,6	163,3	5,3	5,1	80,2
“Поділля”	220,8	241,9	221,5	5,5	14,9	184,1	170,5	3,7	9,9	83,4
Хоростківський	359,0	402,4	352,7	8,7	41,1	306,0	256,9	6,3	42,8	85,1
Чортківський	409,4	488,7	440,5	10,5	37,6	369,0	323,9	8,7	36,4	90,1
Всього по області	2222,9	2509,8	2268,7	56,3	184,8	1908,4	1671,0	47,6	189,9	85,9

Бурякоцукрове виробництво носить сезонний характер. Початком сезону вважають момент надходження до приймального пункту першої партії цукрових буряків. На контрольно-пропускному пункті проводиться попередня візуальна оцінка якості привезеної сировини, тобто відповідно до якості визначається дальший її шлях. Буряки, які підлягають тривалому збереженню, відправляють на переробку, а без видимих дефектів - у кагати.

Сировинна лабораторія заводу проводить аналіз, що дозволяє визначити масу сторонніх домішок, які потім знімаються із загальної маси прийнятих від господарства буряків. Особливо жорсткі вимоги до наявності у домішках так званої зеленої маси у вигляді вільного листа, а також тієї, що залишається на коренеплодах. Її, за вимогами стандарту на сировину, повинно бути не більше 3% до загальної маси сировини, що надійшла. Надлишок її відбивається на виході цукру, знижує його якість. Отже розрахунок з господарствами за прийняті буряки ведуть за чисту масу.

На цукрові заводи Тернопільської області у 1995 р. поступила цукросировина із загальним забрудненням 17,2% в тому числі зелена маса становила 2,6% (табл.2.22).

Кількість сировини із найменшим забрудненням поступила на Чортківський цукровий завод (12,4%), там же цукристість коренів найвища і становить 16,04%.

Таблиця 2.22. Якість та цукристість цукрових буряків при прийманні за 1995 р.

Цукрові заводи	Якість сировини, %		Цукристість при прийманні
	Загальне забруднення	в т.ч. кількість зеленої маси	
Борщівський	14,4	2,5	15,55
Бучацький	14,9	2,5	14,91
Збаразький	20,1	3,3	15,35
Козівський	16,8	2,6	15,31
Кременецький	14,6	3,0	15,68
Лановецький	20,4	2,8	15,12
"Поділля"	21,7	2,7	15,41
Хоростківський	18,6	2,9	15,13
Чортківський	12,4	2,6	16,04
Всього по області	17,2	2,6	15,44

Після прийняття буряків від бурякоздавальників найголовнішим є збереження цукру в буряках. Буряки зберігають в природному стані, не застосовуючи заморожування, сушіння та ін. Для зберігання буряків потрібно підтримувати нормальну життєдіяльність коренеплодів.

Інтенсивність дихання та втрати цукру на дихання залежать від температури повітря і температури в кагаті. При низьких температурах втрати менші, але при підвищенні температури на 10⁰С втрати на дихання збільшуються майже в 2-2,5 рази.

Навіть при найкращих умовах зберігання коренеплодів частина цукру втрачається на дихання (табл.2.23).

Таблиця 2.23. Втрати цукру при зберіганні і транспортуванні цукрових буряків за 1995 р.

Цукрові заводи	Втрати при зберіганні цукрових буряків у кагатах		Втрати від утворення оптично-активних речовин		Втрати в транспортно-миючих водах		Всього		При короткотерміновому зберіганні в бурячній із втратами бурякомаси		Всього фактичних втрат при зберіганні і транспортуванні		Норма втрат при зберіганні і транспортуванні		Відхилення	
	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%	тонн	%
Борщівський	267,7	0,15	-	-	232,8	0,13	500,5	0,28	940,5	0,51	1441,0	0,79	2179,6	1,19	-738,6	-0,40
Бучацький	495,5	0,31	205,0	0,13	375,0	0,23	1075,5	0,67	1350,4	0,83	2425,9	1,50	2783,8	1,72	-357,9	-0,22
Збаразький	437,0	0,22	66,1	0,03	207,6	0,11	710,7	0,36	607,7	0,31	1318,4	0,67	1221,7	0,63	+96,7	+0,04
Козівський	195,9	0,11	119,7	0,07	341,9	0,20	657,5	0,38	245,8	0,14	903,3	0,52	1745,9	1,0	-842,6	-0,48
Кременецький	193,0	0,12	87,0	0,05	188,7	0,12	468,7	0,29	476,5	0,30	945,2	0,59	1440,1	0,89	-494,9	-0,30
Лановецький	204,0	0,12	21,8	0,01	474,0	0,27	699,8	0,40	625,1	0,36	1324,9	0,76	2084,0	1,20	-759,1	-0,44
"Поділля"	278,7	0,15	-	-	375,3	0,20	654,0	0,35	49,5	0,03	703,5	0,38	1607,5	0,87	-904,0	-0,49
Хоростківський	480,0	0,16	-	-	595,2	0,19	1075,2	0,35	834,4	0,27	1909,6	0,62	2774,5	0,91	-864,9	-0,29
Чортківський	94,4	0,03	143,4	0,04	51,2	0,01	289,0	0,08	461,3	0,13	750,3	0,21	3994,0	1,08	-3243,7	-0,87
Всього	2646,2	0,14	643,0	0,03	2841,7	0,15	6130,9	0,32	5591,2	0,29	11722,1	0,61	19831,1	1,04	-8109,0	-0,43

З даних таблиці 2.23 видно, що за 1995 р. найменші втрати цукру при зберіганні і транспортуванні цукрових буряків на цукровому заводі "Поділля" 703,5 т

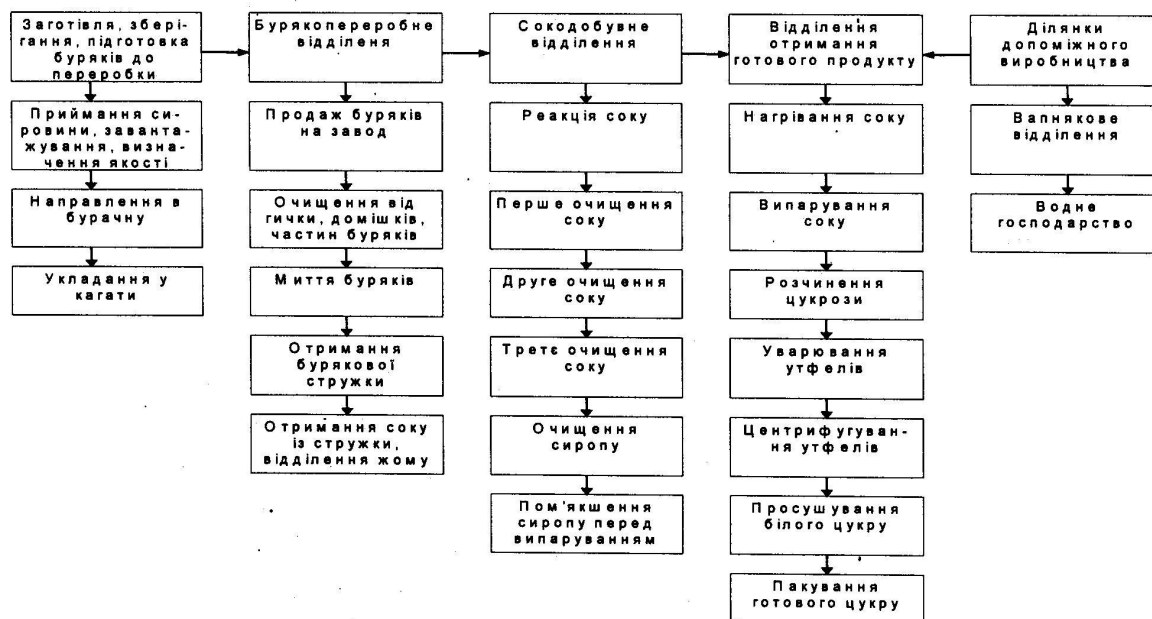
(або 0,38%) при нормі 1607,5 т (або 0,87%). Все це за рахунок зменшення втрат при короткотерміновому зберіганні в бурячній. В загальному на заводах області втрати цукру менші від норми на 8109 т (або 0,43%).

Буряки, що зберігаються в кагатах, по гідроконвейєру або автотранспортом надходять на переробку. На гідравлічному конвейєрі встановлені механічні соломовловлювачі і каменевловлювачі, що відділяють від буряків грубі домішки. Вимиті та очищені від домішок буряки проходять через ваги, що контролюють масу буряків. Весь комплекс технічних процесів на цукровому заводі можна умовно розділити на три основні частини: Добування соку, очищення соку і кристалізація з метою одержання кінцевого продукту. Виробництво цукру розпочинається з добування соку. Для одержання соку застосовують методичну обробку стружки водою при нагріванні. Перехід цукру і нерозчинених нецукрів з буряків у воду здійснюються внаслідок дифузії. Тому цей метод сокодобування має назву дифузійний.

Найкращі результати одержують при проточному всолоджуванні, яке застосовують зараз на усіх заводах. За такою схемою стружка і вода рухаються на зустріч одна одній, внаслідок чого одержують дифузійний сік, в якому знаходиться майже весь цукор з буряків, а в знецукрованій стружці (жомі) залишається всього лише 0,3% цукру по відношенню до буряків. Отже, можна зробити висновок, що процес виробництва цукру здійснюється за допомогою основного технологічного процесу (бурякопереробного, сокодобувного і продуктового) та допоміжного (допоміжне виробництво, водне господарство, вапнякове та ін.) (рис.2.6).

Вихід цукру із буряків залежить від технологічної якості, схеми і режиму переробки. Ці фактори обумовлюють величину втрат цукру у виробництві.

Технологічні якості цукрових буряків, за визначенням професора М.З.Хелемського, - це комплекс їх біологічних, хімічних та фізичних особливостей, які визначають (при додержанні оптимального режиму переробки і раціональної організації виробництва) проходження технологічних процесів, характер і розміри втрат сахарози, вихід та якість кристалічного цукру.

Рис. 2.6. Основний і допоміжний технологічний процес виробництва цукру.

Виходячи з цього, для кондиційних цукрових буряків, які досягли технологічної (технічної) зрілості і за фізичним станом відповідають вимогам стандарту, найважливішими показниками технологічної якості сировини є цукристість, вміст цукру в мелясі та вихід цукру при переробці. Наявність і співвідношення цукру і нецукрів у загальній кількості сухих речовин визначають чистоту або доброякісність соку, яка є не менш важливим показником технологічної якості коренеплодів. Зниження доброякісності бурякового соку зменшує вихід цукру. Чистота дифузійного соку може коливатися від 80 до 88% [161.-С.153].

Залежність виходу цукру від доброякісності бурякового соку розглянемо на прикладі цукрового заводу "Поділля" (табл.2.24).

Таблиця 2.24. Вихід цукру в залежності від доброякісності бурякового соку на цукровому заводі "Поділля"

Показники	Роки				Відхилення 1995 р. до		
	1992	1993	1994	1995	1992	1993	1994
Вміст цукру в буряках, %	13,47	14,93	14,28	15,26	+1,79	+0,33	+0,8
Чистота дифузійного соку, %	85,5	86,6	86,2	87,0	+1,50	+0,50	+0,80
Витрати цукру у виробництві, %	1,03	1,01	1,02	0,95	-0,08	-0,06	-0,07
Вихід меляси, %	4,82	4,13	4,32	4,02	-0,80	-0,11	-0,30
Вміст цукру в мелясі, %	2,43	2,15	2,20	2,01	-0,42	-0,14	-0,19
Вихід цукру, %	9,75	11,73	11,0	12,30	+2,55	+0,57	+1,30

По даних таблиці 2.24 можна проаналізувати залежність виходу цукру від вмісту його в буряку і чистоти дифузійного соку. На цукровому заводі “Поділля” найбільший вихід цукру спостерігається в 1995 р., де його вміст в буряку 15,26%, чистота дифузійного соку 87%. При цьому втрати цукру у виробництві склали 0,95%, або на 0,08% менше порівняно з 1992 р., де вміст цукру в буряку 13,47%, чистота дифузійного соку 85,5%. Вихід меляси на 0,80% менший та вміст цукру в мелясі на 0,42% менший порівняно з даними 1992 р.

Таким чином, чим вища якість буряків, тим більший вихід цукру, чим менше використовується сировини, тим менше посівних площ потрібно буде для її виробництва.

Починаючи з 1990 р. (табл.2.25), спостерігається значне зниження виробництва цукру на заводах Тернопільської області. Так, у 1995 р. по заводах асоціації “Тернопільцукор” воно зменшилося на 38,3%, кількість виробленого цукру з 1 га - на 36,3%. Це обумовлено, з одного боку, несприятливими кліматичними умовами, зменшенням посівних площ, зниженням урожайності, а з другого боку - порушенням господарських зв'язків.

Таблиця 2.25. Виробництво цукру по заводах асоціації “Тернопільцукор” за 1990-1995 р.р.

Цукрові заводи	Виробництво цукру по роках												1995 р. в % до 1990 р.
	1990		1991		1992		1993		1994		1995		
	Всього, тис.т	з 1 га, ц	Всього, тис.т	з 1 га, ц	Всього, тис.т	з 1 га, ц	Всього, тис.т	з 1 га, ц	Всього, тис.т	з 1 га, ц	Всього, тис.т	з 1 га, ц	
Борщівський	30,2	41,3	16,2	22,2	16,0	25,1	19,3	30,2	19,4	28,2	20,1	23,69	57,1
Бучацький	32,0	39,0	12,6	16,4	18,5	26,3	19,8	26,7	20,6	30,4	16,3	22,8	58,4
Збаразький	31,4	39,6	18,1	26,0	20,7	33,4	19,0	25,9	21,5	31,4	21,8	24,3	61,3
Козівський	33,4	31,0	15,5	15,5	21,1	23,8	14,8	16,5	20,8	30,7	20,3	21,1	68,1
Кременецький	34,8	29,6	25,4	23,1	25,6	25,5	19,8	21,9	26,6	27,7	19,0	19,9	67,2
Лановецький	24,2	29,2	16,9	18,6	19,7	21,7	17,7	19,9	22,2	28,6	19,5	21,7	74,3
“Поділля”	37,1	39,4	14,9	19,9	22,3	29,7	22,1	25,8	23,5	29,3	22,2	25,2	63,9
Хоростківський	60,9	38,2	34,1	22,3	31,0	22,5	28,4	21,3	40,2	28,4	34,3	22,8	59,6
Чортківський	73,1	44,5	36,8	24,6	39,4	27,5	50,7	33,9	46,6	45,4	47,1	28,4	63,8
Всього	357,1	37,2	190,5	21,0	214,3	25,7	211,6	24,9	241,4	31,3	220,6	23,7	63,7

З 1991 р. Укрцукорпром та обласні бурякоцукроагропроми перетворено на добровільні формування. До підприємств доводиться державне замовлення на виробництво цукру, проте воно втрачає значення закону. Частина сировини, яка здається понад державні закупки, переробляється на умовах здавальників і залишається в розпорядженні бурякосійних господарств. Державні контракти на цук-

рову сировину та державне замовлення на цукор поступово зменшуються і на 1996 рік практично не передбачені. Бурякосійні господарства прагнуть переробляти цукрову сировину тільки на давальницьких умовах. Для аналізу виробництва цукру проведено дослідження по заводах асоціації “Тернопільцукор” (табл.2.26).

Таблиця 2.26. Динаміка виробництва цукру по заводах асоціації “Тернопільцукор”

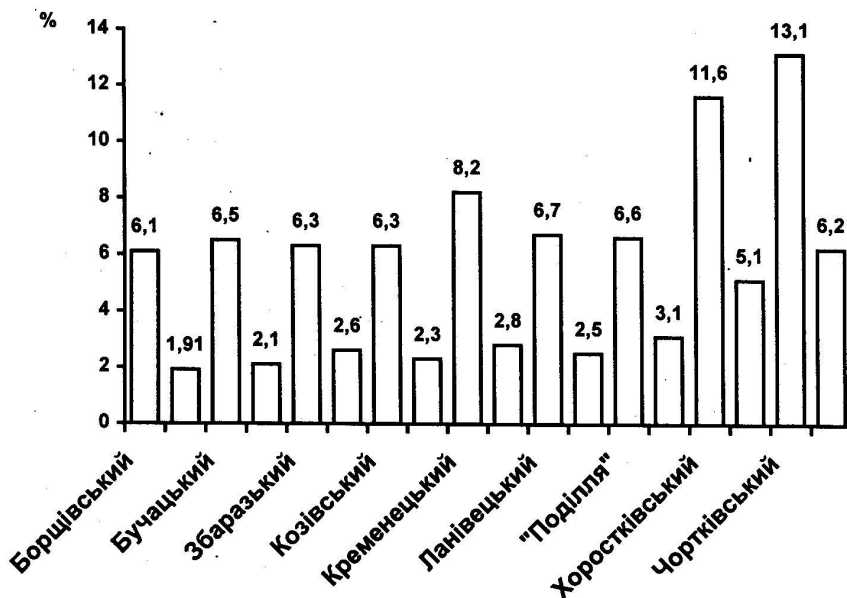
Цукрові заводи	Цукор власного виробництва				Цукор на давальницьких умовах			
	1994 р., т	Питома- вага, %	1995 р., т	Питома- вага, %	1994 р., т	Питома- вага, %	1995 р., т	Питома- вага, %
Борщівський	14642	8,5	6187	9,3	4802	6,9	13950	9,0
Бучацький	15610	9,1	4937	7,5	4954	7,2	11411	7,4
Збаразький	15273	8,9	6535	9,9	6275	9,2	15246	9,9
Козівський	15136	8,8	5989	9,0	5671	8,2	14301	9,3
Кременецький	19865	11,5	5691	8,6	6662	9,6	13294	8,6
Лановецький	16153	9,4	5838	8,8	5962	8,6	13622	8,8
“Поділля”	15959	9,3	6672	10,1	7580	11,0	15569	10,0
Хоростківський	27937	16,2	10295	15,5	12268	17,7	24022	15,6
Чортківський	31679	18,3	14138	21,3	14943	21,6	32990	21,4
Всього	172254	100	66282	100	69117	100	154405	100

Із даних таблиці 2.26 видно, що виробництво цукру по заводах асоціації “Тернопільцукор” з давальницької сировини збільшилось у 2,2 раза у 1995 р. порівняно з 1994 р. Найбільшу питому вагу в загальному обсязі виробленого цукру з давальницької сировини мають Чортківський (21,4%), Хоростківський (15,6%) та “Поділля” (10%) цукрові заводи.

По цукрових заводах Тернопільської області в 1995 р. найбільша питома вага цукру власного виробництва в загальному обсязі всього виробленого по асоціації мала місце на Чортківському цукровому заводі (6,4%), а найменша - на Бучацькому цукровому заводі (2,2%) (рис.2.7).

На основі проведеного аналізу, ми прийшли до висновку, що у 1995 р. порівняно з 1994 р. питома вага цукру, виробленого з давальницької сировини, в загальному обсязі всього виробленого цукру збільшилася по всіх заводах, а питома вага цукру власного виробництва залишилася незначною. Отже, це свідчить про те, що цукор на внутрішній ринок та за межі митних кордонів буде надходити вільно. Його кількість не буде регулюватися державою. Бурякосійні господарства та інші власники цукру зможуть продавати його через біржі, торгові будинки, на

колгоспних ринках та безпосередньо зі своїх складів готової продукції. Тобто буде створено нерегульований ринок цукру.

Рис. 2.7. Питома вага цукру заводів у загальному обсязі виробництва по асоціації "Тернопільцукор".

Ейфорія мати в руках "білу валюту", не контрольовану державою, не дає можливості зазирнути в нашу історію і подивитись на результати руйнівної дії "дикого" ринку, коли протягом тривалого часу десятки заводів закривались та банкрутували. Одночасно і власники бурякових плантацій були під жорсткими ударами стихії ринку. При цьому виникає необхідність у створенні нових економічних умов для розвитку бурякоцукрового виробництва та переведення цієї галузі на ринкові форми господарювання, а також потреба стабілізувати ціни на внутрішньому ринку, захистити інтереси споживачів і виробників.

На цукрових заводах, крім основного продукту - цукру, отримують також супутню продукцію жом, мелясу, дефекат (рис.2.8).

Вихід сирого жому становить 80%, віджатого - 40%, меляси - 4,5-5,5% перероблених коренеплодів. З бурякового жому отримують харчовий порошок, основними компонентами якого є клітковина та пектин. Цими харчовими добавка-

ми з бурякового жому збагачують різноманітні харчові продукти. За кордоном з харчового порошку виготовляють таблетки, які використовують для медичних цілей.

Мелісу використовують для годівлі тварин у суміші з іншими кормами, а також для приготування комбікормів. У промисловості меліса використовується як сировина для одержання спирту, харчових дріжджів та інших продуктів. У процесі очищення соків на заводах отримують цінне вапняне добриво дефекат.

Рис. 2.8. Виробництво основної і допоміжної продукції при переробці цукрових буряків.

Особливістю супутньої продукції є те, що вона набуває економічної цінності одразу ж після відділення її від основного продукту, тобто жом і меліса не потребують додаткової обробки, у момент їх отримання вважаються готовою продукцією і, у зв'язку з цим, не калькуюються, а включаються в товарну продукцію і реалізуються за стабільними цінами згідно з преїскурантами. Виручка від реалізації супутньої продукції зменшує витрати на сировину.

Для аналізу отриманої супутньої продукції нами використовувалися виробничі показники цукрового заводу "Поділля" (табл.2.27).

Таблиця 2.27.Виробництво супутньої продукції на цукровому заводі “Поділля” за 1994-1995 р.р.

Види супутньої продукції	Всього		в т.ч. власного виробництва		Вартість, крб	давальницький		1995р. в % до 1994р.
	1994р.	1995р.	1994р.	1995р.		1994р.	1995р.	
Жом свіжий, т	143839	137636	92612	45389	9078	51227	92247	95,7
Жом сухий, т	2160	932	2160	932	12081	-	-	43,1
Меляса, т	9222	7284	6679	2185	23635	2543	5099	78,9

Дані таблиці 2.27 свідчать про те, що в 1995 р. порівняно з 1994 р. на цукровому заводі “Поділля” жому свіжого було отримано на 4,3% менше, жому сухого на 56,9% та меляси на 21,1%. Це зменшення відбулось за рахунок зниження у 1995 р. виробництва цукру.

При переробці буряків на давальницьких умовах важливо точно визначити вихід цукру, жому, меляси із сировини, заготовленої кожним бурякоздавальником. В оплату за приймання, зберігання та переробку сировини бурякоздавальники передають цукровому заводу авансом 30% вироблених цукру та меляси і 10 кг жому з кожного центнера перероблених цукрових буряків. Остаточні розрахунки проводяться після завершення виробництва.

Цукровий завод відшкодовує 30% вартості транспортування цукрових буряків у фізичній вазі, 70% в заліковій вазі на віддаль понад 25 км в середньому по господарству та всі витрати по перевезенню цукросировини із бурякопунктів. Решту транспортних затрат за рахунок бурякоздавальників.

Вихід цукру для нарахування і видачі його бурякоздавальникам проводяться по середньому показнику виходу з урахуванням фактичної цукристості буряків та витрат цукру в середньому за сезон виробництва. Якщо бурякоздавальники поставили на переробку не кондиційні цукрові буряки, то нарахування цукру зменшується на третину. Витрати за транспортування цукру, меляси і жому, що належить бурякоздавальникам, проводяться за їх рахунок, а за рахунок заводу проводиться облік та навантаження меляси і жому.

Бурякоздавальники мають право вибрати належну кількість цукру, меляси і жому у відповідні строки: до 1 листопада, до 1 грудня, до 1 січня. Решту цукру, меляси і жому бурякоздавальники вибирають у наступному році. Невибрана у

вказані строки продукція реалізується цукровим заводом на власний розсуд і оплачується бурякоздавальникам у грошовій формі з відшкодуванням збитків, пов'язаних з реалізацією цієї продукції.

На цукровому заводі резервується 20% цукру з правом реалізації лише бурякоздавальником для придбання насіння, засобів захисту, мінеральних добрив, паливно-мастильних матеріалів.

Метою співробітництва між виробником цукрових буряків і цукровим заводом є забезпечення вирощування високого врожаю цукрових буряків на основі впровадження прогресивних технологій, високоврожайних сортів та отримання максимального виходу цукру при переробці, зниження втрат при збиранні, транспортуванні і зберіганні цукросировини.

За діючих умов розвитку ринкових відносин власниками значної частини товарних ресурсів цукру стають різні категорії товаровиробників: держава, цукрові заводи, колективні спеціалізовані господарства, які одержали цукор у відповідності з умовами контрактації на пільгових умовах, в порядку розрахунку за цукровий буряк, відправлений на цукрові заводи понад обсяги державного замовлення і перероблений на давальницьких умовах; працівники колективних господарств, цукрових заводів та транспортних підприємств, які одержали цукор в порядку оплати праці; селянські (фермерські) господарства, які переробляли вирощені цукрові буряки на цукрових заводах на давальницьких умовах, та населення, яке займалося вирощуванням цукрових буряків на присадибних ділянках і переробляло їх на цукрових заводах на давальницьких умовах. Отже формувалось ринкове середовище (рис.2.9), де умови і ціни реалізації визначалися його власниками в залежності від попиту на ринку.

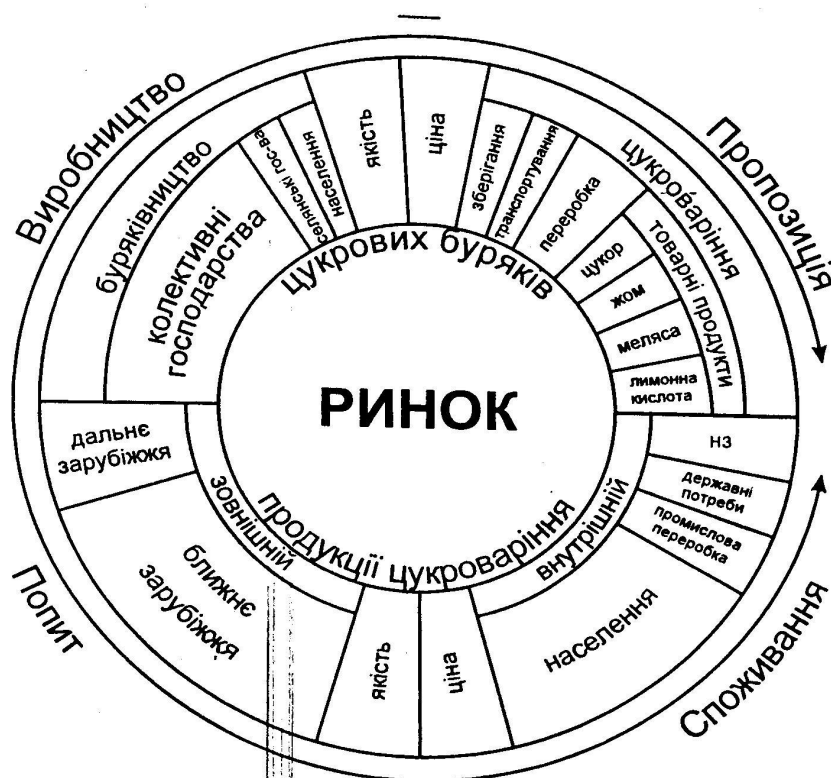

Рис. 2.9. Формування ринкового середовища бурякоцукрового виробництва.

2.3. Показники ефективності бурякоцукрового підкомплексу

Однією з головних проблем бурякоцукрового підкомплексу в умовах переходу до ринкових форм господарювання є підвищення ефективності виробництва.

Економічна ефективність є результативністю сукупної праці при виробництві конкретного продукту, це важливий якісний показник розвитку аграрної економіки, який виражає відношення корисного результату (ефекту) до затрат на його отримання.

З метою забезпечення комплексної характеристики бурякоцукрового виробництва показники економічної ефективності повинні застосовуватися в системі, орієнтованій на максимізацію споживчих вартостей для більш повного задо-

волення потреб споживачів.

Ефективність бурякоцукрового виробництва є складною та багатогранною категорією. Найширше проблема бурякоцукрового виробництва та його ефективного функціонування розглядається у роботах П.П.Борщевського, Н.В.Виноградова, З.В.Гуцайлюка, І.Г.Яремчука, С.Л.Дусановського та інших. Проте, нові умови економічного розвитку вимагають сучасного підходу до даного питання, так як підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва залежить від ринкового механізму господарювання, а цей в свою чергу взаємопов'язаний з розвитком відносин власності, створенням ринкової інфраструктури, регулюванням цін і формуванням ефективних господарських структур у даній сфері виробництва.

Суть підвищення економічної ефективності в бурякоцукровому підкомплексі зводиться до збільшення виробництва продукції високої якості при найбільшій результативності виробництва, мінімальних фізичних втратах продукту і його споживних властивостей в процесі вирощування, збирання, транспортування, зберігання, переробки і реалізації. Галузеві проблеми економічної ефективності бурякоцукрового виробництва визначаються рівнем впливу на нього кількості сировини, строків її надходження, тривалості виробничого сезону, концентрації вирощування цукрових буряків і виробничих потужностей для їх переробки, територіального розміщення підприємств.

Підвищення ефективності бурякоцукрового підкомплексу в значній степені залежить від збалансованості масштабів буряківництва - як однієї з конкурентоспроможних галузей в економіці підприємств України.

Основним показником, що характеризує ефективність виробництва цукрових буряків, є: урожайність, собівартість виробництва цукросировини, продуктивність праці, прибуток на 1 га посіву цукрових буряків, рівень рентабельності виробництва цукросировини.

Рівень ефективності галузі буряківництва в значній мірі визначається урожайністю. Саме через її рівень характеризується діяльність господарства, система

землеробства, яка в ньому запроваджена. З підвищенням урожайності цукрових буряків поліпшуються всі показники галузі; знижуються собівартість продукції і затрати праці, збільшується сума виручки і прибуток з розрахунку на одиницю площі посівів (табл.2.28).

Таблиця 2.28. Ефективність буряківництва в залежності від урожайності культури, 1995 р. по Тернопільському району

Групи господарств за рівнем урожайності, ц/га	Кількість господарств	Питома вага господарств у групі, %	Урожайність, ц/га	В % до середнього рівня		Затрати праці на 1 ц, люд./год.
				собівартість 1 ц	прибуток на 1 га	
до 150	2	6,3	126,9	124,3	51,5	4,0
150-200	5	15,6	183,6	137,5	42,4	1,0
200-250	13	40,6	225,5	88,7	97,5	1,1
250-300	9	28,1	275,1	90,4	123,4	0,2
300-350	2	6,3	318,9	79,1	183,8	0,2
350 і більше	1	3,1	356,7	105,1	132,4	1,1
Всього	32	100,0	234,1	100,0	100,0	1,2

На рівень урожайності цукрових буряків впливає сукупність взаємопов'язаних факторів також технологічного і організаційного характеру та соціально-економічні умови господарювання.

Підвищення ефективності вирощування цукрових буряків взаємопов'язане з дотриманням оптимального рівня їх концентрації в господарствах. Хоч пряма залежність між площею посівів і урожайністю незначна, проте із збільшенням посівів простежується зменшення затрат праці і коштів в розрахунку на одиницю продукції, що забезпечує більшу масу прибутку на одиницю площі (табл.2.29).

Обмежуючим фактором розмірів поля є науково-обґрунтовані бурякові сівозміни, що в сукупності з іншими факторами забезпечують цукровим бурякам найкращі умови вирощування.

Відомо, що концентрація посівів сприяє застосуванню продуктивніших сільськогосподарських машин і знарядь, впровадженню індустріальних технологій, що підвищує рівень інтенсифікації і ефективності виробництва. Проте, з розвитком фермерських господарств, площі посівів цукрових буряків в них значно менші, ніж в колективних. Використання наявної техніки в них економічно не ви-

гідно, так як зумовлює великі і нерациональні витрати. Отже, потрібна система машин також для "малого" поля.

Таблиця 2.29.Ефективність буряківництва в залежності від посівної площі, 1995 р. по Тернопільському району

Групи господарств за площею посіву цукрових буряків, га	Кількість господарств	Питома вага господарств у групі, %	Урожайність, ц/га	В % до середнього рівня		Затрати праці на 1 ц, люд./год.
				собівартість 1 ц	прибуток на 1 га	
до 100	2	6,3	260,8	87,8	121,3	0,9
100-150	13	40,6	226,2	102,0	94,3	1,7
150-200	9	28,1	242,0	91,2	111,4	1,4
200-250	6	18,8	230,9	112,8	73,8	1,7
250-300	1	3,1	210,3	94,5	92,0	0,9
300 і більше	1	3,1	334,9	72,5	191,9	0,8
Всього	32	100,0	234,1	100,0	100,0	1,2

Система ефективніших машин і механізмів, особливо збиральних агрегатів, повинна розроблятися з урахуванням біологічних і природних особливостей рослин і ґрунтів, щоб зменшити до мінімуму механічне пошкодження коренеплодів і уникнути структурного порушення ґрунту. Інакше цукор втрачається на протязі всього технологічного процесу: пошкоджені коренеплоди вразливіші при транспортуванні і розвантаженні, цукор з них вимивається в процесі переробки, при тривалому зберіганні зростають втрати урожаю.

Цукрові буряки - трудомістка культура. В господарствах інтенсивного бурякосіяння на їх вирощування припадає 40-60% усіх трудових затрат. Більшу частину займає жива праця. Якщо на початку досліджуваного періоду (1993 р.) (табл.2.30) в цілому по Тернопільській області на кожен центнер цукрових буряків затрачалося по 1,3 л/год., то в кінці цього періоду (1995 р.) 1,6 л/год. Порівнюючи результативність затрат праці в буряківництві області, можна констатувати факт зменшення продуктивності праці в даній галузі. Головним чинником стало збільшення затрат праці як в цілому, так і в розрахунку на кожен гектар посіву, на кожен одиницю виробленої продукції, зменшення посівних площ та урожайності цукрових буряків. Отже, проблема раціонального використання трудових ресурсів у бурякоцукровому виробництві є однією з найважливіших для підви-

щення рівня продуктивності праці, а значить, і росту ефективності всього бурякоцукрового виробництва.

Таблиця 2.30. Рівень продуктивності праці на виробництві цукрових буряків (л/год.)

Район	Роки			1995 р. в % до	
	1993	1994	1995	1993 р.	1994 р.
Бережанський	1,8	1,9	2,4	133,3	126,3
Борщівський	2,0	1,9	3,0	150,0	157,9
Бучацький	1,1	1,0	1,3	118,2	130,0
Гусятинський	1,0	0,9	1,3	130,0	144,4
Заліщицький	1,4	1,5	1,6	114,3	106,7
Збаразький	1,3	1,2	1,5	115,4	125,0
Зборівський	1,4	1,5	1,9	135,7	126,7
Козівський	1,3	1,5	1,6	123,1	106,7
Кременецький	1,5	1,4	1,7	113,3	121,4
Лановецький	0,9	1,0	1,1	122,2	110,0
Монастириський	1,6	1,7	2,0	125,0	117,6
Підволочиський	1,0	0,9	1,3	130,0	144,4
Підгаєцький	2,2	2,1	2,5	113,6	119,0
Теребовлянський	1,4	1,3	1,8	128,5	138,5
Тернопільський	1,0	0,9	1,2	120,0	133,3
Чортківський	1,3	1,2	1,6	123,1	133,3
Шумський	1,0	1,2	1,5	136,4	125,0
По області	1,3	1,2	1,6	123,1	133,3

Важливе значення щодо збільшення виробництва цукрових буряків і підвищення рівня їх економічної ефективності має розрахунок і аналіз рівня та структури собівартості. Рівень собівартості виробництва цукрових буряків у буряко-сійних господарствах Тернопільської області в 1994 році становив 59 крб/ц, в 1995 році - 369 крб/ц. Структура собівартості характеризує склад витрат і показує, яка їх частка в сумарній величині припадає на ту чи іншу складову собівартості (табл.2.31).

З таблиці 2.31 видно, що у 1995 р. в структурі собівартості цукрових буряків найбільшу питому вагу займають матеріальні затрати - 67.0% та затрати на оплату праці - 24.7%, хоч вони значно зменшились (- 16%) в порівнянні з 1987 роком. В економіці господарств Тернопільської області буряківництво є однією з конкурентоспроможних галузей. При питомій вазі в посівах 12.7% від цукрових буряків в 1995 р. було одержано 61% грошових надходжень, 54.3% прибутку (табл.2.32).

Таблиця 2.31. Структура собівартості виробництва цукрових буряків у господарствах Тернопільської області, %

Стаття витрат	Роки			1995 р. до (+, -)	
	1987	1990	1995	1987 р.	1990 р.
1. Витрати на оплату праці з відрахуваннями	40,7	36,9	24,7	-16,0	-12,2
2. Матеріальні витрати, в т.ч.:	39,2	42,5	67,0	+27,8	+24,5
- насіння	14,7	17,4	16,7	+2,0	-0,7
- мінеральні добрива	8,2	11,0	9,7	+1,5	-1,3
- нафтопродукти	3,4	3,3	10,6	+7,2	+7,3
- електроенергія	3,6	3,9	10,1	+6,5	+6,2
- запасні частини	0,2	0,6	2,0	+1,8	+1,4
- інші матеріальні витрати	9,3	6,9	11,9	+2,6	+5,0
3. Амортизація основних засобів	10,3	10,7	4,7	-5,6	-6,0
4. Інші витрати	9,8	9,9	3,6	-6,2	-6,3
Всього витрат	100	100	100	-	-

Таблиця 2.32. Ефективність буряківництва і його місце в економіці господарств Тернопільської області

Показник	Роки	
	1994	1995
Питома вага цукрових буряків, %		
- в посівах	11,9	12,7
- в сумі реалізації	57,9	61,0
- в прибутку	15,1	54,3
- в оплаті праці	60,3	53,1
Урожайність, ц/га	272	210
Собівартість 1 ц, тис. крб.	59	369
Затрати праці на 1 ц, люд./год.	1,2	1,6
В розрахунку на 1 га посівів:		
- виробничі витрати, тис. крб.	15484	74492
- витрати праці, люд./год.	332,3	311,7
- прибуток, млрд.крб.	10285	35065
Рівень рентабельності, %	65,2	49,2
Питома вага оплати праці буряководів, %		
- у виробничих витратах	31,5	22,5
- у грошовій виручці від реалізації цукрових буряків	18,7	14,7

Від реалізації цукрових буряків на одиницю посівної площі одержано прибутку - 35065 млрд. крб. при затратах праці 311.7 л/год. Якщо до цього врахувати високу кормову цінність супутньої продукції цукрових буряків і цукроваріння, то бурякоцукрове виробництво займає значне місце в економіці області. Це один з вагомих аргументів мотивації до підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва. Проте, в цій галузі, як у всьому народному господарстві, простежуються негативні явища, що впливають на зниження ефективності. Це - зрос-

тання вартості виробничих затрат і собівартості одиниці продукції, зниження питомої ваги оплати праці у виробничих затратах, яка скоротилась з 31,5% у 1994 р. до 22,5% (-9,0%) в 1995 р. Питома вага оплати праці у вартості продукції також відповідно зменшилась з 18,7% до 14,7% (-4,0%). Це спричинило погіршення платоспроможності працюючих, знизило попит на продовольчі товари, включаючи цукор, і є однією з причин зниження інтересу до виробництва.

Знаючи прибуток та собівартість реалізованої продукції, можна визначити та охарактеризувати рентабельність виробництва.

Досліджуючи господарства Тернопільської області за рівнем рентабельності (табл.2.33), ми прийшли до висновку, що у 1995 р. із 512 господарств області по вирощуванню цукрових буряків 36 господарств збиткових. Збиток з одного га посіву склав 9.3 млн.крб. При рентабельності 100 % і більше прибуток з одного гектара посіву дорівнює 91.9 млн.крб., а собівартість одного центнера реалізованих цукрових буряків - 241 тис.крб. Аналіз показує, що при зростанні прибутку з 1 га посіву у господарстві зменшується собівартість 1 ц реалізованих буряків, а це в свою чергу призводить до зростання рентабельності у господарствах.

Таблиця 2.33. Групування господарств Тернопільської області за рівнем рентабельності цукрових буряків за 1995 р.

Групи господарств з рівнем рентабельності, %	Кількість господарств	Питома вага господарств у групі, %	Прибуток (збиток) з 1 га посіву, млн.крб.	Реалізаційна ціна 1 ц, тис.крб.	Собівартість 1 ц, тис.крб.	Урожайність, ц/га
Збиткові	36	7,0	-9,3	546	612	139
до 20	155	30,3	6,6	529	492	177
20-30	46	9,0	19,5	518	413	186
30-40	47	9,2	31,7	567	416	210
40-50	30	5,9	32,5	550	381	192
50-60	26	5,1	44,8	510	331	200
60-70	28	5,5	43,1	546	333	202
70-80	12	2,3	52,8	551	312	220
80-90	18	3,5	54,5	552	300	216
90-100	13	2,5	63,4	535	276	244
100 і більше	101	19,7	91,9	605	241	253
Всього	512	100,0	37,4	554	372	206

Ціна і собівартість - це дві головні складові, що визначають рентабельність. Досліджуючи райони Тернопільської області у 1995 р., ми прийшли до ви-

сновку, що найвищий рівень рентабельності від реалізації цукрових буряків спостерігається у Шумському районі - 169.6%, так як прибуток на один центнер реалізованої продукції склав 440 тис.крб. за рахунок найнижчої собівартості одного центнера реалізованих цукрових буряків (296 тис.крб) та найвищої реалізаційної ціни 700 тис.крб за 1 ц цукросировини (табл.2.34).

Таблиця 2.34.Результати від реалізації цукрових буряків у 1995 р. по районах Тернопільської області

Район	Прибуток		Собівартість 1 ц реалізованих цукрових буряків, тис.крб.	Реалізаційна ціна 1 ц, тис.крб.	Рівень рентабельності, %
	всього, млрд.крб.	на 1 ц реалізованої продукції, тис.крб.			
Бережанський	36	129	518	647	25,0
Борщівський	154	149	323	472	46,2
Бучацький	402	325	288	613	112,6
Гусятинський	343	219	297	516	73,6
Заліщицький	161	173	323	496	53,5
Збаразький	226	160	378	538	42,4
Зборівський	95	107	495	602	21,6
Козівський	101	120	392	512	30,5
Кременецький	90	122	451	573	27,2
Лановецький	148	199	429	628	46,5
Монастириський	46	134	410	544	32,6
Підволочиський	176	106	329	435	32,0
Підгаєцький	0	0	731	731	0
Теребовлянський	175	105	474	579	22,2
Тернопільський	316	247	379	626	65,0
Чортківський	409	210	296	506	71,0
Шумський	324	441	259	700	169,6
По області	3202	182	369	551	49,2

Найбільше прибутку від реалізації цукрових буряків одержав Чортківський район - 409 млрд.крб., але рівень рентабельності склав 71%. Невисокий рівень рентабельності буряківництва та його зниження в значній мірі обумовлене економічною недооцінкою сільського господарства в цілому, бо вже промислова переробка цукросировини приносить значні прибутки, адже виробництво цукру - високорентабельна сфера виробничої діяльності. Враховуючи конкурентоспроможність галузі буряківництва порівняно з іншими, наявність біокліматичного потенціалу для її ефективного розвитку, місце в економіці господарств, є постійна потреба нарощувати виробництво цукрових буряків і підвищувати ефектив-

ність. Важливе значення в бурякоцукровому виробництві відіграє не тільки виробництво цукрових буряків, але й переробка їх та реалізація кінцевого продукту - цукру. Насичення внутрішнього ринку цукру, його експортні ресурси залежать від раціонального використання всіх факторів ефективності. Складно враховувати всі фактори, що визначають ефективність виробництва цукру, але можна диференціювати їх за масштабами впливу, сферами дій та іншими ознаками.

До важливих факторів, які впливають на ефективність функціонування бурякоцукрового підкомплексу в залежності від сфери їх дій, можна віднести:

- діючі в сфері виробництва предметів праці;
- у сфері виробництва основних фондів;
- діючі безпосередньо у процесі виробництва цукру;
- у сфері реалізації продукції.

Всі ці фактори взаємопов'язані і впливають на ефективність виробництва цукру, утворюючи при цьому складну систему (рис.2.10). Але у нових умовах господарювання найбільш позитивно діючим фактором є ринковий механізм господарювання.

Аналізуючи виробництво цукру, виникає необхідність у використанні системи показників, які характеризують різні аспекти його ефективності, це дозволить встановити причини і фактори, визначаючи її зміни, розробляти заходи, спрямовані на її підвищення.

Показники ефективності виробництва цукру можна поділити на п'ять груп:

- 1 - показники ефективності виробництва і якості цукрових буряків;
- 2 - показники, які характеризують матеріаломісткість виробництва цукру;
- 3 - показники, які характеризують використання основних фондів;
- 4 - показники, що характеризують продуктивність праці;
- 5 - узагальнюючі показники ефективності виробництва цукру.

Особливості бурякоцукрового виробництва пов'язані в основному з характером переробленої сировини. Єдиною вітчизняною сировиною для виробництва цукру є цукровий буряк. Ефективність використання сировини є важливим ета-

пом у процесі аналізу господарської діяльності цукрових заводів.

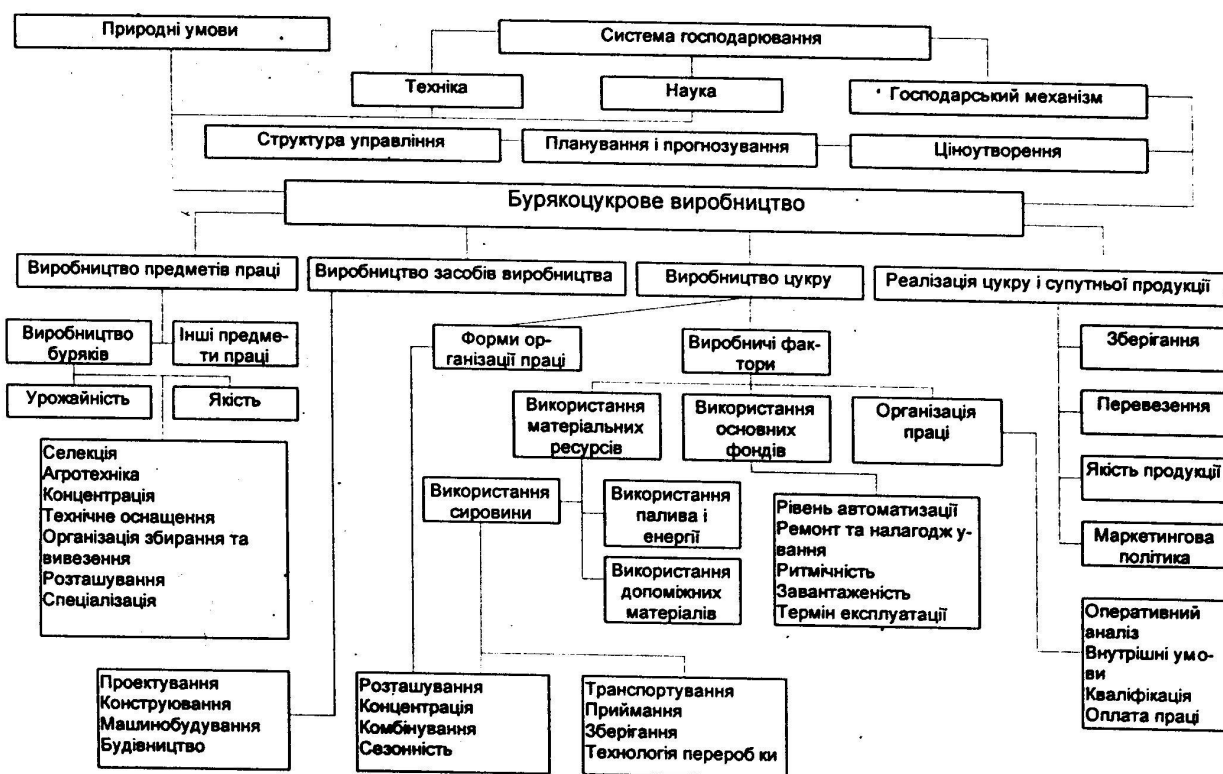

Рис. 2.10. Основні фактори виробництва цукру.

Досліджуючи виробництво цукру на цукровому заводі "Поділля", нами був зроблений порівняльний економічний аналіз по техніко-виробничих показниках (табл.2.35).

З даних таблиці 2.35 видно, що у 1995 р. перероблено 181324 т цукрових буряків, що на 22331 т менше в порівнянні з 1993 р. Але середньодобова продуктивність заводу збільшилась на 347 т, а це призвело до зменшення тривалості сокодобування на 18.46 діб. На цукровому заводі "Поділля" за 1995 р. було одержано білого цукру 22241 т, що порівняно з 1993 р. на 1874 т більше. Такий результат був досягнутий за рахунок збільшення виходу цукру з одиниці переробленої сировини. Аналіз даних показує, що найбільшим був вихід цукру у 1995 році - 12.3%, а найменшим в 1991 р. - 9.88%. Таке зниження виходу цукру зумовлене скороченням цукристості при прийманні буряків. Адже показник цукристості є одним із головних показників технологічної якості сировини. Але цукровий буряк високої цукристості не завжди дає високий вихід цукру при його переробці.

Так як на вихід цукру впливають втрати цукру у виробництві, вміст цукру в мелясі, які в основному допускаються за рахунок зниження якості сировини. В нашому прикладі найнижчі втрати цукру у виробництві спостерігаються 1995 р. - 0.95%, що на 0.06% порівняно з 1993 р., а вміст цукру в мелясі склав 2.01%, що на 0.19% менше, ніж у 1993 р. У 1991 р. спостерігається найнижчий коефіцієнт вилучення цукру із цукрових буряків - 67.7%, це привело до перевитрат сировини на одиницю продукції. У 1995 р. коефіцієнт вилучення цукру із сировини склав - 81.3%. Аналіз показників виробництва цукру за досліджуваний період (1991-1995 р.р.) по цукровому заводу "Поділля" показує, наскільки важливе значення має покращення якості сировини для підвищення ефективності виробництва.

Таблиця 2.35. Динаміка виробництва цукру на цукровому заводі "Поділля" за техніко-виробничими показниками

Показник	Роки			1995 р. до (+, -)	
	1991	1993	1995	1991 р.	1993 р.
Перероблено буряків, т	166351	203655	181324	+14973	-22331
Втрати буряків до маси прийнятих для переробки буряків, %	3,9	2,9	1,5	-2,4	-1,4
Втрати цукру у виробництві д маси перероблених буряків, %	1,02	1,01	0,95	-0,07	-0,06
Вміст цукру в мелясі, %	2,43	2,20	2,01	-0,42	-0,19
Вихід цукру до маси перероблених буряків, %	9,88	11,00	12,30	+2,42	+1,30
Одержано білого цукру (зваженого), т	16288	20367	22241	+5953	+1874
Тривалість сокодобування, діб	61,26	85,79	67,33	+6,07	-18,46
Середньодобова продуктивність, т	2715	2556	2903	+188	+347
Затрати праці на 100 т перероблених буряків, люд./днів	8,15	10,43	8,91	+0,76	-1,52
Витрати палива:					
- кількість, т	8814	13279	10435	+1621	-2844
- до маси перероблених буряків, %	5,30	6,06	5,80	+0,5	-0,26
Витрати вапнякового каменю	8,5	7,9	9,0	+0,5	+1,1
Цукристість при прийманні буряків, %	14,59	15,06	15,12	+0,53	+0,06

В ринкових умовах важливими показниками оцінки діяльності підприємства є прибуток і рентабельність. Прибуток є одним із показників фінансової стійкості та головним джерелом підвищення ефективності виробництва. Його розмір прямо залежить від кількісних та якісних показників роботи підприємства, тобто від того, наскільки успішно воно забезпечує ріст випуску і реалізації продукції та знижує її собівартість. Таким чином, показник собівартості продукції є важливим

фактором росту прибутку. Основною статтею собівартості у цукровій промисловості є сировина (табл.2.36).

Таблиця 2.36. Структура витрат на виробництво цукру в 1995 році на цукровому заводі "Поділля"

Статті витрат	Сума, млн.крб.	На 1 т буряків	Питома вага витрат, %
1. Сировина	51640	285	11,7
2. Допоміжні матеріали	34146	188	7,7
3. Паливо і енергія на технологічні цілі	162459	896	36,9
4. Витрати на оплату праці	18187	101	4,1
5. Витрати на соціальні заходи	9155	50	2,1
6. Витрати на утримання і експлуатацію обладнання	55642	307	12,6
7. Цехові витрати	37012	204	8,4
8. Загальнозаводські витрати	63178	348	14,4
9. Незавершене виробництво	+5036	-11801	-
10. Разом виробнича собівартість	373014	2057	84,8
11. Позавиробничі витрати	15299	84	3,5
12. Повна собівартість переробки буряків	439953	2426	100
13. Розрахункова собівартість 1 т цукру власного виробництва	407124	61020	-

Із даних таблиці 2.36 видно, що у 1995 р. на цукровому заводі "Поділля" витрати на сировину становили 51640 млн.крб., а на 1 т буряків - 285. Найбільша питома вага витрат припадає на паливо і енергію 36.9% до повної собівартості буряків. На собівартість цукру впливає багато факторів: кількість цукросировини і її якість, використання виробничої потужності, затрати робочої сили, витрати палива і допоміжних матеріалів, ціни на цукрові буряки і матеріали, транспортно-заготівельні витрати та ін.

Проводячи аналіз фінансових результатів роботи цукрового заводу "Поділля", бачимо, що за 1996 р. товарної продукції у діючих цінах вироблено на 6400 тис. грн. проти 5067 тис. грн. за порівнюваний період 1995 р., а це складає 126,3%. А реалізація промислової продукції у 1996 р. дорівнювала 5314 тис. грн. Реалізаційна ціна 1 кг цукру склала 0,8 грн., а це на 0,76 грн. менше порівняно з 1994 р. (табл.2.37).

Аналіз даних таблиці 2.37 показує, що у 1996 р. затрати на 1 грн. товарної продукції порівняно з 1994 р. збільшились на 0,04 грн., а порівняно з 1995 р. спо-

стерігається зменшення на 0.02 грн.

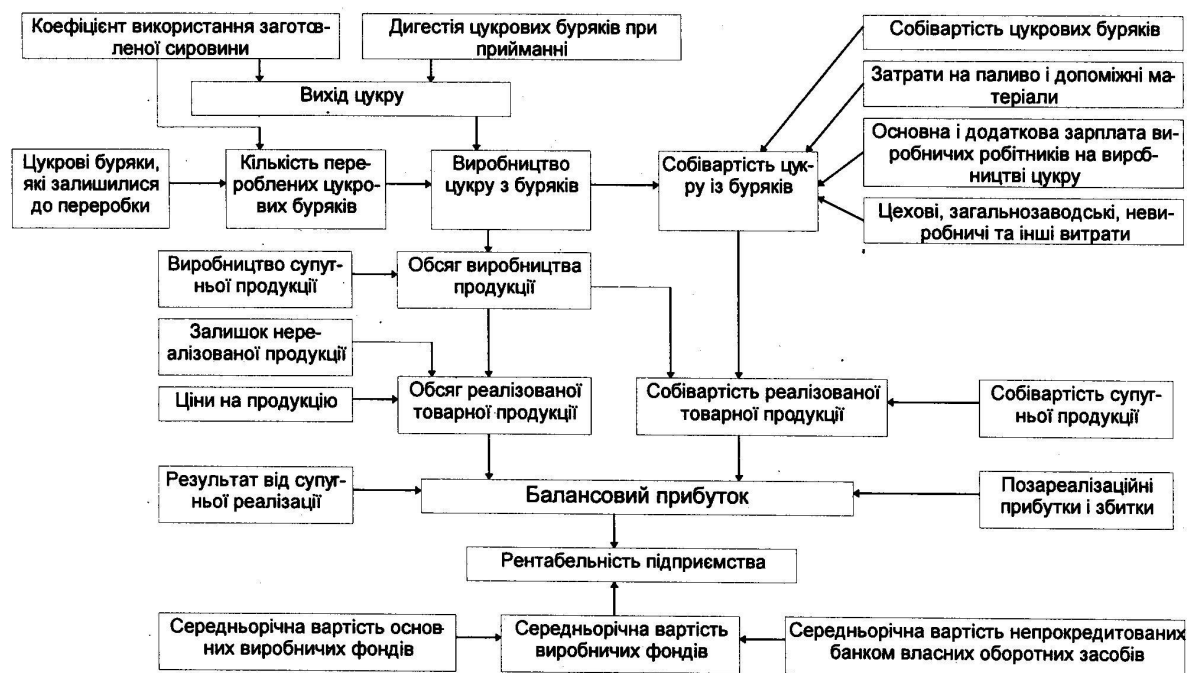
Таблиця 2.37. Фінансові результати роботи цукрового заводу "Поділля" за 1994-1996 р.р.

Показник	Роки			1996 р. до (+, -)	
	1994	1995	1996	1994 р.	1995 р.
Товарна продукція в діючих цінах, тис.грн.	2932	5067	6400	+3468	+1333
Товарна продукція в порівняльних цінах, тис.грн.	774	6919	194	-580	-6725
Затрати на 1 грн. товарної продукції, грн.	0,84	0,90	0,88	+0,04	-0,02
Всього затрат, тис.грн.	2467	4573	5641	+3174	+1068
Реалізація промислової продукції, тис.грн.	3640	13684	5314	+1674	-8370
Ціна реалізації, грн./кг	1,56	0,78	0,80	-0,76	+0,02
Балансовий прибуток, тис.грн.	460	3323	1072	+612	-2251
Прибуток від реалізації товарної продукції, тис.грн.	460	3192	406	-54	-2786
Рентабельність всього по заводу, %	25,4	10	9,8	-15,6	-0,2

Як відомо, затрати на одну гривню товарної продукції впливають на кількість прибутку, отриманого підприємством. Прибуток - це частина діючої ціни продукту реалізованого підприємством, яка залишається після відшкодування затрат на виробництво та реалізацію цього продукту. Отже, сума балансового прибутку визначається в основному величиною прибутку від реалізації товарної продукції, яка, в свою чергу, залежить від обсягу реалізованої продукції і її повної собівартості. Так, на цукровому заводі "Поділля" прибуток у 1996 р. склав 1072 тис.грн., а це на 612 тис.грн. більше порівняно з 1994 р. і на 2251 тис.грн. менше порівняно з 1995 р. Прибуток від реалізації товарної продукції склав 406 тис.грн.

Знаючи прибуток та собівартість реалізованої продукції, можна визначити та охарактеризувати рентабельність виробництва. По цукровому заводу "Поділля" у 1996 р. рентабельність склала 9,8%, а в 1995 р. - 10%.

Досліджуючи формування і аналіз собівартості, прибутку і рентабельності цукрового заводу, ми прийшли до висновку, що саме ці показники є найголовнішими, так як вони характеризують ефективність діяльності підприємства, тобто його прибутковість, платоспроможність та конкурентоздатність (рис.2.11).

Рис. 2.11. Основні фактори, що визначають собівартість, прибуток і рентабельність бурякоцукрового заводу.

Важливим фактором, який має прямий вплив на обсяг виробництва і відповідно на обсяг реалізованої продукції, є продуктивність праці. Це важливий показник ефективності використання праці. Підвищення продуктивності праці є вирішальною умовою розширення виробництва, важливим фактором зниження собівартості продукції і росту рентабельності виробництва. Важливе значення має підвищення продуктивності праці бурякоцукрового виробництва. Для того, щоб виконати завдання по збільшенню виробництва цукру, необхідно підвищити продуктивність праці не тільки на вирощуванні і збиранні цукрових буряків, але й на виробництві цукру. В 1995 р. затрати праці на переробку 100 т цукрового буряка по асоціації "Тернопільцукор" склали 7,18 л/днів. Найменші затрати праці спостерігаються на Чортківському цукровому заводі 4,10 л/днів, а найвищі - на Бучацькому - 11,63 л/дні (табл.2.38).

Підвищення економічної ефективності бурякоцукрового виробництва також залежить від фінансової політики держави, однією з важливих сторін якої є податкова система. Наприклад, рівень рентабельності бурякоцукрової галузі за рахунок податків знижується на 20%. Відміна податку на прибуток, одержаний

від реалізації цукру, стане для бурякозаводів одним із стимулів розвитку галузі і відповідно підвищить її економічну ефективність.

Таблиця 2.38. Рівень продуктивності праці по асоціації "Тернопільцукор" за 1995 р.

Цукрові заводи	Затрати на 100 т перероблених буряків		Вироблено цукру за 1 люд./день	
	люд./днів	% до середніх затрат	ц	% до середніх затрат
Борщівський	6,94	96,6	1,65	100
Бучацький	11,63	161,9	0,91	55,2
Збаразький	8,93	124,3	1,29	78,2
Козівський	9,49	132,2	1,25	75,8
Кременецький	7,17	99,9	1,68	101,8
Лановецький	8,07	112,4	1,44	87,3
"Поділля"	8,91	124,1	1,38	83,6
Хоростківський	4,80	66,9	2,40	145,5
Чортківський	4,10	57,1	3,14	190,3
Разом	7,18	100	1,65	100

У сезон 1995-1996 р.р. держава вперше практично не брала участі в укладанні контрактів на переробку цукрових буряків. Залишившись без державної підтримки, буряківники і цукрові заводи були змушені самостійно формувати ринок своєї продукції і шукати найбільш вигідні канали ресурсного забезпечення галузі.

Контракти, які укладаються між буряківниками і цукровими заводами, передбачають так звані цінові альтернативи:

- сільгоспвиробник виплачує вартість переробки і зберігання цукрових буряків;
- вироблений цукор, як меляса і жом, залишаються власністю сільськогосподарського підприємства (за мінусом вартості втрат), завод претендує на частину виробленого цукру як плату за переробку (додаток Л).

В розпорядженні цукрового заводу залишається 30% цукру. Наприклад, в США буряківники отримують 60% доходів від виробництва цукру, а переробні підприємства - 40%. Розрахунки з фермерами за здану сировину проводять з урахуванням цукристості і ціни цукру, проданого заводом на ринку.

За 1995 р. на цукровому заводі "Поділля" вироблено цукру 22241 т, в тому

числі для бурякосійних господарств - 15569 т, а для цукрового заводу за переробку - 6672 т. Про використання цукру цукровим заводом "Поділля", одержаного за переробку буряків урожаю 1995 р., розглянемо в табл.М.1.1. Як бачимо, кількість нереалізованого цукру по заводу станом на 01.01.1996 р. становить 4158 т. Залишки цукру станом на 01.04.1997 р. становлять 2453 т на суму 1905 тис.грн. за ціною 776.5 грн./т.

Основними каналами експорту цукру з Тернопільської області є держави ближнього зарубіжжя, в яких реалізуються всі експортні ресурси. Наприклад, цукровим заводом "Поділля" у 1996 році експортували цукру в Литву 256 т на суму 147712 грн. або \$79616 (табл.2.39).

Таблиця 2.39. Експорт цукру цукровим заводом "Поділля" за межі України

Країна	1996 рік				I квартал 1997 року			
	кіль- кість, т	ціна за 1 т, грн.	Сума		кіль- кість, т	ціна за 1 т, грн.	Сума	
			грн.	\$			грн.	\$
Литва "Рокана"	256	577	147712	79616				
Литва "Алкора"					128	758	97024	40960
Росія					500	608	379000	160000
Всього	256		147712	79616	628		476024	200960

Відсутність незалежної звітності по реалізації цукру по різних каналах, включаючи бартерні операції, не дає змоги визначити достовірний економічний ефект його експорту, або найбільш вигідних експортерів чи каналів реалізації.

Постійне вивчення всього бурякоцукрового виробництва та ретельний аналіз показників його економічної ефективності дає можливість виявити і встановити основні напрямки дальшого його розвитку, об'єктивно оцінити результати господарювання, повніше використати внутрішні виробничі резерви.

РОЗДІЛ 3

РИНКОВА ІНФРАСТРУКТУРА ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БУРЯКОЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1. Збільшення виробництва цукрових буряків, цукру та підвищення їх якості

Для підвищення цукрового виробництва необхідно визначити стратегічні цілі і вибрати шляхи їх досягнення. Бурякоцукрове виробництво повинно розвиватися як одна з пріоритетних галузей аграрно-промислового комплексу. Це зумовлено народногосподарським значенням цукрових буряків як основної в Україні цукристої культури, більш високою її конкурентоспроможністю в порівнянні з іншими та експортною можливістю кінцевої продукції - цукру.

Збільшення виробництва продукції, поліпшення її якості є одним з основних факторів підвищення ефективності бурякоцукрового підкомплексу.

Валове виробництво - це кінцевий результативний показник виробничо-господарської діяльності кожного сільськогосподарського підприємства, який обумовлюється як розміром посівних площ, так і, передусім, величиною врожаю, одержаного з кожного гектара посіву культури. Залежність валових зборів цукрових буряків від урожайності і площі посіву можна простежити на основі даних табл.3.1.

Таблиця 3.1. Залежність валових зборів цукрових буряків від урожайності та площі посіву в агрофірмі "Поділля" Тернопільського району

	Попередній період			Звітний період			Валовий збір з площі звітного періоду при урожайності попереднього	Відхилення (+,-)		
	площа, га	урожайність, ц/га	валовий збір, ц	площа, га	урожайність, ц/га	валовий збір, ц		загальне, ц	за рахунок змін	
									площі	урожайності
	1992 рік			1993 рік						
Символи	P_0	Y_0	$Y_0 \cdot P_0$	P_1	Y_1	$Y_1 \cdot P_1$	$Y_0 \cdot P_1$	x	x	x
Показники	436	384	167424	385	440	169563	147840	+2139	-51	+21723
	1994 рік			1995 рік						
Символи	P_0	Y_0	$Y_0 \cdot P_0$	P_1	Y_1	$Y_1 \cdot P_1$	$Y_0 \cdot P_1$	x	x	x
Показники	375	426	159654	347	335	116224	147822	-43430	-28	-31598

За даним табл.3.1 загальне збільшення валового збору цукрових буряків у

1993 р. порівняно з 1992 р. склало:

$$Y_1 \cdot \Pi_1 - Y_0 \cdot \Pi_0 = 169563 - 167424 = 2139 \text{ ц}$$

Визначимо вплив змін окремих факторів на збільшення валового збору.

1. Зменшення посівної площі:

$$\Pi_1 - \Pi_2 = 355 - 436 = -51 \text{ га}$$

2. Збільшення урожайності:

$$Y_1 \cdot \Pi_1 - Y_0 \cdot \Pi_1 = 169563 - 147840 = +21723 \text{ ц}$$

Розрахунки показують, що в 1993 р. приріст валового збору цукрових буряків в агрофірмі "Поділля" отриманий в основному за рахунок збільшення урожайності коренеплодів. У 1995 р. зменшення валового збору солодких коренів порівняно з 1994 р. відбулось за рахунок зменшення посівної площі та урожайності.

Вплив змін окремих факторів на збільшення валових зборів цукрових буряків визначимо за допомогою методу індексів. При цьому показник загального збору 1993 р. порівняно з 1992 р. становитиме:

$$I_b = \frac{Y_1 \cdot \Pi_1}{Y_0 \cdot \Pi_0} \cdot 100\% = \frac{169563}{167424} \cdot 100\% = 102\%$$

Індекс розміру посівної площі:

$$I_n = \frac{\Pi_1}{\Pi_0} \cdot 100\% = \frac{385}{436} \cdot 100\% = 88\%$$

Індекс урожайності:

$$I_y = \frac{Y_1}{Y_0} \cdot 100\% = \frac{440}{384} \cdot 100\% = 114\%$$

Показник загального збору цукрових буряків у 1995 р. порівняно з 1994 р. становитиме:

$$I_b = \frac{Y_1 \cdot \Pi_1}{Y_0 \cdot \Pi_0} \cdot 100\% = \frac{116224}{159654} \cdot 100\% = 72\%$$

$$I_n = \frac{\Pi_1}{\Pi_0} \cdot 100\% = \frac{347}{375} \cdot 100\% = 93\%$$

$$I_y = \frac{Y_1}{Y_0} \cdot 100\% = \frac{335}{426} \cdot 100\% = 79\%$$

Збільшення виробництва цукрових буряків за рахунок дальшого розширення посівних площ в областях з великою щільністю посівів практично неможливе, оскільки посівні площі за останні роки зменшуються. Тому необхідно домагатися дальшого підвищення урожайності. Слід зазначити, що сприятливі природно-кліматичні умови для досягнення високих врожаїв цукрового буряка (достатня кількість вологи), при обмеженні погожих сонячних днів не сприятливі для збільшення цукристості коренів. Тому при моделюванні еволюції процесу коливань виробництва цукристості знаходиться у противазі врожайності.

Ріст врожайності цукрового буряка в найближчі роки передбачається за рахунок поліпшення технології вирощування. Тенденції в зміні структури посівних площ залежать від місця цукрового буряка в сівозміні та тенденції у зміні площ попередників (у сівозміні цукровий буряк займає 17,5-20%, а це надто багато). Практика показала, що в умовах Тернопільщини найкращим попередником буряків є озима пшениця, посіяна по зайнятому пару або багаторічних травах. При такому розміщенні в сівозміні цукрові буряки мають великий запас поживних речовин, які не повністю використані озимими.

Одним з основних заходів підвищення врожайності цукрових буряків є правильне застосування органічних і мінеральних добрив. Висока ефективність застосування добрив визначається тим, що ґрунти малогумусні, низькородючі і добрива швидко розчинюються та легко засвоюються рослинами. Практика передових господарств, дані дослідних станцій показують, що у ґрунтово-кліматичних умовах західного Лісостепу України збільшення норм внесення органічних і мінеральних добрив у комплексі з агротехнічними заходами сприяє підвищенню врожайності, поліпшенню якості сировини.

За матеріалами зарубіжної фірми БАСФ для вирощування 10 т цукрового буряка (включаючи гичку) необхідна наступна кількість поживних речовин: N - 40-50 кг; P₂O₅ - 15-20 кг; K₂O - 60-100 кг; MgO - 10-20 кг; CaO - 10-20 кг.

Залежно від врожайності та місця обробітку наведені цифри необхідно відповідно збільшити (табл.3.2).

Таблиця 3.2. Потреба поживних речовин для цукрових буряків залежно від їх урожайності

Урожайність, т/га	N	P ₂ O ₅	K ₂ O	MgO	CaO
30	120-150	45-60	180-300	30-60	30-60
40	160-200	60-80	240-400	40-80	40-80
50	200-250	75-100	300-500	50-100	50-100
60	240-300	90-120	360-600	60-120	60-120
70	280-350	105-140	420-700	70-140	70-140

Внесення добрив пов'язане як з економічними, так і екологічними наслідками. Тому вирощування цукрових буряків повинно бути не тільки рентабельним, але і безпечним з точки зору екології.

Важливе значення має догляд за посівами цукрових буряків. Для цього необхідно розробляти заходи боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами цукрових буряків, створювати відповідні умови для нормального росту і розвитку коренів, широко впроваджувати комплексну механізацію, що дозволить одержувати високі врожаї при найменших затратах праці.

Необхідно проводити луцення стерні, глибоку оранку, осінній обробіток, правильний передпосівний обробіток ґрунту, досходове і післясходове боронування, а також внесення гербіцидів. Все це дасть можливість знищити основну частину бур'янів.

Найбільш перспективним напрямом в галузі захисту посівів від бур'янів спеціалісти наукового центру фірми "Агрево" (Німеччина) вважають створення післясходових гербіцидів. Цей метод більш ефективний і наносить меншу шкоду навколишньому середовищу. До того ж для цукрових буряків ґрунтові гербіциди небажані, оскільки при їх застосуванні знижується цукристість коренів. Спеціалісти фірми "Агрево" впевнені в тому, що система захисту посівів цукрових буряків буде ефективною, якщо цим займатися за 3 роки до висіву культури [19.-С.16].

Прискорення переходу на українську інтенсивну технологію збільшення виробництва і поліпшення якості цукросировини та цукру потребує значного поліпшення селекційно-насінницької роботи в буряківництві. Це насамперед:

- впровадження у виробництво нових вітчизняних та зарубіжних гербіцидів на стерильній основі із зміною селекційно-насінницького процесу, переходом на гетерозисну основу з використанням методів біотехнології;

- створення високопродуктивних гібридів на стерильній основі, які б відповідали кращим світовим аналогам;

- реконструкція насінневих заводів, поліпшення технології виробництва, підготовки та забезпечення господарств насінням зі схожістю не менше 85%, одноростковістю і вирівняністю 90-95%, обробленим інсектицидами, фунгіцидами, стимулюючими та мікробіологічними речовинами;

- фінансової та організаційної доступності буряконасінницьких господарств та насінневих заводів до ринку матеріально-технічних засобів для забезпечення інтенсифікації виробництва насіння цукрових буряків;

- повне забезпечення попиту господарств у насінні високих посівних кондицій та створення ринкових фондів конкурентоспроможного насінневого матеріалу;

- освоєння технології обробки насіння із застосуванням дражування, полірування та інкрустації з нанесенням поживних, фізіологічно-активних та захисних речовин.

Підприємства з виробництва високоякісного насіння необхідно стимулювати і матеріально жомом, цукром, мелясою на рівні не менше від рівня стимулювання виробництва фабричних буряків в розрахунку на 1 га, а також розробити і впровадити нові стандарти України, за якими відпускати насіння цукрових буряків якістю не нижче міжнародного рівня. В господарстві "Клостергут Ветце" (Німеччина) урожайність цукрових буряків дорівнює 50-55 т/га, але тут на посів використовують сорти цукрових буряків фірми КВС - Соня, Анка, Евіта. Все насіння, яке фірма КВС реалізує на ринку, проходить цілковиту обробку на насінневому заводі в Айнбеке [19.-С.19]. Суворий контроль направлений на те, щоб добитися найвищої якості насіння. В результаті тільки 20% сировини переробляється на кондиційний посівний матеріал [19.-С.18]. Отже, в підвищенні якісних по-

казників бурякового виробництва важлива роль належить селекції і насінництву. При цьому не зменшується роль вітчизняних сортів.

Цукросировина - один з головних елементів виробничого процесу. Від кількості та якості сировини - цукрових буряків - в основному залежить обсяг виробництва цукру і його економічна ефективність.

Кількість сировини, яка поступає для переробки в цукрову промисловість, визначається рівнем розвитку сільського господарства, ступенем його інтенсифікації, площами посіву цукрових буряків та їх урожайністю. Єдиний реальний шлях збільшення виробництва цукру - інтенсифікація бурякового виробництва, підвищення урожайності та цукристості буряків.

Ріст урожайності і цукристості буряків, збільшення збору цукру з 1 га посівної площі покращує використання земельних ресурсів. Від рівня врожайності цукрових буряків при інших рівних умовах залежать розміри сировинних зон підприємств цукрової промисловості, затрати на транспортування сировини. Рівнем цукристості буряків в основному визначається витрата сировини на виробництво 1 т цукру. Від вмісту цукру в буряках залежить загальна потреба цукрової промисловості в сировині, виробничих потужностях і капітальних вкладеннях. При нижчій цукристості для одержання однакової кількості цукру заводу доводиться переробляти більшу масу сировини, а це вже викликає певні організаційні труднощі, продовжує сезон роботи заводу, знижує економічну ефективність переробки цукросировини. Так, для виробництва 100 т цукру потрібно переробити 5560 т цукрових буряків цукристістю 18%. Вихід цукру буде становити 72 ц/га. А при виробництві 7140 т сировини із 14% -ною цукристістю вихід цукру з 1 га посіву становитиме 56 ц. Отже, для цукрового заводу для виробництва 100 т цукру при 14% цукристості цукрових буряків необхідно додатково переробити 1580 т цукросировини. А для цукрових буряків з такою цукристістю виникає потреба в додатковій площі (39,5 га) (табл.3.3).

На цукрових заводах в структурі затрат на виробництво цукру вартість сировини складає близько 90%. Тому даліше підвищення ефективності бурякоцук-

рового виробництва, збільшення виробництва цукру багато в чому залежить від якості цукрових буряків.

Таблиця 3.3. Вплив цукристості сировини на виробництво цукру

Показник	Дигестія, %				
	14	15	16	17	18
Вміст цукру в 400 ц/га буряків, ц	56,0	60,0	64,0	68,0	72,0
Кількість цукросировини, необхідної для одержання 100 т цукру, т	7140	6670	6250	5880	5560
Кількість цукрових буряків, необхідних для додаткової переробки, т	1580	1110	690	320	-
Потреба в додатковій площі під буряки з нижчою цукристістю (урожайність 400 ц/га), га	39,5	27,7	17,2	8,0	-

Згідно з існуючим Держстандартом встановлені технологічні вимоги до якості цукрових буряків при здачі на цукрові заводи за такими показниками: фізичний стан; наявність цвітучих коренів, %; наявність підв'ялених коренів, %; наявність з сильними механічними пошкодженнями, %; наявність зеленої маси, %; цукристість. Разом з тим, поняття якості цукрових буряків носить більш широкий характер і має більше показників, ніж вимагається Держстандартом. В існуючій методиці управління якістю продукції не враховуються підсумкові показники, які визначають якість сировини. Як відомо, для одержання високоякісної сировини потрібно планувати, аналізувати, контролювати і разом з тим формувати якість цукрових буряків протягом всього вегетаційного періоду, враховуючи період з початку появи сходів, густоту рослин, вагу кореня, якість нормального соку. Тільки при цьому можна отримати найбільший урожай коренів потрібної якості, найвищий вихід білого цукру.

Одним із важливих факторів підвищення якості цукрових буряків є визначення їх повної зрілості. Зібрані буряки в повній зрілості мають найвищі технологічні якості, нормально зберігаються, зменшуються втрати коренів і цукру при зберіганні, така сировина дає високий вихід білого цукру.

Визначення зрілості буряків дає можливість встановити черговість збору з тих площ, на яких вони дозріли, де корені досягли максимальної ваги, високий процент цукристості.

В даний час розпізнають біологічну, фізичну, господарську і технологічну зрілість. Для визначення господарської зрілості цукрових буряків на практиці цих показників замало. Крім цього, багато з них носить загальний характер. Ми пропонуємо на основі матеріалів господарств бурякової зони цукрового заводу “Поділля” розроблену методику, яка дозволяє за головними факторами планувати, контролювати і формувати технологічну якість цукрових буряків у період найбільш інтенсивного розвитку і накопичення цукру та визначати період збирання.

Зрілість цукрових буряків визначається за трьома категоріями: 1 - повна зрілість, 2 - середня зрілість, 3 - не зріла. Для спрощення розрахунків визначення зрілості цукрових буряків використовують бальну оцінку. Показники по балах характеризуються даними табл.3.4 (станом на 15 вересня).

Таблиця 3.4. Аналіз зрілості цукрових буряків за бальною системою

Показник	Група			1 група в % до підсумку
	1	2	3	
1. Кількість днів з часу появи сходів	150	135	120	10,9
2. Густина насаджень (тис.шт)	96	91	86	7,0
3. Вага коренів, гр.	420	385	325	30,5
4. Цукристість, %*10	160	151	144	11,3
5. Доброякісність нормального соку, %	86,6	84,3	83,0	6,3
6. Урожайність коренів, ц/га	403	327	273	29,4
7. Вихід цукру, ц/га	63,6	52,4	38,3	4,6
8. Всього балів	1379	1226	1075	100

Дані для розробки показників узяті в середньому за останні п'ять років. Показники таблиці можна назвати структурними елементами якості сировини, а загальну кількість балів - її інтегральним показником. Доступність методики визначення зрілості полягає ще й в тому, що не потрібно робити складних розрахунків. Майже всі дані взяті з аналізів, які роблять сировинні лабораторії цукрових заводів.

Використання запропонованої методики визначення зрілості та якості сировини в сировинній зоні цукрового заводу “Поділля” дало можливість одержати більш зрілі цукрові буряки, знизити втрати ваги буряків під час зберігання і збільшити вихід білого цукру.

Великий вплив на врожайність та якість цукрових буряків має організація їх збирання. Дотримання прогресивної технології і організації механізованого збору і вивезення цукрових буряків сприяє поліпшенню їх фізико-механічних показників (знижуються загальна забрудненість і вміст зеленої маси, кількість механічно пошкоджених і підв'ялених коренів). При оптимальних умовах механізованого збору цукрових буряків рівень втрат складає 5% і більше, це надто багато. При несприятливих умовах, пізньою осінню, після випадання дощів і снігу, втрати можуть досягати 20%. Можливості збиральної техніки найбільш повно реалізуються при сприятливій погоді. В протилежному разі великоємні транспортні засоби залишають після себе на вологому полі значні і навіть дуже стійкі пошкодження ґрунтової структури. Для поліпшення обрізків, очистки, підкопування, підбору коренів, а також для зменшення їх поранень необхідно проводити роботи з дальшого удосконалення бурякозбиральних машин.

Теперішня вітчизняна збиральна техніка допускає значні втрати і пошкодження коренеплодів, що знижує їх збір і надалі відбивається на якості зберігання і переробки. На якість зберігання сировини впливає також і наявність в буртах значної кількості землі та гички. В цей час у ряді країн використовуються мобільні установки, які забезпечують ефективне доочищення коренеплодів. Так, фірма "Г.Бютферинг" (Німеччина) виготовляє установку, яка доочищає буряк і вантажить його в автотранспорт з виділенням при цьому (ефект очистки) до 70% загальної кількості домішок (земля, гичка, бур'яни). Продуктивність установки - 120-150 т/год [72.-С.5].

Зменшенню втрат буряків під час збирання, забезпеченню своєчасного вивезення їх з полів сприяє створення за методом німецьких буряківників транспортних бригад, які закріплені за кожним об'єктом всієї сировинної зони. Є також суворий графік доставки цукросировини на завод. Кожний день контролюється виконання цього графіку. Якщо транспортна бригада порушує умови договору, її позбавляють права на участь в технологічному процесі. Одна бригада повинна за добу привезти 1200 т коренеплодів, причому незалежно від відстані між

господарством і заводом. Транспортники самі розраховують кількість машин, необхідних для чіткої і ритмічної роботи.

Протягом тижня створюється запас сировини обсягом 20 тис.т, який дозволяє безперебійно працювати заводу в той час, коли у транспортників вихідні (з 18 год. у суботу до 8 год. понеділка) [19.-С.17].

Врахування таких факторів як кліматичні умови і особливо погодні умови в осінній період року є важкопередбачуваними і реально впливаючими на процес транспортування цукрових буряків на приймальні пункти заводів.

Надходження транспортних засобів з цукровими буряками на приймальні пункти цукрових заводів нерівномірне, як протягом сезону, так і доби, а кількість надходження протягом години є випадковою незалежною величиною.

Нерівномірність в надходженні і обслуговуванні транспортних засобів призводить до їх простою або до простою БУМів, що тягне за собою економічні втрати, величина яких повинна бути зведена до мінімуму.

Щоб показати ефективність використання автотранспорту по вивезенню цукрових буряків на приймальні бурякопункти цукрових заводів, під керівництвом професора Ткаченка І.С. нами розроблена модель середньогодинного надходження транспортних засобів на бурякоприймальний пункт протягом доби.

Перед тим, як показати приклад використання описаної моделі на числових даних, складемо алгоритм розрахунку кількості буряків, яка поступає на приймальний пункт цукрового заводу як в будь-який день t сезону його заготівлі, так і в будь-який час цього дня t_1 , що складається з трьох основних частин $[t_{11}, t_{12}]$; $[t_{12}, t_{13}]$; $[t_{13}, t_{14}]$ (рис.Н.1.1). Знаючи відносні значення $\Delta i=(i=1, 2, 3)$ добового поступлення буряків для кожної з частин основного проміжку його поступлення, визначаємо відповідні кількісні величини від обчисленого значення u_m .

Обчислення коефіцієнтів параболічної залежності, яка використовується для прогнозування поступлення середньої кількості цукрових буряків на приймальний пункт за будь-який t -й день даного сезону і для прийняття управлінських рішень зі складання в цей день погодинних графіків для основного проміжку

часу доби залежно від значень показників, які плануються ($t_0, y_0, T, y_t, V, t_{11}, t_{12}, t_{13}, t_{14}, \Delta_1, \Delta_2, \Delta_3$, та ін., які впливають на їх числове значення).

Для типового по об'єднанню приймального пункту протягом робочого дня можна виділити наступні характерні моменти ($t_{11}=10; y_{11}=105$); ($t_{12}=13,5; y_{12}=230$); ($t_{13}=16,5; y_{13}=270$); ($t_{14}=20; y_{14}=70$), які визначають границі трьох його частин, а відповідні для них значення Δ_i рівні $\Delta_1=0,3261$, $\Delta_2=0,2896$, $\Delta_3=0,3843$, що дає можливість знайти відповідно обсяги перевезених буряків: $V_1=y_{22}, n \cdot \Delta_1=773.8999$ (m); $V_2=y_{22}, n \cdot \Delta_2=687.2782$ (m); $V_3=y_{22}, n \cdot \Delta_3=912.0200$ (m).

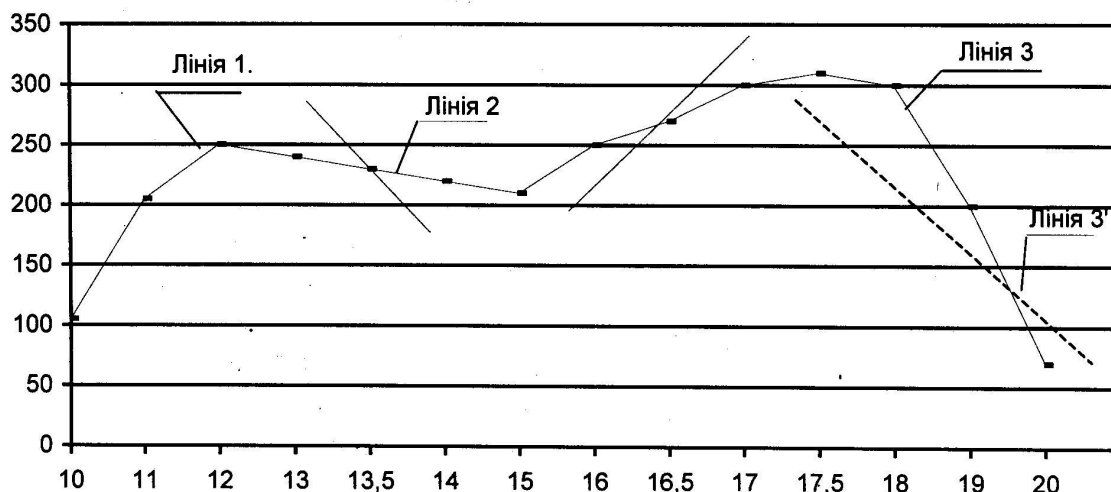
Розрахуємо коефіцієнти параболічних залежностей для кожної з частин основної робочої частини доби згідно з другою частиною алгоритму, наведеного в додатку 13, і отримаємо відповідні рівняння тенденцій для складання контролю погодинних графіків поступлення буряків на приймальний пункт:

$$y_{11} = \begin{cases} -3792.2598 + 65195666 t_1 - 26.223078 t_1^2, 10 \leq t_1 \leq 13.5 \\ 3154.7296 - 40481214 t_1 + 13.938186 t_1^2, 13.5 \leq t_1 \leq 16.5; \\ -13427.367 + 1562.1549 t_1 - 44.364317 t_1^2, 16.5 \leq t_1 \leq 20. \end{cases}$$

наочне представлення яких наведено на рис.3.1 і кожна з них представлена відповідною лінією.

Коригування, які вносяться при контролі за ходом виконання погодинних графіків заготівлі буряків, здійснюється за наступним алгоритмом. Нехай у зв'язку з виходом з ладу декількох транспортних одиниць, зайнятих на збиранні буряків, після обідньої перерви викликало збільшення тривалості робочого дня на одну годину з тим, щоб заданий до кінця дня обсяг буряків був доставлений на бурякоприймальний пункт. Покажемо ці зміни на даних, наведених для $t=22$ і які стосуються третьої частини основного проміжку робочого дня:

$$t_{13}=16,5, y_{13}=270; t_{14}=20, y_{14}=70, V_3=912.0200 \text{ (m)}.$$

Рис. 3.1. Графік погодинного поступлення цукрових буряків протягом дня для типового бурякоприймального пункту цукрового заводу “Поділля” асоціації “Тернопільцукор”.

Таким чином, до кінця дня поступлення буряків в умовах, що склалися, буде проходити за наступною тенденцією: $y_{тзск} = -4257,567 + 531,90123t - 15,606256t^2$, графічне зображення якої представлено на рис.3.1 лінією 3. Наведений приклад показує, як може бути вироблене коригування погодинного графіка поступлення цукрових буряків на приймальний пункт цукрового заводу.

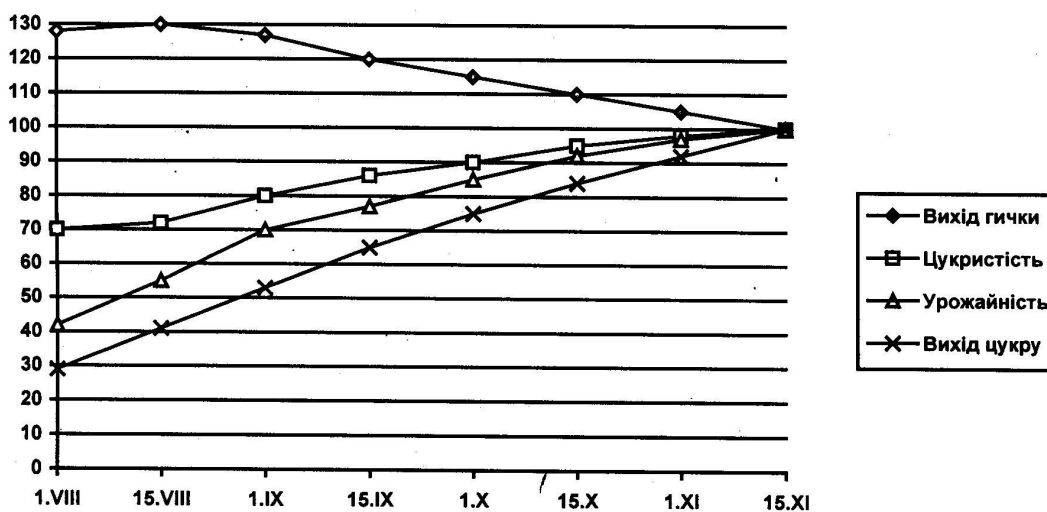
Значні резерви підвищення врожайності і цукристості буряків можуть бути реалізовані при переході до оптимальних строків і темпів збору цукрових буряків, а також ліквідації розриву між копанням і вивезенням.

Повна технологічна зрілість буряків настає в кінці вересня - на початку жовтня. Тому ранній збір безперечно веде до зменшення збору буряків і цукру.

Нами було досліджено залежність врожайності цукрових буряків від строків збирання і на рис.3.2 представлена динаміка показників за період з початку серпня до середини листопада.

Наведені дані, з одного боку, чітко відображають тенденцію збільшення врожайності коренеплодів, збору цукру, цукристості, з другого - скорочення виходу гички, що свідчить про завершення процесу наростання маси коренеплодів у кінці вегетаційного періоду.

Звести до мінімуму зниження збору буряків і цукру в результаті раннього початку збору і не допустити росту втрат цукру внаслідок пізнього їх початку можна, зібравши в ранні строки лише таку кількість сировини, яку цукрові заводи можуть переробити без зберігання. Це дозволить скоротити питому вагу цукро-сировини, зібраної до настання повної технологічної зрілості, збільшити загальний збір цукрових буряків і цукру та одночасно зменшити період зберігання сировини і втрати цукру в процесі зберігання.

Рис. 3.2. Урожайність цукрових буряків залежно від строків збирання.

З народногосподарської точки зору необхідно рахувати оптимальними в кожному виробничому сезоні такі строки початку копання цукрових буряків і їх переробки, при яких досягається максимальний вихід цукру з кожного гектара бурякового поля, тобто строки, при яких зменшення збору цукру внаслідок переміщення початку збору на більш ранній період компенсується скороченням втрат цукру в процесі зберігання і переробки сировини внаслідок того, що виробничий сезон закінчується раніше. Найбільш правильно строки початку збору і переробки сировини можуть бути встановлені шляхом оптимізаційних розрахунків з використанням математичного моделювання, які дозволяють порівняти багато можливих варіантів.

У зв'язку з великим впливом, який мають строки збору сировини на ефек-

тивність виробництва цукру, правильне їх визначення має важливе значення. Для цього необхідно на кожному підприємстві розробити методику визначення за допомогою економіко-математичних методів і обчислювальної техніки оптимальних строків початку копання (переробки) цукрових буряків.

Виконані на основі багаторічних даних розрахунки показують, що ліквідація розриву між копанням і вивезенням цукросировини дає можливість підвищити цукристість буряків при прийманні, наприклад, на 0,5% до їх маси і збільшити виробництво кінцевого продукту на 4-4,5%.

Цукрові буряки поступають на цукрові заводи від закріплених за їх сировинними зонами бурякосійних господарств.

Основними напрямками удосконалення є: наближення посівів цукрових буряків до переробних підприємств, підвищення рівня бурякової спеціалізації господарств, розміщення поблизу цукрових заводів і концентрація в них посівів буряків, забезпечення збалансування сировинних ресурсів і виробничих потужностей в сировинних зонах, поліпшення організації перевезень цукросировини.

Одним із важливих резервів підвищення ефективності цукрової промисловості є поліпшення використання сировини. Витрати цукрових буряків на 1 т цукру і загальна потреба цукрової промисловості в сировині у великій мірі залежать від її використання - зниження втрат буряків при зберіганні і транспортуванні, втрат цукру при зберіганні буряків і їх переробці, вміст цукру в мелясі.

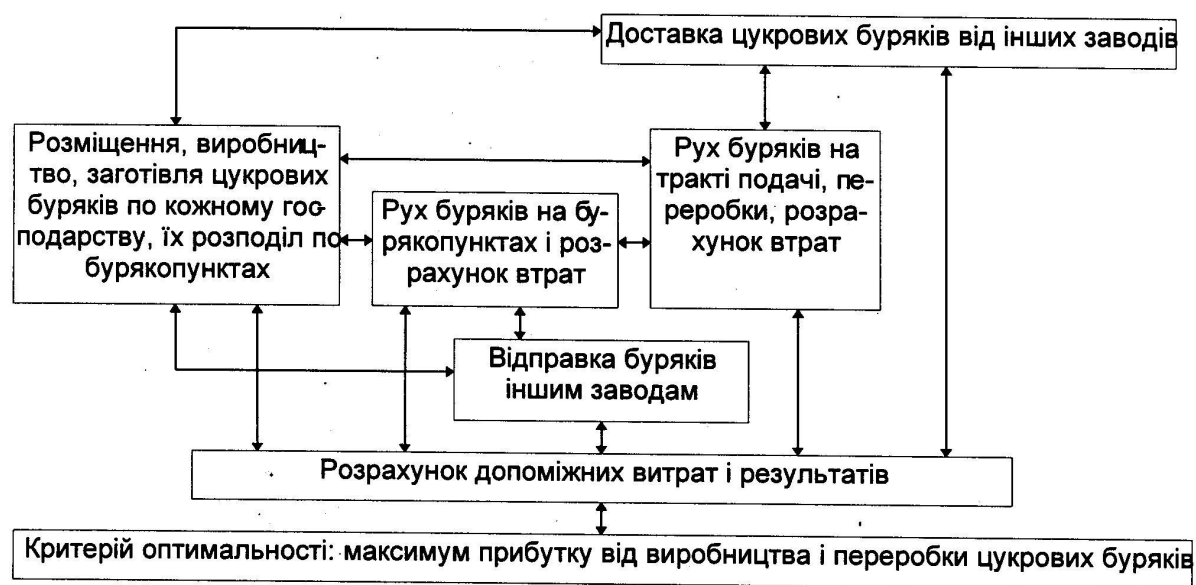
Втрати цукру у виробництві, його вміст в мелясі залежать, головним чином, від технологічної якості цукрових буряків, прогресивності техніки і технології переробки, тривалості виробничого сезону.

Узагальнюючим показником використання сировини, який відображає як рівень витрат буряків і цукру на підприємствах галузі, так і якість сировини, яка поступає для переробки, є коефіцієнт вилучення цукру із заготовлених цукрових буряків (Квц), що визначається як відношення виходу цукру до цукристості буряків при прийманні:

$$K_{вц} = \frac{V_{ц}}{Цб.пр} \cdot 100\%$$

На прикладі цукрового заводу “Поділля” і господарств його сировинної зони нами було досліджено економіко-математичні моделі бурякоцукрового підкомплексу і фактори ефективності, залежні від сільського господарства і цукрового заводу. На основі цього було розроблено методика, яка дозволяє складати поточні та перспективні програми функціонування бурякоцукрового підкомплексу на основі системного підходу і використання економіко-математичних методів.

Структурна схема економіко-математичної моделі (ЕММ) оптимального планування бурякоцукрового виробництва, на якій ґрунтується ця методика, представлена на рис.3.3.

Рис. 3.3. Структура ЕММ оптимального планування бурякоцукрового виробництва.

За цією методикою можна дати економічну оцінку будь-якому чиннику. Вплив виробничого, технологічного, організаційного і економічного факторів на критерій ефективності галузі (максимум прибутку у виробництві і переробці цукрових буряків) оцінюється з урахуванням їх комплексної взаємодії, а не тільки прямо, як це робиться при експертній оцінці і використанні різних засобів розра-

хунково-конструктивного методу, який не дає можливості комплексно оцінити вклад кожного із учасників бурякоцукрового виробництва.

Виходячи з викладеного, бурякоцукрове виробництво потребує значних капіталовкладень для активного впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Зокрема, необхідно здійснювати якісне зберігання цукрових буряків з використанням біологічно активних консервантів, активного вентилявання кагатів. Необхідне будівництво сплавних майданчиків з твердим покриттям, які забезпечують приймання, нетривале зберігання і гідравлічну подачу коренеплодів на переробку на початку сезону при роботі підприємств з 2-3 добовим запасом сировини, що надходить згідно з встановленими графіками. Експлуатація сплавних майданчиків дозволяє зменшити в 1,5-2,0 рази кількість цукрових буряків, що надходили раніше на переробку через бурячні, де, як відомо, втрати сировини і цукру в 4-10 разів вищі, ніж у кагатах. Потребує дальшого удосконалення технологія переробки цукрових буряків у напрямі більш повного вилучення з них цукру, зниження матеріальних і енергетичних затрат. З метою скорочення строків переробки доцільно нарощувати виробничі потужності за рахунок реконструкції, технічного переоснащення та нового будівництва з одночасним виведенням з експлуатації низькоефективних малопотужних цукрових заводів. Здійснивши певну модернізацію цукрових заводів, зможемо довести річне виробництво цукру до 6,3-6,5 млн.т. Це не тільки повністю забезпечить внутрішні потреби, а й дасть можливість створити ринковий ресурс цукру на рівні 3-3,4 млн.т, що гарантуватиме надходження валюти в межах 0,9-1 млрд. доларів США на рік [72.-С.8].

Необхідно розробляти і впроваджувати комплексну автоматизацію бурякоцукрового виробництва за типовою схемою, адже це дає можливість суттєво підвищити його ефективність за рахунок зниження втрат цукру, збільшення коефіцієнта використання потужності заводу, скорочення тривалості виробництва, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості цукру, економії палива, допоміжних матеріалів, а також деяких взаємозв'язаних показників. Реалізація всіх потенційних переваг, закладених у технічні рішення по автоматизації, знач-

ною мірою залежить від структури системи управління. Так, на цукрових заводах Вінниччини застосовують систему локального контролю і управління, де ці функції виконує людина, але й тут виникають певні труднощі, тому стали запроваджувати локальні готові установки автоматизації АТ "Цукоравтомат", адже автоматизація виробництва завжди була однією з головних складових науково-технічного прогресу.

Удосконалення бурякоцукрового виробництва неможливе без створення комп'ютерно-інтегрованих виробництв для безперервних та дискретних процесів. Цукрове виробництво розглядається як безперервне, що складається з великої кількості різноманітних процесів та вимагає при управлінні контролю сотень технологічних параметрів, які характеризують якість сировини та кінцевого продукту, результати проміжних хіміко-фізичних перетворень і техніко-економічні показники. Однією з особливостей цукрового виробництва є те, що воно охоплює виробничою діяльністю технологічні та організаційні процеси, тобто безпосередньо виробничий процес, технологічне обладнання є інтегрованим, щільно зв'язаним, узгодженим оперативно за часом, а вхідні та вихідні параметри матеріальних і енергетичних потоків можна розглядати як умовно постійні на тривалих горизонтах управління. За цих умов створення комп'ютерно-інтегрованого виробництва ґрунтується на такому: необхідність збільшення випуску продукції на існуючому обладнанні і при наявних ресурсах; зменшення запасів сировини і матеріалів, простоїв виробництва; підтримання оптимальних режимів роботи. Інтеграція всіх напрямів діяльності підприємства передбачає використання необхідної на даний момент інформації в необхідній кількості в потрібному місці. Комп'ютерно-інтегроване виробництво - не конкретна система, а стратегія розвитку, одне з найважливіших досягнень науково-технічного прогресу нашого століття, що дає можливість визначити основні риси виробництва майбутнього.

Комп'ютерно-інтегровані виробництва (технології) враховують досвід в області автоматизації, комп'ютеризації та інтеграції, що дає можливість визначити основні напрями їх розвитку, а саме, охоплення системами управління не тіль-

ки технологічних процесів та комплексів, а й сукупності інших взаємозв'язаних сфер - складів, енерго- та водопостачання, ремонтних робіт, а останнім часом маркетингових підрозділів, екологічного моніторингу.

Із вищесказаного можна зробити висновок, що питання підвищення урожайності цукрових буряків, поліпшення технологічних якостей коренеплодів, зберігання вирощеного урожаю, його переробки і реалізації кінцевого продукту необхідно розглядати в комплексі і взаємозв'язку з формуванням відносин власності у бурякоцукровому підкомплексі.

3.2. Екологічні проблеми в розвитку бурякоцукрового підкомплексу

Одна з актуальних проблем сучасності, яка вийшла за національні і регіональні межі й перетворилася на глобальну, - це охорона навколишнього природного середовища.

В останній час не тільки почало зменшуватися виробництво сільськогосподарської продукції, а й загострилася екологічна обстановка. У цілому в Україні, внаслідок деструктивного розвитку продуктивних сил, створилася катастрофічна екологічна ситуація, що спричинила зниження відтворювальної здатності біосфери і агротехнічного потенціалу землі, зменшення видового складу рослин і тварин, погіршення здоров'я людей і зростання їх смертності.

Головною причиною, яка призводить до подібної ситуації, є намагання людини одержати уявну максимальну вигоду без врахування наслідків як для навколишнього середовища, так і для самої людини. Тому екологізація всякої діяльності, в тому числі і виробничої, повинна стати необхідністю для кожного підприємства, галузі, комплексу.

Однією із високоінтенсивних культур України є цукровий буряк. Як відомо, цукрові буряки характеризуються могутнім потенціалом віддачі на ресурси, які на них витрачаються. І якщо правильно вести виробництво, то цукрові буряки родючості ґрунту не знижують. Навпаки, вони навіть її підвищують. Цьому сприяє активний біологічний вплив на цей родючий шар. Це означає, що, одержуючи ви-

соку врожайність, потрібно підтримувати необхідний рівень кругообігу речовин у ґрунті і повертати йому поживні речовини, які були винесені з урожаєм чи втрачені внаслідок неправильної агротехніки.

Значне зниження вмісту гумусу в ґрунті (12% за останні 15 років) свідчить про небажані явища в існуючих системах землеробства. В значній мірі це торкнулося цукрових буряків, як культури, яка має більш високі витрати ресурсів на їх вирощування і збирання. Так, насичення сівозмін просапними культурами на кожні 10% понад 20% сприяє росту втратам гумусу на 0,2 т/га. А там, де цукрові буряки розміщуються на схилах крутістю (3-5), там втрати гумусу значно зростають (поля з чорного кольору перетворюються в жовтоглинисту масу).

Цукрові буряки, як просапна культура, викликають не тільки водну чи вітрову ерозію, але й штучну. Щороку з бурякових плантацій вивозиться разом з коренеплодами культури близько 600 млн.т ґрунту, в тому числі 45 млн.т гумусу, тобто здійснюється штучна ерозія, яка за матеріальними збитками перевищує водну і вітрову. А якщо врахувати, що на один гектар ріллі в гумусному горизонті припадає 4 тис.т ґрунту, то за рахунок вивезення на бурякопункт землі можна було б створити на невіддях 150 тис.га доброякісної ріллі.

Як відомо, коренеплоди цукрових буряків сильно забруднюються землею. Перехід на механізований спосіб збирання цукрових буряків без ручної доочистки коренеплодів призвів до значного підвищення забруднення буряків, які надходять на цукрові заводи. Цьому також сприяють умови вирощування і збирання буряків, порушення агротехніки їх вирощування та агротехнічних вимог на бурякозбиральні машини, а також відсутність у державному стандарті на цукрові буряки для промислової переробки показника обмеження загальної забрудненості коренеплодів. В окремих випадках загальна забрудненість буряків перевищує 30% , а у середньому за останні роки (1990-1996р.р.) становить близько 15% .

Аналізуючи кількість поживних речовин, що в середньому міститься в землі, ми прийшли до висновку, що при середній урожайності цукрових буряків 16.2 т/га, загальній забрудненості 13.8% та вмісту землі 75% разом із землею на цук-

ровий завод з кожного гектара посівів надходить 8,06 кг азоту, 16,7 кг K_2O , 3,53 кг P_2O_5 . Для повернення полям втрачених речовин необхідно в добрива на кожний гектар додавати 48,3 кг селітри, 26,3 кг хлористого калію та 19,0 кг суперфосфору. Але найголовніше полягає у тому, що видалення з полів разом з коренеплодами землі завдає великої шкоди родючому шару та призводить до зниження в ньому вмісту гумусу.

При розвантаженні та очищенні буряків тільки частина землі (близько 20% загальної забрудненості), гички і трав'янистих домішок відокремлюється від коренеплодів.

З метою підвищення ефективності відокремлення домішок при прийманні буряків необхідно впроваджувати технологію очистки буряків сухим способом. Це дозволяє відокремлювати від коренеплодів до 50% землі.

Повністю реалізувати цю технологічну схему можливо тільки на стаціонарному комплексно-механізованому складі буряків, де є станції сухої очистки коренеплодів. При підвищенні вологості ґрунту (вище 23%) та забрудненості бур'янів понад 20% необхідно застосовувати очистку коренеплодів мокрим способом і передбачити на стаціонарному комплексно-механізованому складі станцію мокрої очистки.

Цукрові буряки є також сильними забруднювачами води. Так, за останні 25 років внесення мінеральних добрив подвоїлося, а вихід цукру практично не збільшився, бо основні складові елементи їх не засвоїлися рослиною і не перетворилися в кінцеву продукцію, а вимилися в наземні чи підземні води. Це саме стосується і застосування різних пестицидів і інших реагентів. Всі вони є антиподами живої природи і гнітюче діють на мікрофлору та мікрофауну ґрунтів. Крім цього, існуючі шкідники і хвороби до них все більше адаптуються і ефект від їх застосування малий. Оцінка екологічної безпеки вирощування цукрових буряків утруднена, бо наслідки екології і проблеми, які зв'язані з нею, в тому числі і життя людини, не піддаються економічній оцінці. Перехід до ринкових відносин і розвиток приватновласницького сектора економіки викликає необхідність держа-

вного контролю за діяльністю виробників, бо багатьох з них можуть не цікавити екологічні вимоги до умов виробництва продукції. Завдання економічного забезпечення господарської діяльності і випуску екологічно чистої продукції повинні бути єдині. Якщо ж вони не виконуються, то діяльність таких виробництв повинна вважатися шкідливою для навколишнього середовища, навіть якщо їх продукція відповідає екологічним вимогам.

В усіх бурякосійних господарствах необхідно запровадити контурно-меліоративну ґрунтозахисну систему землеробства, яка включає в себе раціональну організацію земельної території та виключення з бурякових сівозмін ерозійно-небезпечних земель. Ця система дає можливість до мінімуму скоротити ерозійні процеси, створити сталі агроекологічні умови, максимально використати біокліматичний потенціал для одержання високих і стабільних врожаїв цукрових буряків.

Актуальною проблемою буряківництва є перехід на екологічно чисті технології з максимальним використанням агротехнічних і біологічних заходів захисту рослин від бур'янів, хвороб і шкідників. Доцільно також застосувати інтенсивні технології вирощування цукрових буряків, що передбачає значне зменшення втрат пестицидів за рахунок їх локального, стрічкового та малооб'ємного внесення. Поєднання і скорочення технологічних операцій з метою ліквідації негативної дії машин і знарядь на ґрунт.

Впровадження екологічно чистих технологій із застосуванням біологічних методів, які сприяють одержанню гарантовано сталих урожаїв, вимагає професійної спостережливості і досвіду, адже при сучасних технологіях необхідно знати, як впливає кожний технологічний захід на фактори, що визначають родючість ґрунту, екологічну обстановку, продуктивність рослин цукрових буряків і економічну ефективність технології в цілому.

Специфічні умови цукроваріння визначаються тим, що, будучи забруднювачем навколишнього середовища, завод вже сам одержує забруднену сільськогосподарську сировину. Цукрова промисловість посилює ступінь антропогенного

навантаження на природно-ресурсний потенціал, а це також призводить до його забруднення і деградації.

З розвитком механізації вирощування, збирання, транспортування, складання цукрових буряків збільшується забрудненість і механічне пошкодження буряків. Отже, у бурякоцукровому виробництві мають місце невизначені втрати цукру, частина з яких є результатом життєдіяльності мікроорганізмів. Мікроорганізми проникають на цукровий завод з буряками, ґрунтом, водою, повітрям і викликають осушення соків, розпад цукрози, утворення кислот та інвертного цукру, що призводить до значних невизначених втрат цукру. Від цього знижується ефективність праці підприємств, погіршується якість продукції, яку випускають. При великій мікробіологічній зараженості буряків та дифузійного соку невизначені втрати цукру від розкладання можуть досягти кількох процентів до маси перероблених буряків.

Щоб попередити потрапляння мікроорганізмів на виробництво і їх розвиток, треба застосувати прогресивну технологію приймання і зберігання буряків, вилучити застійні зони по верстату цукрового заводу; стерилізувати технічну воду; підлугувувати транспортно-мийну воду до рН 2011; старанно мити буряки в незараженій воді; а головним заходом по боротьбі з мікробіологічною зараженістю є організація мікробіологічного контролю, для чого необхідно створити мікробіологічну службу в першу чергу в групових лабораторіях та на кожному цукровому заводі. Виробництво цукру з буряків належить до водоемних галузей народного господарства. Отже технологія виробництва цукру потребує багато води, яку використовують як сировину, екстрагент, розчинник, холодогент, а також для транспортування цукрових буряків і відходів. Для виробництва 1 т цукру необхідно близько 200 м³ води.

З усіх проблем, що стоять перед цукровою промисловістю, найбільш важливою є очистка стічних вод та повторне використання води на виробництві. На початку зародження цукрової промисловості (20-60-і роки XIX ст.) невеличкі цукрові заводи використовували незначну кількість води для миття буряків та обла-

днання. Ця вода після використання скидалася у водойми без будь-якої очистки. Наприкінці 70-х років XIX ст, коли розпочалося масове будівництво нових заводів значно більшої потужності, різко збільшилася кількість вод, які вже використовувались, і виникло питання про забруднення річок, ставків стічними водами.

Україна має незначні запаси прісної води на душу населення 4.4 тис. м³/рік, всі континенти 11.0, то Україна лише 1.0 тис. м³/рік. Тернопільська область по забезпеченості водою займає 15 місце серед областей України. Середньорічне використання води на господарські потреби в Тернопільській області складає 160-190 млн. м³, в тому числі 90 млн. м³ підземні води, 67-82 млн. м³ поверхневі води. На одного жителя області припадає 1.4-1.5 тис. м³ води.

В Тернопільській області для переробки цукрових буряків працює 9 цукрових заводів. Дані про використання води цими заводами показано в табл.3.5.

Таблиця 3.5. Використання води цукровими заводами Тернопільської області в 1995 р.

Цукрові заводи	Річкова вода	Стічні води	Артезіанська вода	Всього
1. Борщівський	520	-	94	614
2. Бучацький	372,7	203,4	203,4	576,1
3. Збаразький	541,6	-	193,8	735,4
4. Козівський	413,3	35,2	161,7	610,2
5. Кременецький	453,4	-	243,9	727,3
6. Лановецький	750,0	18,9	122,0	890,9
7. "Поділля"	439,0	52,0	115,0	606,0
8. Хоростківський	707,3	151,0	21,0	879,3
9. Чортківський	692,8	75,0	490,9	1258,7
Всього	4547,4	704,5	1645,7	6897,9

З таблиці 3.5 видно, що цукрові заводи для виробництва цукру використовують 6897,9 тис. м³ води. В тому числі - 4547.4 тис. м³ використовується річкова вода, 1645.7 тис. м³ артезіанська вода і 704.5 тис. м³ заводи використовують повторно воду, яка вже була використана у виробництві.

Основними показниками технічного рівня господарства цукрового заводу є витрати свіжої технічної води та кількість виробничих стоків на одиницю маси буряків, які переробляє підприємство.

Одним з напрямів вирішення проблеми охорони водоймищ від забруднення виробничими стічними водами і раціонального їх використання є вдосконалення

оборотних систем водозабезпечення промислових підприємств та переведення їх на замкнутий (безстічний) режим роботи. Це дозволить зменшити витрати свіжої води на підживлення оборотних систем і скидання їх оборотних систем продуктивних вод, очистка яких, як відомо, вимагає чималих витрат. Нині на цукробурякових заводах застосовують різні схеми водопостачання і каналізації з кількістю стічних вод 170,85 і близько 50% до маси буряків.

Схема водопостачання і каналізації з кількістю стічних вод 170% до маси буряків складається з оборотної системи вод 1 категорії і ТЕЦ, оборотної системи гідротранспорту і миття буряків. Схема водопостачання і каналізації з кількістю стічних вод 85% до маси буряків передбачає вісім зовнішніх оборотних систем і дві внутрішньотехнологічні системи. Удосконалення даної системи дозволило створити схему водопостачання і каналізації з кількістю стічних вод близько 50% до маси перероблюваних коренів. Оборотна система вод 1 категорії належить до охолодних оборотних систем. Ця система працює в режимі з продуванням, яке нормоване і повинно становити 1% до маси перероблюваних цукрових буряків.

Для захисту водойм від забруднення стічними водами розроблено і ефективно застосовуються механічні, хімічні, біологічні і фізико-хімічні способи очистки. Найдосконалішими способами очистки стічних вод з високим вмістом органічних сполук є біохімічні із застосуванням активного мулу чи біоплівки. Їх використання дозволяє знизити вміст органічних речовин у стічних водах на 95%. Проте промислові стічні води, що регенеруються з допомогою найсучасніших фізико-хімічних і біохімічних методів, все ж небезпечні для водоймищ і можуть впливати токсично на гідробіоти. Тому для поліпшення якості очистки стічних вод використовують їх біологічну доочистку як останню ланку в системі очистки споруд.

Біологічна очистка стічних вод ґрунтується на діяльності різноманітних мікроорганізмів і є важливим моментом загальної проблеми охорони водоймищ. У системі очисних споруд для доочистки різних стічних вод найбільш широко використовують біологічні ставки, біофільтри, поля фільтрації.

Біологічна самоочистка в них здійснюється в результаті життєдіяльності всіх груп організмів, що входять в дану екосистему. Важливим компонентом цієї системи є бактерії і водорості. Бактеріальний біосинтез і фотосинтез водоростей - основні біологічні процеси, що забезпечують доочистку стічних вод. Застосовують водорості хлорему і сценедесмус.

Відомо, що сучасна технологія цукрового виробництва дозволяє повністю використати відпрацьовані води першої категорії. Після відповідної очистки можливе використання на виробництві вод другої категорії, а стічні води третьої категорії необхідно піддавати біологічній очистці.

Як основні водоочисні споруди для очистки стічних вод третьої категорії використовують поля фільтрації. Проте при їх проектуванні перебільшили значення фільтрації і недооцінили процес біологічної очистки. Все це, а також незадовільна експлуатація призвели до того, що на більшості цукрових заводів поля фільтрації перетворилися на ставки - нагромаджувачі стічних вод. Процеси самоочищення на таких полях проходять дуже повільно. Сучасне вирішення цієї проблеми є поступовий перехід до схем і комплексу споруд, що забезпечують штучну біологічну очистку стічних вод на менших площах з більшим ступенем їх знешкодження.

На полях фільтрації і в біологічних ставках застосовується метод хіміко-біологічної очистки, який включає комплекс заходів вапнування і алголізацію (внесення сумішей водоростей).

Вапнування кислих стоків цукрового виробництва, як правило, значно підвищує ефект очистки стічних вод, оскільки забезпечує нейтралізацію їх до рН 7.5-8.0, сприяє коагуляції колоїдних речовин і випаданню завислих речовин.

Вапнування здійснюється різноманітними способами: вапняним молоком, негашеним вапном, пушонкою. Причому витрати вапна залежать від температури і способу додавання його до стічної води. Вапно додають з розрахунку 3-5 т на 1 га водного дзеркала.

Виробництво цукру пов'язане також з газопиловими викидами в атмосферу,

утворенням твердих відходів, які так чи інакше негативно впливають на навколишнє природне середовище.

Головними газопиловими викидами в бурякоцукровому виробництві є викиди шкідливих газів і пилу в технологічних та енергетичних установках, а саме: сірчистий газ після процесів сульфатації соків, сиропів і живильної води; вуглекислий газ і аміак при проведенні процесів сатурації соків, їх випарювання та кристалізації; вапняний пил від вапновипалювальних печей; жомовий пил від жомосушильних апаратів та цукровий пил від сушіння цукру.

До викидів енергетичних установок належать: оксиди сірки, азоту, вуглецю, що утворюються під час спалювання палива в топках котлоагрегатів (мазуту, природного газу), і пил при спалюванні твердих видів палива (кам'яне вугілля).

Для уловлювання пилових викидів технічних установок і процесів на цукрових заводах передбачено циклони, проте ефективність їх роботи не завжди відповідає вимогам щодо запиленості повітряних потоків, які викидаються в атмосферу.

Також недостатньо уваги приділяється утилізації викидів шкідливих газів після технологічних процесів. Витяжні труби, розташовані над апаратами, забезпечують розпорошення цих газів у верхніх шарах атмосфери, а у приземному шарі повітря їх концентрація не перевищує гранично-допустимих значень (ГДК). Проте атмосфера забруднюється. Зменшення шкідливих викидів та їх утилізацію необхідно вирішувати удосконаленням технологічних установок, а в ряді випадків створенням спеціального устаткування.

У бурякоцукровому виробництві мають місце також газоподібні викиди забруднюючих речовин при зберіганні жому і при освітленні стічних вод у земляних відстійниках. Ці викиди викликані природними біологічними процесами, інтенсивність яких залежить від багатьох факторів. Тому для таких викидів в атмосферу необхідно, перш за все, вивчити якісний склад викидів, а потім розробити заходи по їх зменшенню.

До твердих відходів бурякоцукрового виробництва належать транспортер-

но-мийний і фільтраційний осади.

Транспортерно-мийний осад за складом біогенних речовин (азоту, фосфору і калію) має цінність як добриво для сільського господарства і може використовуватись для рекультивації земель. Землю, яка відокремлюється від буряків та транспортерно-мийного осаду, можна повертати на поля автотранспортом, який возить буряки на завод; одержувати з неї компости, комплексні органічно-мінеральні добрива, амонізовані живильні ґрунти та брикети для теплиць і біомінеральні добрива, а стічні води після механічної очистки можна використовувати для зрошування сільськогосподарських культур.

Фільтраційний осад - основний вид відходів цукрової промисловості. Щорічно на цукрових заводах України його утворюється 10-12% до маси перероблених буряків. Фільтраційний осад застосовують для підлуження кислих ґрунтів та приготування комплексних добрив із вмістом карбонату кальцію не більше 10%. Таке добриво можна внести в усі ґрунти і під всі сільськогосподарські культури. Оскільки фільтраційний осад містить близько 75% карбонату кальцію, перспективним є також одержання з нього вапна випалюванням.

Фільтраційний осад через високий вміст у ньому кальцію безпосередньо для годівлі тварин не застосовують. Його можна використовувати замість молотої крейди як мінеральне підгодовування для сільськогосподарських тварин і птиці (джерело кальцію, фосфору, мікроелементів, білка, цукру), а також у вигляді добавки при виробництві преміксів і комбікормів, мелясного концентрату, силосу, для збагачення сухого жому.

Для зниження обсягів утворення та повнішого застосування твердих відходів бурякоцукрового виробництва необхідно провести роботи по удосконаленню збиральних комплексів і машин для розвантаження, складання та навантаження коренеплодів з метою зниження їх забрудненості. Всю землю, яка відокремлена на бурякопунктах від буряків, відвозити на поля тим автотранспортом, який доставляє буряки на цукрові заводи. Фільтраційний осад на всіх цукрових заводах необхідно видаляти в окремі відстійники. А також впровадити в галузі методику

оцінки рівня безвідходності бурякоцукрового виробництва, цілеспрямованих планів рішення комплексу питань, які пов'язані з реалізацією безвідходних технологій, усуненням шкідливої дії виробництва на навколишнє середовище, організацію відповідної системи стимулювання та ведення економічно обгрунтованих цін на побічні продукти і відходи.

Таким чином, розглядаючи сучасні проблеми з екології в одному з розвинених підкомплексів України - бурякоцукровому, слід визнати, що вимоги Закону України про охорону навколишнього природного середовища виконуються не в повному обсязі. Отже, з метою докорінного поліпшення стану навколишнього середовища необхідно розробити програму, яка б передбачала у найближчі роки виконання комплексу науково-дослідних робіт і впровадження у виробництво ефективних систем оборотного водопостачання з відповідним обладнанням, реконструкцією існуючих очисних споруд для стічних вод, а також будівництво станцій штучної біологічної очистки стічних вод на цукрових заводах, розміщення у найбільш сприятливих екологічних зонах. Необхідно перевести екологізацію на принципово новий економічний механізм, так як недосконалість існуючого негативно позначається і на екологічній чистоті продукції сільського господарства, особливо землеробства. Але потрібно відзначити, що економічний механізм природоохоронної діяльності в бурякоцукровому виробництві залежить від певних умов, зокрема нових форм власності, перехідних етапів до ринку, міжгалузевих зв'язків. Тому працівникам бурякоцукрового підкомплексу необхідно цілеспрямовано працювати над тим, щоб бурякоцукрове виробництво України було екологічно безпечним.

3.3. Удосконалення цінового механізму по виробництву та реалізації сировини та цукру

На території України склався найпотужніший у світі бурякоцукровий підкомплекс. Потенційні можливості України такі, що при раціональному їх використанні Україна може посісти одне з перших місць серед експортерів білого цукру.

Адже цукор - це стратегічний товар у розвитку і становленні зовнішньоекономічних зв'язків як державних структур, так і господарств цукрових буряків та цукру і одне із вагомих джерел надходження валюти. Тому при переході до нових форм господарювання та реформування відносин власності, що зумовлено необхідністю створення стимулів для ефективного розвитку як буряківництва так і цукрова-ріння, є потреба забезпечити конкурентоспроможність цукру і вихід України на зарубіжні ринки, включаючи країни дальнього зарубіжжя - імпортерів цукру.

Вихідною ланкою у формуванні ринкових відносин між товаровиробниками цукрових буряків і цукру є установлення цін на цукрові буряки і цукор, рівень співвідношення яких можуть обмежити або посилити протиріччя між бурякосіючими господарствами і цукровими заводами. Ціни на товар, як відомо, повинні забезпечити відшкодування затрат і створити прибуток на авансований капітал для відтворення виробництва у відповідності з фактором часу і попиту-пропозиції. На практиці при реалізації цих принципів ціноутворення викликають значні ускладнення, особливо в умовах інфляційних процесів, децентралізації управлінських функцій, послаблення та невизначеності повноти обліку затрат, особливо при вирощуванні цукрових буряків. Отже, необхідне економічне обґрунтування цін на цукровий буряк і цукор та їх раціональне співвідношення. При цьому в основі взаємовідносин між бурякосійними господарствами і цукровими заводами може бути система товарного кредиту і періодичних клірингів, при якій цукровому заводу передається цукровий буряк з оплатою його вартості по попередньо встановленій фіксованій ціні, а розрахунок і кінцеві платежі здійснюються після реалізації промислової продукції в залежності від долі вкладу кожного із учасників. Отже, пропонуємо внести розподільчу систему чистого прибутку, одержаного в результаті реалізації цукру на внутрішньому і зовнішньому ринках. При розподілі чистого прибутку необхідно враховувати коефіцієнт співвідношення авансованого капіталу в галузі буряківництва і на цукровому заводі. Якщо він знаходиться на рівні 0.4:0.4, то в формулу розподільчої системи будуть включені коефіцієнти 0.4 і 0.4; якщо ж це співвідношення буде різним - наприк-

лад 0.5:0.7, то формула буде зворотна: 0.7:0.5. Чистий прибуток на одиницю авансованого капіталу визначається за формулою:

1) в буряківництві:

$$Ч_{пб} = \frac{0.7 * (Ч_{п1} + Ч_{п2})}{K_б}$$

2) цукровиробництві:

$$Ч_{пц} = \frac{0.5 * (Ч_{п1} + Ч_{п2})}{K_ц}$$

де $Ч_{пб}$, $Ч_{пц}$ - розподілений чистий дохід на одиницю авансованого капіталу в буряківництві, цукровиробництві;

$Ч_{п1}$, $Ч_{п2}$ - чистий прибуток, одержаний від реалізації цукру на внутрішньому і зовнішньому ринку;

$K_б$, $K_ц$ - сума авансованого капіталу відповідно в буряківництві і на цукровому заводі;

0.7, 0.5 - коефіцієнти співвідношення авансованого капіталу в буряківництві і на цукровому заводі.

При цьому необхідно ввести дві ціни: попередню (фіксовану) і остаточну. Попередня ціна використовується для розрахунків з власниками цукрових буряків в процесі їх закупівлі, остаточна - по закінченні сезону переробки і реалізації цукру відповідним споживачам.

Для подальшого розвитку бурякоцукрового виробництва необхідне державне регулювання процесів ціноутворення, усунення дисбалансу цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.

Встановлення паритетних розрахункових цін дасть можливість у нашій країні забезпечити еквівалентність обміну між сільським господарством і та іншими галузями. Адже ціна реалізації продукції повинна поєднувати у собі усі сукупні витрати господарства та надавати можливість отримувати прибуток. Значне відхилення від паритетності цін на внутрішньому та зовнішньому ринках зумовлює зміну напрямків потоків товарів та нівелювання рівнів цін.

Ціна на цукор визначається на початку укладання компаніями договорів контрактації та з визначенням ціни на цукрові буряки.

Цукрові буряки потрібно захищати від скорочення виробництва через ціни. Це пов'язано з тим, що бурякосійні господарства під посіви цукрових буряків виділяють 6-10% посівних площ. При низькій прибутковості вони можуть замінити посіви цукрових буряків більш прибутковими культурами.

У визначенні ціни на цукрові буряки потрібно враховувати собівартість і рентабельність інших основних культур з тим, щоб рентабельність вирощування цукрових буряків в розрахунку на 1 га була вища. Це пов'язано з тією особливістю, що вирощування цукрових буряків дорожче, ніж зернових, і їх можна довго зберігати та використовувати в інших цілях. Один з відомих способів в ринковій економіці підтримувати та розширювати площі під цукровими буряками, а також збільшувати виробництво цукру це - прибутковість. Але за останні роки (1990 - 1996 р.р.) доходи від вирощування цукрових буряків в розрахунку на 1 га посівів нижчі від інших культур. У зв'язку з тим, виведення із сівозміни посівів цукрових буряків в зонах з низькою урожайністю та екологічними проблемами (ерозія ґрунтів), а також вирощування значної кількості цукрових буряків на давальницьких умовах приведе до подальшого зменшення посівних площ. Все це пояснюється тим, що за останні роки збільшується кількість цукру, що йде на внутрішній ринок і не контролюється державою, а також не контролюються ціни на цукор. Вже в період переходу до ринкових відносин, використовуються вільні ціни на цукор. Якщо у розрахунках користуватися ринковим курсом валюти, а не офіційним, який не відповідає реальності, то в Україні ціни на цукор значно нижчі від світових. Частково це зумовлено нижчим рівнем оплати праці, який визначається обсягом виробленого національного доходу.

Для визначення ціни на цукор потрібно враховувати наступне:

- експорт цукру повинен бути вигідним для виробників і держави;
- імпорт не повинен знижувати ціни на внутрішньому ринку, щоб не довести цукрові заводи до банкрутства;

- при визначенні ціни на цукрові буряки потрібно враховувати світову ціну на цукор-сирець, який є конкурентом цукрових буряків.

Отже, між ціною на цукрові буряки і цукор завжди повинно існувати постійне співвідношення. Виступати гарантом мінімального рівня цін на цукрові буряки повинна держава. А це значить, що в ній повинен діяти один механізм формування цін. Якщо регульовані ціни частково не фінансуються за рахунок державного бюджету, то механізм регульованих та вільних цін на цукор не може існувати.

Дослідження політики ціноутворення та перспектив виходу на світовий ринок має важливе значення для підвищення ефективності господарювання в Україні.

У ринковому секторі ціновий механізм на сировину та готову продукцію формуватиметься під впливом кон'юнктури ринку, попиту та пропозиції. Ціна цукру, який споживається на внутрішньому ринку, повинна бути стабільною і вищою від світових цін. А ціни на цукор, який направляється на експорт, повинні формуватися залежно від попиту та пропозиції.

Державне регулювання виробництва цукру має здійснюватися через введення двох систем його виробництва: системи "А" і системи "Б".

Цукор, що вироблений в межах системи "А", призначається для споживання на внутрішньому ринку та експорту за міждержавними угодами. Цей цукор відповідає більш суворим вимогам, він пріоритетний, його договірні рамки більш точно визначені державою.

На цукор системи "А" та відповідну кількість буряків державою встановлюються вигідні та стабільні ціни і гарантована реалізація.

Цукор, що виробляється понад обсяги цукру системи "А", відноситься до цукру системи "Б". Кількість виробництва цукру системи "Б" не обмежується, на нього не встановлюються гарантовані державою ціни і реалізація.

Великий досвід у сфері ціноутворення нагромадився у країнах Європейського співтовариства (Франція, Німеччина, США). Система єдиного ринку в цих

країнах передбачає регулювання виробництва буряків, цукру, споживання, запасів, цін, а також внутрішньої торгівлі посередництвом субсидування при експорті і митного податку при імпорті із країн, які не входять в країни Європейського співтовариства. На ринку цукру ЄС діють цільові, інтервенційні та торгові ціни.

Єдині ціни на цукор формуються з урахуванням єдиних цін на цукровий буряк. На сировину встановлюються базисні і мінімальні гарантовані ціни.

Базисна ціна представляє собою різницю між інтервенційною ціною на білий цукор і витратами на його виробництво (вартість переробки цукрових буряків за мінусом вартості меляси) і транспортування цукрових буряків на заводи.

Базисна ціна служить основою для встановлення мінімальної гарантованої ціни на цукрові буряки, яка звичайно використовується при розрахунках з фермерами і визначає рівень їх доходів. Величина мінімальної гарантованої ціни на цукрові буряки тісно пов'язана з встановленням квот на виробництво цукру і, відповідно, з регулюванням обсягів виробництва цукросировини. Отже важливим інструментом регулювання ринку цукру в ЄС є встановлення квот, які визначаються на 5 років. На ринку цукру діє три види квот: А, В і С. Розмір квот А калькулюється, виходячи із середньо-національного рівня споживання цукру в кожній країні за останні 5-7 років. Квота В визначає обсяг виробленого цукру в межах 35-40% квоти А і, в основному, лімітує розмір запасів і експортний потенціал співробітництва. В сумі квоти А і В складають максимальну квоту, на об'єм якої поширюється дія єдиних цін (причому ціни на цукор, вироблений в рамках квоти В).

Цукор квот А і В реалізується по гарантованій ціні на ринку ЄС (табл.3.6)

Цукор, що виробляється понад квоти А і В, відноситься до квоти С. Він не може бути реалізований на загальноєвропейському ринку і повинен бути експортований в інші країни, на світовий ринок за рахунок виробника (ціни на світовому ринку завжди нижчі, ніж на загальноєвропейському в 2-4 рази). Аналогічно квоти поширюються і на цукрові буряки. Ціни на цукрові буряки квот А і В встановлює рада міністрів аграрного сектору. Їх вираховують, виходячи із цін на цу-

кор. Базисну ціну за 1 т цукрових буряків визначають з урахуванням базисної цукристості - 16%. При відхиленні вводять надбавки або скидки.

Таблиця 3.6. Квоти на виробництво білого цукру для країн ЄС [122.-С.9]

Країна	Квота А		Квота В		Максимальна квота	
	тис.т.	%	тис.т.	%	тис.т.	%
Франція	2996	28,4	759,2	33,2	3755,2	29,3
Німеччина	1990	18,9	612,3	26,8	2602,3	20,3
Італія	1320	12,5	248,2	10,8	1568,2	12,2
Великобританія	1040	9,9	104,0	4,5	1144,0	8,9
Іспанія	960	9,1	40,0	1,7	1000,0	7,8
Нідерланди	690	6,5	182,0	8,0	872,0	6,8
Бельгія і Люксембург	680	6,5	16,0	6,4	826,0	6,4
Данія	328	3,1	96,6	4,2	424,6	3,3
Греція	290	2,8	29,0	1,3	319,0	2,5
Ірландія	182	1,7	18,2	0,8	200,2	1,6
Португалія	63,3	0,6	6,4	0,3	70,0	0,5
Всього по ЄС	10539,6	100	2287,9	100	12827,5	100

На цукрові буряки державою встановлюється гарантована ціна в розмірі 60 доларів за тонну.

Базисна ціна 1 т цукрових буряків в Німеччині, Франції, Бельгії, Люксембурзі, Голландії, Данії і Греції дорівнювала 40 єкю. Мінімальна ціна 1 тонни цукрових буряків квоти "А" складає 98% базисної, квоти "В" 60.5% (табл.3.7).

Таблиця 3.7. Мінімальна ціна 1 т цукрових буряків для країн ЄС, єкю [127.-С.20]

Країна	Квота А	Квота В
Німеччина, Франція, Бельгія, Голландія	39,2	24,2
Данія, Греція, Великобританія, Ірландія	40,77	25,77
Італія	41,72	26,72
Іспанія	45,28	30,28
Португалія	40,77	25,77

Виходячи з ціни на цукрові буряки, визначається мінімальна ціна цукру, так звана інтервенційна ціна - \$800 за тонну. Інтервенційна ціна застосовується в тому випадку, коли цукровий завод не реалізує цукор на внутрішньому ринку за більш високою ціною, або на рівні інтервенційної ціни. Тоді він звертається в державну організацію "Фонд інтервенції" і вона обов'язково закуповує цей цукор за інтервенційною ціною. В той же час внутрішня ціна на цукор вільна. Цукровий завод продає цукор за домовленістю з покупцями. Фактично внутрішня ціна вища

інтервенційної ціни на \$60-\$100 за тону.

У зв'язку з тим, що на внутрішній ринок надходить суворо визначена кількість цукру, яка повністю забезпечує потребу населення та переробних підприємств, вільна ціна практично стабільна.

Оскільки вільна ціна вища інтервенційної, державі не доводиться викуповувати у заводів цукор через "Фонд інтервенції". Для захисту фермерських господарств і цукрових заводів та цін на внутрішньому ринку держава встановлює мито на імпортований цукор.

Розглянемо дані, наведені в табл.3.8, що характеризують механізм участі держав в регулюванні внутрішнього ринку цукру, ціни на сировину та цукор, розмір обкладання цукру податками на добавлену вартість та роздрібні ціни.

Аналіз даних показує, що за винятком Маврикія ціни на внутрішніх ринках країн, які виробляють цукор, вищі, ніж ціни на стихійному світовому ринку від 1,1 до 4,0 рази.

Немає ні однієї країни в світі, крім України, де б держава не брала участі в управлінні внутрішнім ринком цукру і де б не була відпрацьована державна політика по відношенню до цукрової промисловості. Найбільш організований ринок цукру в країнах ЄС, США, Швеції, Фінляндії. В цих країнах цукрова промисловість досягла найвищого розвитку. Цукор з цих країн експортується тільки в разі забезпечення потреб внутрішнього ринку.

Внутрішній ринок і виробники цукру, як бачимо, захищені митним збором, квотами на ввезення цукру, ліцензіями, надбавками до цін на користь держави, в яку ввозиться цукор.

Аналізуючи податок на добавлену вартість, бачимо, що в ряді країн він не застосовується, а найбільший спостерігається у Швеції - 18%.

Досвід багатьох зарубіжних країн, які виробляють цукор, свідчить про те, що внутрішній ринок цукру обов'язково повинен регулюватися державою, яка здійснює також відповідну цінову політику.

Таблиця 3.8. Структура внутрішнього ринку цукру в країнах

Країна	Форма участі в управлінні ринком цукру. Держава встановлює	Митний захист внутрішнього ринку	Ціна на внутрішньому ринку	Гарантована ціна сировини, \$ за т.	Оптова ціна підприємства, франко-завод, \$ за т.	Податок на добувнену вартість в % до оптової ціни	Роздрібна ціна, \$ за кг.
Країни, що входять в ЄС	квоту, нижній рівень гарантованої ціни.	змінне мито	вільна	60	800	6,5 (Франція)	1,1
США	вільне виробництво, мінімальну ціну на цукор і сировину	повний захист	вільна	45-50	625	-	0,75-0,80
Швеція	квоту, гарантовану ціну	повний захист, на цукор, що завозиться, встановлюється квота (в межах недостатньої кількості)	вільна	47	780	18	1,3
Фінляндія	квоту, гарантовану ціну, субсидію	змінне мито, повний захист	вільна	52+48 (субсидія) =100	1000	22+акциз	1,8
Бразилія	квоту на виробництво, фактично вільна, мінімальну ціну на тростину, погоджується ціна цукру	надбавка 20% від ціни	фактично вільна	16-17	275 (змінюється)	17	0,55 (змінюється)
Мексика	вільне виробництво, мінімальну ціну на цукор і сировину	невисоке мито, яке сприяє імпорту сирцю	погоджується з державою	23,5	457	-	0,54
Індія	вільне виробництво, мінімальну ціну на сирець	ліцензія (не видається)	дві форми: вільна, спеціальна низька ціна за талонами	18-24	240-300	-	0,35 0,25
Маврикій	вільне виробництво, на вивезення цукру в ЄС встановлена квота співтовариства, внутрішню ціну	ліцензія	встановлює держава	35	сирець на експорт - 550, білий на внутрішньому - 220	-	0,23

У нашій державі відбувається зворотній процес переходу від регулювання ринку цукру державою до його стихії, а це суперечить власному минулому досвіду, а також досвіду багатьох зарубіжних країн з розвинутим цукровиробництвом. Такий процес може призвести до подальшої кризи бурякоцукрового виробництва. Так, за орієнтовними розрахунками Інституту аграрної економіки ААН України прогнозна ціна цукрових буряків визначається в розмірі біля 80 грн. за 1 т, це означає, що 1 т цукру в буряках коштує 692 грн. або \$380 при світовій ціні на цу-

кор \$350-\$400. Для вилучення цукру з буряків на цукрових заводах потрібні витрати майже в такому ж розмірі, як на вирощування цукрових буряків в розрахунку на одну тону виробленого цукру. В результаті ціна на цукор в декілька разів перевищує рівень світової ціни і виникають значні труднощі або й неможливість реалізації цукру за межами митних кордонів України. При цьому частина цукру, що перевищує потребу внутрішнього ринку і повинна бути направлена на зовнішній ринок, повернеться на внутрішній ринок, ціни на цукор знизяться і не зможуть покрити витрати на його виробництво, частина власників цукру збанкрутує. Отже, ми вважаємо, що виходом з такої ситуації може бути лише застосування державного регулювання ринку цукру.

Україні необхідно врахувати багаторічний досвід зарубіжних країн з розвинутим бурякоцукровим виробництвом і визначити свій національний механізм управління ринком цукру, що буде сприяти відновленню передових позицій в світі нашої країни у виробництві цукру з буряків, які вона займала до недавнього часу.

Цукор, безумовно, є нашою стратегічною сировиною. А реалізація його за межі країни не можлива без необхідних знань світових цін, умов формування ринку збуту. Український ринок збуту в основному знаходиться в Росії та інших країнах СНД. Для задоволення потреб Росії необхідно додатково виробляти або закуповувати близько 4 млн. т цукру. Таким чином, Росія залишається одним із об'ємних потенційних ринків цукру для України, на якому можна реалізувати близько 2.0-2.5 млн. т цукру, та ринком енергоносіїв.

Але починаючи з 1991 р. спостерігається значне скорочення обсягів закупівлі цукру в Україні, так як закупівля цукру Росією зміщується на країни Заходу. Значним ринком цукру можуть бути Узбекистан та Казахстан, обсягами в межах відповідно 0,9-1,0 і 0,7 млн. т. До того ж, Узбекистан може бути хорошим постачальником бавовняної сировини для України.

Одним із інструментів боротьби за покупця є якість. Усі товари мають низький, середній і найвищий рівні якості. Природно, їх не можна розглядати без

взаємозв'язку з економічними показниками - цінами, обсягом продажу, прибутком.

Найвища якість створеного продукту дає підстави встановлювати високу ціну. Стратегію маркетингової діяльності підприємства щодо показників "ціна-якість" відображено на рис.3.4.

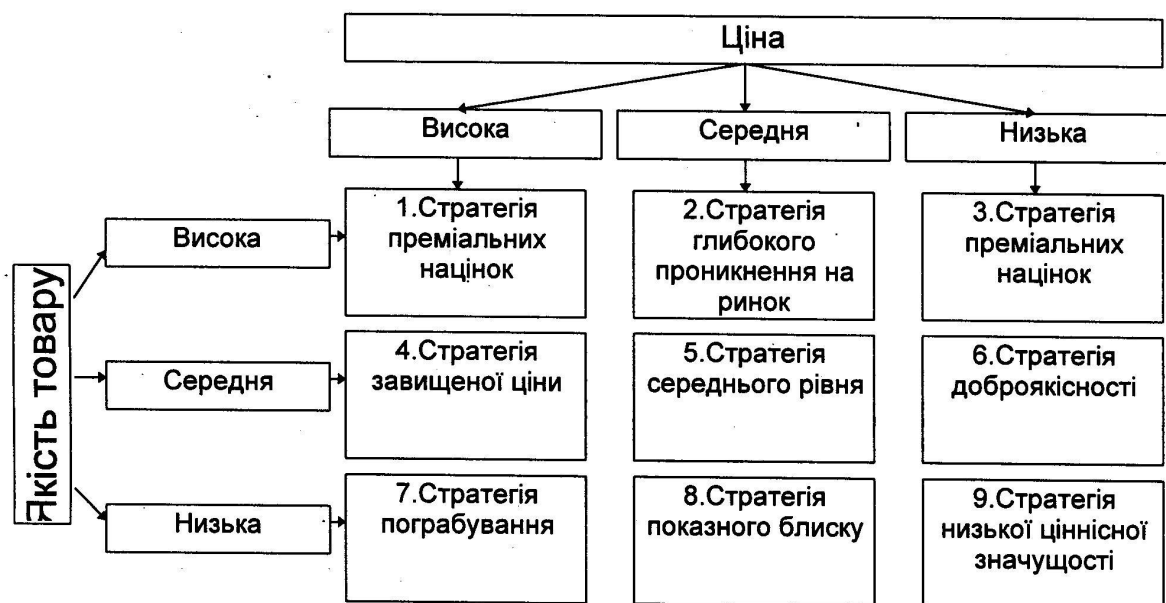

Рис. 3.4. Стратегія маркетингової діяльності підприємства щодо показників "ціна-якість".

Як бачимо, підприємство, яке займає провідне становище, найчастіше дотримується стратегії преміальних націнок, за якої висока ціна мотивована високим рівнем якості.

В період переходу до ринку в складних економічних умовах багато цукрових заводів України не звертають належної уваги на вирішення проблеми якості цукру.

Відкидаючи елементи випадковості дефіциту, нестабільності, основою успішної реалізації цукру в умовах ринку буде його якість. І цілком природно виграє те підприємство, яке буде випускати продукцію належної якості, а те, що виробляє неякісну продукцію, втратить не лише прибуток, а й репутацію надійного партнера.

При ринкових відносинах якість - це основа фінансового успіху підприємства, тому що набуває сили основне гасло маркетингу - до бізнесу через якість.

Якість цукру в усіх країнах - виробниках цукру регламентується державними стандартами, проспектами фірм, акціонерних товариств, компаній.

Показники і норми якості цукру, передбачені нормативно-технічними документами України і міжнародних організацій, наведені в табл.3.9.

Останнім часом з метою забезпечення безпеки цукру для здоров'я людей у ньому контролюють вміст сторонніх речовин. В таблиці наведені гранично допустимі норми цих речовин, а саме: важких металів (свинцю, кадмію, ртуті, цинку, міді), миш'яку і пестицидів. Ці показники на Україні в порівнянні з показниками Міжнародного стандарту та американської фірми "Америкенкомпані" віднесені до обов'язкових і будуть об'єктом жорстокої стандартизації.

Таблиця 3.9. Державний стандарт показників якості цукру

Показник	Україна		Міжнародний стандарт ФАО/ВОЗ "Кодекс Аліментаріус"		Американська фірма "Америкен компані"
	Цукор- пісок	Цукор-пісок для проми- слової пе- реробки	A	B	
Вміст цукрози, °S, не менше	99,61	99,40	99,7	99,5	99,92
Масова частка редукуючих речовин, %, не більше	0,05	0,05	0,04	0,10	0,02
Масова частка золи, %/балів, не більше	0,03	0,05	-	-	0,01/3
Кольоровість, од. ICUMSA/балів, не більше	104/-	195/-	60/-	150/-	-
Масова частка вологи, %	0,14	0,15	0,10	0,10	0,03
Масова частка феродомішок, %, не менше	0,0003	0,0003	-	-	-
Вміст двоокису сірки, мг/кг, не більше	-	-	20	70	-
Кольоровість розчину, балів	-	-	-	-	-
Максимальна кількість балів	-	-	-	-	-
Вміст миш'яку, мг/кг, не більше	0,5	0,5	1	1	-
Вміст міді, мг/кг, не більше	1,0	1,0	2,0	2,0	-
Вміст свинцю, мг/кг, не більше	1,0	1,0	2,0	2,0	-
Вміст ртуті, мг/кг, не більше	0,01	0,01	-	-	-
Вміст цинку, мг/кг, не більше	3,0	3,0	-	-	-
Вміст кадмію, мг/кг, не більше	0,05	0,05	-	-	-

Зарубіжні стандарти включають в себе майже ті показники, які регламентуються у нас. Проте, методи їх визначення відрізняються від наших, наприклад оцінка якості цукру у балах. У більшості випадків вони жорсткіші й інколи містять додаткові вимоги (мікробіологічні показники - у нас тільки для продуктів дитячого харчування, виробництва молочних консервів і фармацевтичної промисловості; у США за цими показниками випускається 21 сорт цукру).

Якість цукру у нас оцінюють за таким показником, як кольоровість, а за кордоном ще й гранулометричним складом.

Серед факторів, що впливають на якість цукру, виділяють такі: приймання цукрових буряків, одержання соку, очистка та уварювання соку, одержання сиропу, уварювання утфелю, упаковка готової продукції. У сучасних умовах, які характеризуються високою конкуренцією на світовому ринку, упаковка, крім своєї основної функції - захисту товарів від пошкодження, виконує інші, не менш важливі функції.

Якість цукру характеризується також його асортиментом, бо розширення асортименту - один із напрямів поліпшення якості. Якщо проаналізувати ту кількість сортів, що виробляється за кордоном, то можна зробити висновок: при наявності устаткування для фасування необхідних компонентів харчових добавок наші заводи вже зараз можуть розширити асортимент продукції.

У зв'язку з цим перед цукровою промисловістю України, як однією з важливих галузей, постає ряд питань, одним з яких є поліпшення якості цукру.

Рівень якості продукції впливає на її валове виробництво, продуктивність праці, ціну реалізації, собівартість та рентабельність виробництва. Підвищення на 1% цукристості коренеплодів забезпечує по країні додаткове одержання понад 740 тис. т цукру без збільшення витрат на транспортування, зберігання та переробку сировини, при цьому собівартість виробленого цукру знижується на 7-8%, а також збільшення урожаю цукрових буряків тільки на 1% могло б дати Україні додатково півмільйона тонн цукру.

Для поліпшення якості цукру необхідно сформуванати таку оцінку зацікавле-

ності, яка б заохочувала удосконалення та випуск продукції кращої якості працівників цукрових заводів і буряківників. Адже чим вища якість цукру, тим вища й ціна його, яка б покривала затрати не тільки переробленої сировини, але й затрати на вирощування коренів.

Питання ціни на цукор повинно вирішуватися спільно з визначенням обсягів виробництва і поставки цукру на внутрішній ринок. Це нерозривний механізм. Крім того, необхідно створити відповідні державні та добровільні організації, які зможуть виконувати регулювання цін виробництва цукру, тобто управляти ринком цукру.

Гарантовану ціну на цукрові буряки базисної цукристості 16%, які поступають на цукрові заводи, потрібно перерахувати на гарантовану (інтервенційну) ціну цукру стандартної якості за формулою:

$$\text{Цц} = \frac{\text{Цб}}{0.06}$$

де Цц - ціна 1 т цукру; Цб - ціна 1 т цукрових буряків; 0.06 - доля цукру, що виробляється з 1 т цукрових буряків, поділена на 2. Якщо ціна для цукрових заводів не забезпечує необхідну оплату за цукор, тоді визначається підвищена гарантована (інтервенційна) ціна і ціна на цукрові буряки перераховується, виходячи з ціни на цукор, за формулою:

$$\text{Цб} = \text{Цц} * 0.06$$

В Україні буде діяти один механізм формування цін тільки тоді, як держава візьме на себе функцію гаранта мінімального (інтервенційного) рівня ціни на цукор та гарантованого рівня ціни на цукрові буряки.

3.4. Удосконалення економіко-організаційних основ ринкових відносин

Економічне поняття ринку - це сфера товарного обміну із складною системою товарно-грошових відносин виробників і споживачів, товарно-матеріальних цінностей і послуг. Функціонують світовий, національний, місцевий

ринки, ринки окремих товарів, наприклад, цукру та інші.

Формування і розвиток ринку цукру в умовах невикористаних факторів ефективності виробництва (низький рівень урожайності цукрових буряків відносно потенційних можливостей вітчизняних сортів і гібридів і в порівнянні з розвинутими країнами та неповне вилучення цукру), визначатиметься аграрною політикою держави, її регулюючою дією в плані пріоритетного розвитку галузей сільського господарства і нормативно-правовою основою відносин власності.

Важливими принципами аграрної політики з питань розвитку бурякоцукрового виробництва на нашу думку є:

- вироблення економічних і нормативно-правових регуляторів управління ринковими відносинами у складових бурякоцукрового виробництва;

- ствердження моральних цінностей ринку і збалансування основних факторів ефективного виробництва, а саме, прибутку бурякосіючих господарств і цукрових заводів, покупних потреб населення і платоспроможності середньодушового доходу, індивідуальних інтересів і інтересів суспільства;

- розвиток зовнішньо-економічних відносин і освоєння зовнішнього ринку на державному рівні та господарствами і підприємствами з метою визначення ємкості зовнішнього ринку цукру, вибору надійних імпортерів і устаткування обсягу потреб на тривалий період з метою прогнозування експортних ресурсів цукру;

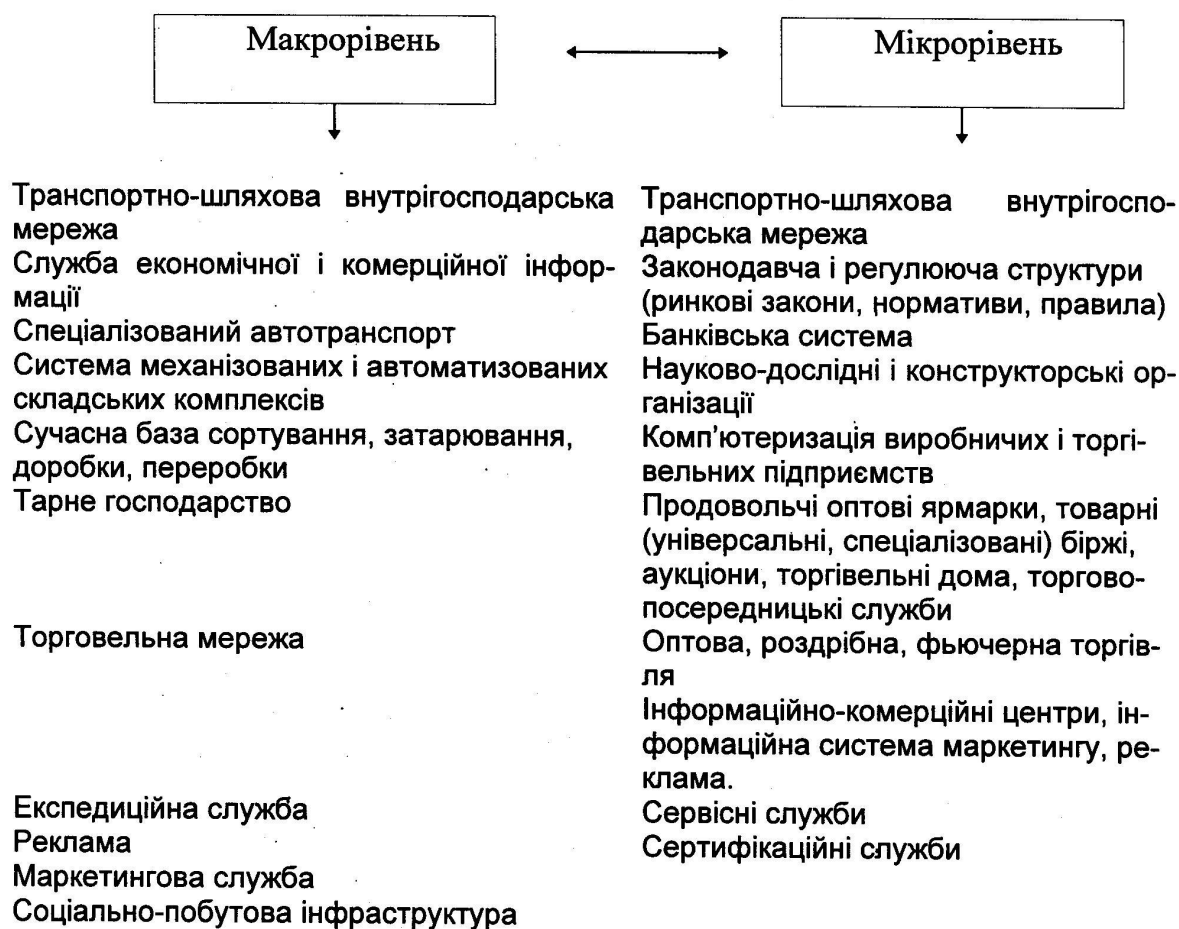
- створення економічних передумов для формування ринкового середовища товаровиробників цукрового буряка і цукру.

Ринок цукру формує декілька груп споживачів, які створюють відповідні сегменти ринку із своїми обсягами і структурою: індивідуальні споживачі - населення, що закупають цукор для власних потреб; ділові підприємства - для використання цукру у виробничому процесі, як допоміжний технологічний компонент чи консервант при виготовленні напоїв або цукристих продуктів; державні організації, які закупають цукор для постачання лікувальним і дитячим закладам, військовим частинам та іншим державним організаціям; експортні ресурси.

Як сфера товарного обороту, ринок залежить від природно-економічних

особливостей його розміщення, стану і напрямків розвитку аграрно-промислового виробництва, щільності населення, його платоспроможності, рівня розвитку ринкової інфраструктури й інших факторів. Ринкова інфраструктура, як об'єднуюча ланка в загальному кругообороті товарів, являє собою комплекс галузей і служб по створенню оптимальних умов нормального функціонування ринку на мікро- і макрорівні. Це забезпечує зв'язок між товаровиробниками та споживачами (схема 1).

Схема 1. Ринкова інфраструктура бурякоцукрового підкомплексу.

Поняття ринку як сфери товарообігу (в нашому прикладі - цукрових буряків і цукру) включає формування і реалізацію економічних взаємовідносин, що виникають в процесі купівлі-продажу товарів і послуг.

Економічною основою ефективного функціонування ринку цукру є відносини власності на виробничі засоби, працю і її результати. Саме відносини власності є регулюючими взаємодії і взаємовідповідності складових ринкового меха-

нізму: пропозиції, попиту, платоспроможності населення; цін.

Пропозиція повинна формуватись під дією сукупності факторів, викликаних:

1) ґрунтово-кліматичними особливостями того чи іншого регіону, зумовлюючих організацією господарських структур певного виробничого напрямку;

2) розвитком продуктивних сил, що визначають технічність і технологічність виробництва, рівень урожайності і якості продукції, доведення її до товарного виду (фасування, пакування, затарювання) і споживача;

3) стимулюючою дією мотивації праці, яка є регулятором її інтенсивності, продуктивності і відтворювання робочої сили;

4) організаційно-фінансовою доступністю господарств до ринку засобів виробництва, від наявності яких залежить забезпечення достатньої технічності і технологічності виробництва, оптимальний рівень концентрації, необхідні обсяги товарних ресурсів, відповідна ринкова інфраструктура;

5) державним стимулюванням аграрно-промислового виробництва через інвестиції, податки, пільгові кредити під впровадження позитивних результатів науково-технічного прогресу, нових технологій, зумовлюючих інтенсифікацію і необхідні темпи приросту товарного виробництва, його структуру, відповідно до потреб ринку;

6) інформаційним забезпеченням. Організація науково-технічної бази кон'юктурної і торговельної інформації, а також каналів зв'язку господарств з ринковими структурами забезпечать доступність вивчення "попиту-пропозиції" на вироблену господарством продукцію, отримання інформації про рівень і динамізм цін з метою прогнозування обсягів і асортименту товарного виробництва та визначення каналів реалізації з найбільшою прибутковістю, оперативне отримання інформації про нові ефективніші технології вирощування сільськогосподарської продукції, її переробку і виробництво товарів.

Попит на певний продукт повинен формуватися під:

дією природних і фізіологічних потреб людини у відповідності з її віком,

звичками, структурою пропозиції, ціною і якістю продукції, платоспроможністю, рекламою;

рівнем розвитку відповідних галузей промисловості, які споживають цей продукт як сировину або допоміжний і технологічний компонент;

рівнем розвитку зовнішньо-економічних зв'язків і освоєння ринкового простору зовнішніх ринків.

Ринок - це система організації товарообміну. Звідси випливають його структурні складові: наявність ефективного товарного виробництва, тобто забезпечення пропозиції, наявність споживача, тобто попиту; наявність ринкової інфраструктури, яка прискорює товарообіг і доведення товару до споживача; дієвий ринковий механізм, який за допомогою регулюючої ціни стимулює товарне виробництво, забезпечуючи, з однієї сторони інтерес до його вирощування і одержання максимуму прибутку, а з другої - нарощування товарного виробництва призводить до перевищення його над попитом і, відповідно, до зниження ціни, тобто до регулювання обсягів товарного виробництва у відповідності до попиту.

Реалізація цукру в 1991-1995рр на внутрішньому ринку Тернопільської області здійснювалась державою та кооперативною торгівлею, комерційними структурами, приватними особами. При чому, спостерігались значні відхилення роздрібних цін цукру в часі реалізації (табл.3.10).

Таблиця 3.10.Індекси роздрібних цін на цукор в державній, кооперативній торгівлі та на колгоспному ринку Тернопільської області, %

	1991р. до 1990р.	1992р. до 1991р.	1993р. до 1992р.	1994р. до 1993р.	1995р. до 1994р.
Цукор	231,1	1263,6	6092,7	1076,1	735,2

З даних таблиці видно, що у 1993 р. порівняно з 1992 р. роздрібна ціна цукру склала 6092,7%, а в 1995 р. порівняно з 1994 р. - 735,2%.

У Тернопільській області цукор використовується за такими напрямками: споживання населенням, яке йде через закупівлю в державній, кооперативній, комерційній торгівлі і на ринку та внаслідок використання цукру, заробленого у формі оплати праці при вирощуванні, збиранні і переробці цукрових буряків;

промислова переробка цукру на промислових переробних підприємствах (кондитерські, плодоовочевоконсервні, виноградно-виноробні, лікєро-горілчані, хлібопекарські); зміна запасів цукру та експорт.

Структура використання цукру в часі по напрямках неоднакова. Так, обсяги споживання цукру на душу населення в Україні у 1995 р. порівняно з 1991 р. зменшились на 36%, а по Тернопільській області збільшились на 3,5%. (табл.3.11).

Таблиця 3.11.Споживання цукру на душу населення за 1991-1995 роки

Роки	по області, (кг)	по Україні, (кг)	в % до 1991р.	
			по області	по Україні
1991	196,1	50	100	100
1992	182,5	45	93,1	90
1993	179,2	39	91,4	78
1994	204,7	33	104,4	66
1995	203	32	103,5	64

З даних таблиці можна зробити висновок, що попит на цукор визначається як його споживчими властивостями, так і платоспроможністю середньодушового доходу населення.

Суттєво зменшились обсяги реалізації цукру в державній і кооперативній торгівлі. Якщо в 1994 році по Тернопільській області було реалізовано цукру на суму 610110 млн.крб., то в 1995 році - 363223 млн.крб. (або на 40,5% менше). У роздрібному товарообігу питома вага вартості цукру становила в 1994 році - 11,0%, в 1995 році - 2,2% (табл.3.12).

Таблиця 3.12.Місце цукру в роздрібному товарообігу продовольчих товарів, реалізованих через державну, кооперативну торгівлю та громадське харчування

Роки	Питома вага цукру, %	Обсяги реалізації цукру, млн.крб.	1995р. в % до 1994 року
1994	11,0	610110	100
1995	2,2	363223	59,5

Зміни питомої ваги цукру в роздрібному товарообігу при зменшенні обсягів його реалізації відбулись за рахунок цінового фактору.

Так, цукровим заводом "Поділля" за 1995 р. у державну і кооперативну торгівлю своєї області було поставлено 370 тонн цукру на суму 29600000 крб., іншим споживачам 24 тонни цукру на суму - 1920000 крб. та експортовано 1305,8

тонн на суму \$702,3.

Не дивлячись на скорочення обсягів виробництва і експорту, цукор займає вагоме місце в вартості експортованих продовольчих товарів. Отже, розвиток бурякоцукрового виробництва для України має важливе значення для розширення і зміцнення зовнішньоекономічної діяльності.

Суттєва зміна цін в сторону їх значного зростання, теж по експорту не сприяє стабілізації товарного виробництва. Це стримує товарообіг як самого товару, так і грошей, негативно впливаючи на відтворення виробничого процесу. До того ж, незначний досвід ринкових відносин і, отже, набута підприємливість вітчизняних товаровиробників, теж сприяли значному відхиленню ціни на цукор, реалізований по експорту в окремих областях.

Отже, ми бачимо, що актуальною і важливою проблемою є знання теорії і практичних методів маркетингу. Виходячи з цього, ми пропонуємо вивчення концепції маркетингової діяльності в бурякоцукровому підкомплексі. На нашу думку, основні напрямки маркетингової діяльності даної галузі повинні полягати в:

- комплексному маркетинговому дослідженні стану ринку та перспектив його розвитку;
- здійсненні надійної системи контролю;
- регулярному проведенні ситуаційного аналізу, який виявляє недоробки, резерви, потенційні можливості підкомплексу;
- проведенні цінової політики;
- вивченні конкурентів, методів їхньої роботи на ринку, налагодженні зв'язків з покупцями.

Як бачимо, що при розробці стратегій маркетингу необхідно враховувати наявність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, що обумовлюють ефективність виробничо-збутової діяльності кожного підприємства.

Враховуючи важливе значення ефективного розвитку бурякоцукрового виробництва для економіки України, вважаємо за необхідне сприяти формуванню

ринкового середовища на основі розробки і удосконалення нормативно-правових документів, регулюючих ринок цукрових буряків та формування ринкових фондів цукру (внутрішній ринок, недоторканий запас, експортний фонд), зокрема, обґрунтовані обсяги держзамовлення та умови контракту на реалізацію цукрових буряків по держзамовленню і давальницької сировини, умов формування держзамовлення на поставку цукру до державних ресурсів.

При формуванні внутрішнього ринку цукру необхідно враховувати потреби і особливості кожної конкретної області, а саме: кількість населення, яке проживає на її території, рівень розвитку галузей переробної промисловості, в яких використовується цукор при виготовленні продукції, налагодженість зовнішньоекономічних зв'язків і місце в них цукру.

Отже, пропонуємо проводити визначення обсягу виробництва цукру для внутрішнього ринку (система А) у відповідності з прогнозом кількості населення та науково-обґрунтованою нормою споживання:

$$BP_{\text{ц}} = K_{\text{н}} * H_{\text{с}} * K_{\text{п}}, \quad \text{де}$$

$K_{\text{н}}$ - кількість населення;

$H_{\text{с}}$ - норма споживання;

$K_{\text{п}}$ - коефіцієнт платоспроможності населення.

Обсяги виробництва цукру для внутрішнього ринку по конкретному цукровому заводу можна розрахувати за такою формулою:

$$BP_{\text{ц/з}} = \frac{BP_{\text{ц}}}{BP_{\text{с}}} \times BP_{\text{ц/з}},$$

де $BP_{\text{ц/з}}$ - обсяги виробництва цукру, який виробляється цукровим заводом для внутрішнього ринку;

$BP_{\text{с}}$ - сумарна виробнича потужність цукрових заводів;

$BP_{\text{ц/з}}$ - індивідуальна виробнича потужність цукрового заводу.

Для регулювання граничної ціни на цукор на внутрішньому ринку створюється недоторканий запас цукру. Розмір його ми рекомендуємо встановити в межах 10-12% до обсягу цукру, виробленого для внутрішнього ринку.

Важливе значення має також формування експортних фондів цукру (система Б). Експортний фонд цукру створюватиметься у відповідності з міжурядовими угодами. Вироблений кожним цукровим заводом цукор понад кількість визначеного для внутрішнього ринку і недоторканого запасу повинен використовуватися для формування експортного фонду. Монополія на експортний цукор належить державі. Експортний фонд цукру не може впливати на зміну обсягів внутрішнього ринку і розмір недоторканого запасу.

Враховуючи можливість збільшення виробництва цукру і наявність для цього невикористаних резервів (підвищення урожайності цукрових буряків за рахунок факторів інтенсифікації їх вирощування, зведення до мінімуму втрат цукру в процесі переробки цукрових буряків і цукроваріння) та необхідність набуття навиків підприємливості, дозволити товаровиробникам цукру формувати власні товарні ресурси з вільного запасу цукру, який залишається після створення внутрішнього ринкового фонду, недоторканого запасу, експортного фонду держави. Реалізація цього цукру державою не гарантується.

Досліджуючи виробничі відносини в бурякоцукровому підкомплексі, ми прийшли до висновку, що основним напрямком їх удосконалення є використання елементів ринкової економіки з метою поступового переходу до розвиненого ринкового механізму господарювання. Виникає необхідність у наданні більшої самостійності як бурякосіючим господарствам так і цукровим заводам.

З народногосподарської точки зору максимальна ефективність бурякоцукрового підкомплексу буде досягнута при найбільшому виробітку кінцевого продукту - цукру з одиниці площі посіву цукрових буряків і найменших затрат праці.

Але цей критерій кількісно і якісно співпадає з сумою прибутку від виробництва і переробки цукрових буряків. Спрощено це можна представити наступним чином:

$$(B_{ц} - Z_{ц/з} - B_{ц/б}) + (B_{ц/б} - Z_{ц/б}) = \Pi_{ц/з} + \Pi_{ц}$$

де $B_{ц}, B_{ц/б}$ - відповідно виручка від реалізації цукру і цукрових буряків;

$Z_{ц/з}, Z_{ц/б}$ - затрати заводу (заготівля, зберігання і переробка) і бурякосіючих

господарств (вирощування, транспортування);

$P_{ц/з}$, P_2 - прибуток цукрового заводу і бурякосіючого господарства.

Отже, бачимо, що об'єктивні причини для протиріч між галузевими і народногосподарськими інтересами в бурякоцукровому виробництві відсутні. Але діючий економічний механізм не дозволяє звільнитися від них. І вирішуються вони тільки за рахунок інтересів партнера по підкомплексу.

Умовно основні причини міжгалузевих протиріч в бурякоцукровому підкомплексі ми пропонуємо поділити на три групи (рис.3.5).

I група	II група	III група
<ol style="list-style-type: none"> 1. Невиконання графіків збирання і заготівлі цукрових буряків 2. Низькі урожайність і цукристість коренеплодів. 3. Порушення відповідності доз поживних речовин в ґрунті в сторону азоту 4. Травмування коренеплодів при збиранні, недотримання вимог Держстандарту. 5. Невідповідаюча технологія польове кагатування 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація заготівельної системи, виходячи із галузевих інтересів тільки з урахуванням того, хто несе транспортні витрати 2. Суб'єктивізм у визначенні показників кількості і якості цукрових буряків. 3. Зверхнормативні витрати і низький коефіцієнт вилучення цукру на заводі 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Узгодження оптимальних об'єктів заготівель. 2. Необ'єктивність розрахунку витрат на вирощування і переробку цукрових буряків, завищення нормативного прибутку (особливо характерно для періоду з високим темпом інфляції). 3. Дата початку збирання цукрових буряків і пуску цукрового заводу 4. Економічна політика держави і її регіональні особливості.

Рис. 3.5. Схема міжгалузевих протиріч в бурякоцукровому підкомплексі.

До першої групи відносяться протиріччя, залежні від бурякосіючих господарств, до другої групи - залежні від цукрової промисловості, а до третьої групи відносяться зовнішні для підкомплексу, тобто залежні від двох галузей.

Процес поєднання сільського господарства з промисловістю є об'єктивним і закономірним явищем і пов'язаний з дією законів природи і економічних законів. Він зумовлюється не лише природними особливостями землеробства, розбіжністю між періодом виробництва і робочим періодом, а й технологічною взаємозалежністю, необхідністю забезпечення організаційної послідовності доведення продукції до товарного вигляду і надходження до споживача з мінімальними втратами в процесі виробництва. Це посилює необхідність комплексної організації виробничого процесу і управління ним, значення пропорційного розвитку су-

міжних галузей і еквівалентного обміну між ними і підприємствами, налагодження чітких взаємостимулюючих відносин сільського господарства з промисловістю.

Умови реалізації цукрових буряків понад держзамовлення викладені у погодженому зацікавленими сторонами документів “Порядок приймання, зберігання, переробки і розрахунків за цукрові буряки на давальницьких умовах”. В ньому визначено порядок реалізації цукрових буряків на давальницьких умовах, а саме: умови приймання, визначення кількості і якості цукросировини, порядок обліку виробленої продукції, розрахунків за послуги та оплату за переробку.

Прийнятий порядок взаємовідносин між товаровиробниками цукрових буряків і цукровими заводами по прийманню, зберіганню і переробці цукрових буряків на давальницьких умовах дещо нівелює протиріччя між господарствами аграрного сектору і цукровими заводами. Так, за цих умов бурякосіючі господарства є власниками частини товарного цукру, що зменшує монополізм на цей товар і сприяє забезпеченню господарств матеріально-технічними ресурсами на бартерній основі. Проте такі взаємовідносини спричиняють непередбачені явища: цукровий буряк поширюється в бурякосійні райони. Це збільшує транспортні витрати, затрати праці і енергоресурсів на доставку коренеплодів до цукрових заводів. До того ж при розрахунках з цукровими заводами за переробку давальницької сировини виходять перш за все з фактичних затрат на переробку та устанавленого для цукрових заводів рівня рентабельності, передбачених розрахунками за переробку сировини з державних ресурсів, не беручи при цьому до уваги прибутковість буряківництва. Отже, обмежується мотивація цукрових заводів до підвищення ефективності буряківництва, що може бути однією з причин скорочення бурякового поля, особливо в основній зоні бурякосіяння - Лісостепу, зниження урожайності і зменшення виробництва цукру.

Перехід до ринкових відносин вимагає суттєвих організаційних змін у структурі взаємовідносин буряководів і цукрових заводів та створення нових державних організацій, які б займались регулюванням ринку цукру. Бурякосійні

господарства не мають організації, яка б захищала їх інтереси. Для цього необхідно функцію захисту інтересів бурякосійних господарств передати організаціям, створеним самими господарствами - товариствам постачальників.

Бурякосіючим господарствам, які входять у зону цукрового заводу, необхідно створити товариство постачальників. Такі товариства можуть створюватися тільки добровільно. На один цукровий завод створюється одне товариство постачальників, яке організовує бюро, до складу якого входить один представник від кожного постачальника сировини. Бюро вибирає голову і представників у змішану комісію. Товариство постачальників визначає умови приймання, оплати, графіки копання, представництво при прийманні цукрових буряків в рамках змішаної комісії, до складу якої входять представники заводів та товариства постачальників, порядок забезпечення постачання сировини за наданим йому правом (квотою).

В областях та на республіканському рівні товариства постачальників цукрових буряків повинні створити обласні та регіональні організації буряководів, основними функціями яких буде захист інтересів виробників цукрових буряків. Організація на республіканському рівні консультуватиме з питань оплати цукрових буряків і представлятиме інтереси буряководів у Державній Комісії. Роль Державної Комісії - вдосконалення організації виробництва цукрових буряків і цукру, впровадження ринкових умов господарювання. Комісія визначатиме кількість цукру для реалізації на внутрішньому та зовнішньому ринках за міждержавними угодами, встановлюватиме ціни на цукор і цукрові буряки, здійснюватиме управління монополією експорту.

Представники товариства постачальників сировини та цукрового заводу створюють міжгалузеві змішані комісії. Такі ж комісії створюються на обласному і республіканському рівнях. Ці комісії повинні вирішувати всі проблеми між бурякосіючими господарствами та цукровими заводами. Виходячи з вищесказаного, ми пропонуємо схему міжгалузевих зв'язків в бурякоцукровому виробництві при ринковій моделі управління.

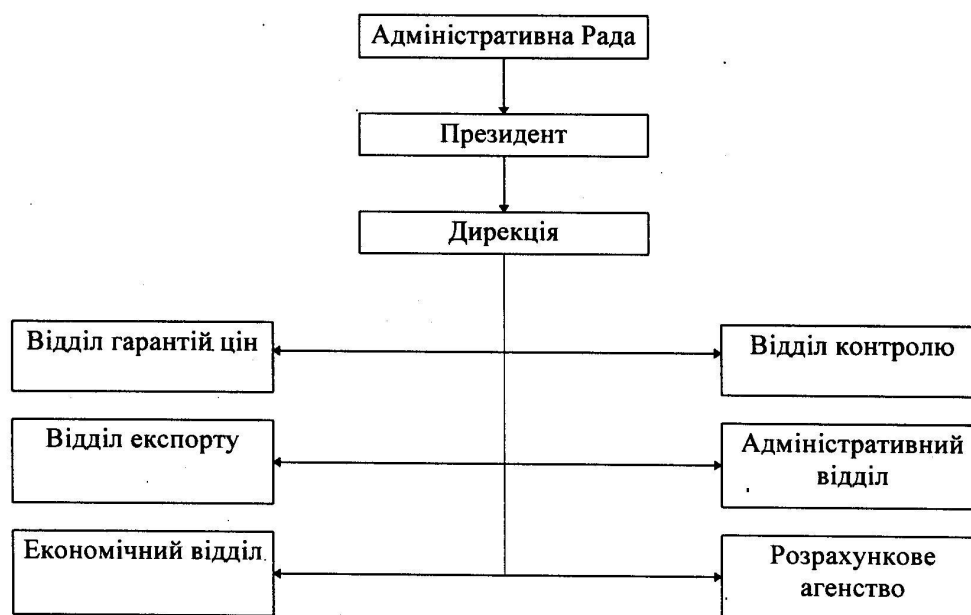
Рис. 3.6. Міжгалузеві зв'язки в бурякоцукровому виробництві при ринковій моделі управління.

Одним із шляхів розвитку ринкових відносин є демонополізація цукрової промисловості. Вона здійснюється шляхом роздержавлення цукрових заводів і передачі державної власності в інші форми власності.

Цукрові заводи реорганізуються в акціонерні товариства і контрольний пакет акцій належить колективам цих підприємств. Проте цей варіант приватизації обмежує інтереси товаровиробників цукрових буряків в кінцевому результаті, не сприяє активізації інтеграційних процесів між бурякосіячими господарствами і цукровими заводами.

В господарській діяльності підприємства повинні мати державну підтримку, гарантію та контроль за виконанням ними економічних умов. Отже, для виконання функції державної гарантії та дотримання економічних законів ми пропонуємо створення державних організацій з новими функціями, аналогу яких в нашій практиці немає.

Структуру державної організації по регулюванню ринку цукру ми пропонуємо за такою схемою (рис.3.7):

Рис. 3.7.Схема структури державної організації “Фонд регулювання ринку цукру” (з філіалами в областях).

Така організація повинна сприяти вдосконаленню державної політики і розвитку бурякоцукрового виробництва. Адже без державної підтримки і державної політики не може існувати бурякоцукрове виробництво ні в одній країні світу.

Щоб успішніше витримати значну конкуренцію, зберегти та істотно розширити ринки збуту своєї продукції бурякоцукровому підкомплексу України, в першу чергу потрібно:

- нарощувати ефективність економіки, що базується на ринкових відносинах;
- вдосконалювати концепцію розвитку зовнішньоекономічних зв'язків;
- забезпечити впровадження нових ціноутворюючих принципів на базі світових цін;
- скоротити обсяги бартерних операцій;
- відлагодити механізм валютно-фінансових операцій.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На основі проведеного дисертаційного дослідження зроблено такі висновки та пропозиції.

1. Досліджуючи проблему підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва в умовах формування ринкових відносин, ми прийшли до висновку, що основним напрямком підвищення ефективності бурякоцукрового підкомплексу є перехід до ринкового механізму господарювання, де торгівля виступає як сполучна ланка між виробництвом сировини і цукру та ринком збуту вступаючи при цьому в господарські зв'язки між собою, що дозволяє впливати на них, мотивувати підвищення якості виробленої продукції, механізм ціноутворення, конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на світовому ринку, забезпечуючи високу ефективність галузі.

2. Досліджено історичні етапи становлення і розвитку ринкової інфраструктури бурякоцукрового підкомплексу, історичні злети та падіння його розвитку. Це дало можливість науково обґрунтувати нові шляхи підвищення ефективності в бурякоцукровому виробництві в умовах формування ринкових відносин. Адже побудова економічних відносин, в тому числі і ринкових, вимагає надзвичайно серйозно підходу і врахування досвіду, як вітчизняного, так і зарубіжного в управлінні бурякоцукровим виробництвом. Але, як показує досвід останніх років, бурякоцукрове виробництво України характеризується структурною незбалансованістю, спадом розвитку галузей та пошуками шляхів виходу з економічної кризи. Головними причинами зменшення обсягів цукросировини є порушення економічних відносин, поява дисбалансу у рівнях ефективності діяльності постачальників сировини та переробних підприємств, відсутність матеріальної зацікавленості сільськогосподарських виробників у кінцевих результатах. Виникає необхідність у створенні системи заходів державної підтримки сільськогосподарського виробництва, включаючи бурякоцукрове, спрямованих на забезпечення його ефективного розвитку в ринкових умовах. Це насамперед державне регулювання процесів ціноутворення, усунення диспаритету на сільськогосподарську і промислову

продукцію та нормативно-правова основа відносин власності.

3. Досліджено недостатній рівень інтенсифікації буряківництва України та Тернопільської області, результатом чого стала низька і нестабільна урожайність та скорочення посівних площ. Це вимагає інтенсифікувати галузь буряківництва шляхом підвищення врожайності цукрових буряків та їх цукристості і зведенням до мінімуму втрат у процесі їх вирощування, збирання і транспортування, а також поліпшення селекційно-насінницької роботи в буряківництві, удосконалення технології вирощування і збирання цукросировини та формування цінового механізму, а саме - гарантованої мінімальної ціни на цукрові буряки відповідної якості, цукристості в межах встановленої квоти, яка покриватиме витрати на вирощування і транспортування цукросировини до цукрових заводів, що дасть можливість розробити науково-обґрунтовану систему оздоровлення фінансового стану буряківників.

Дослідження показали, що зменшення обсягів виробництва цукрових буряків, інфляційний процес та фінансова неспроможність цукрових заводів вчасно розраховуватись з бурякосійними господарствами зумовили зменшення обсягів державної закупівлі та збільшення переробки цукрових буряків на давальницьких засадах. Тому втрата державою регулюючих факторів управління виробництвом є одним із моментів для мотивації пошуку шляхів налагодження і розвитку зв'язків бурякосійних господарств та цукрових заводів для ефективного функціонування бурякоцукрової галузі в період переходу до ринкової економіки. Адже скорочення обсягів виробництва цукрових буряків призвело до відповідного скорочення виробництва цукру.

4. На основі проведеного аналізу ми прийшли до висновку, що має місце не зовсім раціональна організація сировинної бази цукрових заводів. Отже у зв'язку з реформуванням виробничих відносин організація сировинної бази цукрових заводів вимагає удосконалення.

Обґрунтовується необхідність встановлення строків збирання цукросировини шляхом оптимізаційних розрахунків з використанням математичного моде-

лювання, які дозволять порівняти багато можливих варіантів, а при найбільш оптимальних строках копання (переробки) цукрових буряків досягатиметься максимальний вихід цукру з кожного гектара бурякового поля.

З метою скорочення строків переробки доцільно нарощувати виробничі потужності за рахунок реконструкції, технічного переоснащення та нового будівництва з одночасним виведенням з експлуатації низькоефективних малопотужних цукрових заводів.

5. Нами було досліджено економіко-математичні моделі бурякоцукрового підкомплексу і фактори ефективності, залежні від сільського господарства і цукрового заводу. На основі цього було розроблено методика, яка дозволяє скласти поточні та перспективні програми функціонування бурякоцукрового підкомплексу на основі системного підходу і використання економіко-математичних методів.

Доцільним є розробка і впровадження комплексної автоматизації бурякоцукрового виробництва, створення комп'ютерно-інтегрованих виробництв для безперервних та дискретних процесів, що дасть можливість суттєво підвищити ефективність галузі.

6. Зниження екологічного навантаження на навколишнє середовище з боку бурякоцукрового виробництва можливе лише шляхом розробки програми, яка б передбачала у найближчі роки виконання комплексу науково-дослідних робіт з переведення екологізації на принципово новий економічний механізм, так як недосконалість існуючого негативно позначається на екологічній чистоті продукції бурякоцукрового підкомплексу. На основі аналізу проблем екологізації в бурякоцукровому виробництві необхідно здійснити систему заходів, серед яких доцільно виділити запровадження раціональної організації земельної території та виключення з бурякових сівозмін ерозійно-небезпечних земель, впровадження екологічно чистих технологій із застосуванням біологічних методів. Щоб підвищити ефективність відокремлення домішок при прийманні буряків, необхідно впроваджувати технологію очистки буряків сухим способом. Це дозволяє відокремлю-

вати від коренеплодів до 50% землі. З метою докорінного поліпшення стану навколишнього середовища необхідно впроваджувати у бурякоцукровому виробництві ефективні системи оборотного водопостачання з відповідним обладнанням, проводити реконструкцію існуючих очисних споруд для стічних вод, будівництво станцій штучної біологічної очистки стічних вод на цукрових заводах.

7. В умовах переходу до ринкової економіки ефективність діяльності підприємства повинна ґрунтуватися на його конкурентоспроможності та платоспроможності. Адже нові умови економічного розвитку вимагають сучасного підходу до даного питання, оскільки підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва залежить від ринкового механізму господарювання, а це, в свою чергу, пов'язане з розвитком відносин власності, створенням ринкової інфраструктури, регулюванням цін і формуванням ефективних господарських структур у даній сфері виробництва. На основі детального аналізу суті ефективності як економічної категорії досліджено фактори, критерії та показники ефективності. Досліджуючи формування і аналіз собівартості, прибутку і рентабельності бурякоцукрового виробництва, ми прийшли до висновку, що саме ці показники є найголовнішими, оскільки вони характеризують ефективність діяльності галузі, тобто його прибутковість, платоспроможність та конкурентоздатність. У роботі поєднано показники, які впливають на ефективність виробництва, та визначено взаємозв'язок між ними. Обґрунтовано необхідність дослідження ефективності використання сировини на всіх стадіях виробничого процесу. Ретельний аналіз показників економічної ефективності бурякоцукрового виробництва дає можливість виявити і встановити основні напрямки дальшого його розвитку, об'єктивно оцінити результати господарювання, повніше використати внутрішні виробничі резерви.

8. Вихідною ланкою в формуванні ринкових відносин між товаровиробниками цукрових буряків і цукру є встановлення цін на цукрові буряки і цукор, адже дослідження політики ціноутворення та перспектив виходу на світовий ринок має важливе значення для підвищення ефективності господарювання в Україні.

На базі проведеного аналізу політики ціноутворення у країнах з розвинутою ринковою економікою ми прийшли до висновку, що у ринковому секторі ціни на цукрові буряки і цукор повинні формуватися під впливом кон'юнктури ринку, попиту та пропозиції.

Для того, щоб виробництво цукрових буряків досягало 40-45% рентабельності, мінімальна ціна повинна коливатися в межах \$40-\$50 за 1 т залежно від регіону вирощування цукросировини. Ціна за 1 т цукру повинна становити \$600-\$625, а роздрібна ціна 1 кг - \$0,75-\$0,80.

У зв'язку з невідповідністю існуючих цін на сировину та цукор, ми пропонуємо, щоб на цукрові буряки, які поставляються для виробництва цукру на внутрішній ринок та за міжурядовими угодами, держава встановила гарантовану мінімальну ціну базисної цукристості 16%. З урахуванням цієї ціни визначатиметься рівень інтервенційної ціни на цукор. Для того, щоб на Україні діяв один механізм формування цін, ми пропонуємо, щоб держава взяла на себе функцію гаранта мінімального (інтервенційного) рівня ціни на цукрові буряки.

9. Для впровадження ринкового механізму управління бурякоцукровим виробництвом України доцільно запропонувати ринкову модель управління, метою якої є формування і забезпечення ефективного функціонування регульованого ринку цукру в Україні. Функція регулювання ринку цукру передбачатиме вплив держави на функціонування ринкового механізму управління бурякоцукровим виробництвом виключно шляхом використання економічних важелів і стимулів, таких, як квотування, гарантія збуту цукру та цін на нього та інших.

Пропонуємо цукрові буряки та цукор виробляти та продавати за двома системами - система А і система Б, яким відповідатимуть квоти А і Б.

10. З метою реалізації запропонованої моделі передбачається реформування діючих та формування нових державних і недержавних органів управління, тобто для визначення державної політики щодо бурякоцукрового виробництва поставок цукру на внутрішній ринок та за міжурядовими угодами щодо мінімальної ціни на цукровий буряк та цукор пропонуємо створити фонд регулювання

ринку цукру. Для захисту економічних, виробничих, правових та інших інтересів виробників цукру пропонуємо створити добровільну недержавну Національну асоціацію цукрових заводів України, для захисту інтересів бурякосійних господарств - недержавну добровільну організацію бурякосійних господарств.

11. При розробці ринкової моделі управління бурякоцукровим виробництвом нами був узагальнений досвід формування ринку цукру в розвинутих зарубіжних країнах і використаний з урахуванням специфіки України. Це дасть можливість зрозуміти, що бурякоцукровому підкомплексу України необхідно: нарощувати ефективність економіки, що базується на ринкових відносинах, вдосконалювати концепцію розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, забезпечити впровадження нових ціноутворюючих принципів на базі світових цін, скоротити обсяги бартерних операцій, відлагодити механізм валютно-фінансових операцій та податкової політики.

12. Впровадження ринкової моделі управління бурякоцукровим виробництвом створить умови для зближення економічних систем України та розвинутих країн, дозволить органічно вписатися в європейське та світове господарство, сприятиме залученню іноземних інвестицій в розвиток бурякоцукрового виробництва, впровадженню високих технологій, а також розширенню існуючих та освоєнню нових зовнішніх ринків цукру. Ринкова модель управління суттєво зміцнить експортний потенціал цукрового виробництва, забезпечить збільшення надходжень до бюджету та підвищить економічну ефективність виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р.- К.: Феміна, 1996.- 64с.
2. Про власність: Закон України. // Голос України.-1991.- 24 квітня.-№ 79.
3. Закон України "Про вступ до Міжнародної Організації по цукру" // Цукор України.- 1994.-№4.-С.40.
4. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України // Відомості Верховної Ради України.- 1992.- № 20.- С.570-579.
5. Закон України "Про споживчу кооперацію" // Вісті Української спілки споживчих товариств. - 1991.- №1.-С.2-3.
6. Про збільшення обсягів виробництва цукру та впорядкування його реалізації / Постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 1995 року №1062 // Цукор України.- 1996.-№4.-С.7.
7. Про зустрічний продаж продуктів переробки за реалізовану у державні ресурси сільськогосподарську продукцію і сировину у 1994 році / Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 1994 року №303 // Урядовий кур'єр. - 1994.-№88-89.-С.10.
8. Алехин Б.И. Рынок ценных бумаг. Введение в фондовые операции.- М.: Финансы и статистика, 1991.- 160с.
9. Анализ хозяйственной деятельности - 2-е изд. перераб. и доп. (И.А.Белобжецкий, В.А.Белобородова, М.Ф.Дьячков и др.); Под ред. В.А.Белобородовой.- М.: Финансы и статистика, 1985.- 352с.
10. Анализ хозяйственной деятельности предприятий пищевой промышленности.- 2-е изд. перераб. и доп. (М.И.Солопенко, Л.И.Старовойтенко, А.П.Ковальская, А.С.Белозерский) Под ред. М.И.Солопенко.- М.: Агропромиздат, 1988.- 256с.
11. Андрийчук В.Г., Вихор Н.В. Повышение эффективности агропромышленного производства.- К.: Урожай, 1990.- 232с.
12. Андриюшенко Р. Экспортные проблемы свеклосахарного комплекса Украины // Финансовая Украина.- 1994.-№18.-С.7.
13. Антонюк В.В., Антонюк Н.В. Формирование цен на кормовые отходы сахарного производства // Сахарная свекла.- 1992.- №6.-С.3-4.
14. Антонюк В.В. Проблемы ценового паритета // Сахарная свекла.- 1992.- №4.- С.3-4.
15. Анчишкин А.И. Научно-технический прогресс и интенсификация производства.- М.: Полит издат, 1981.- 94с.
16. Апопий В.В. Экономические связи потребительской кооперации с колхозами.- М.: Экономика, 1977.- 94с.
17. Апопий В.В. Система связей потребительской кооперации в АПК.- М.: Экономика, 1986.- 167с.
18. Багатеренко О.С У дзеркалі економіки // Наука і суспільство.- 1994.- №2.- С.28-31.
19. Балабанова Г.И. Штрихи к портрету... // Сахарная свекла.-1995.- №12.- С.16-19.

20. Балашов А.С. Потребительская кооперация в СССР.- М.: Знание, 1975.- 63с.
21. Бирман А.М. Экономические рычаги повышения эффективности производства.- М.: Мысль, 1980.- 204с.
22. Большакова Г. Международный форум // Сахарная свекла.- 1996.- №1.- С.22-24.
23. Борович И.Л. Себестоимость продукции предприятия // Пищевая промышленность.- 1992.- №9.- С.7-9.
24. Бородаєвський С.В. Історія кооперації.- Прага.: Український громадський видавничий фонд, 1925.- 326с.
25. Борщевский П.П. Эффективность свеклосахарного производства.- К.: Техніка, 1977.- 184с.
26. Борщевский П.П. Интенсификация пищевой промышленности.- К.: Урожай, 1989.- 136с.
27. Борщевский П.П. Резервы и пути повышения эффективности производства в сахарной промышленности.- К.: Знание, 1984.- 17с.
28. Борщевский П.П., Свиргун М.Д. Экономика, организация и планирование сахарного производства.- М.:Лёгкая и пищевая промышленность, 1982.- 248с.
29. Борщевский П.П., Шмаглий Е.Б. Повышение эффективности производства в пищевой промышленности.- К.: Знание, 1989.- 16с.
30. Борщевский П.П., Юрачковский В.К. Совершенствование планово-экономической работы на сахарных заводах.- К.: Знание, 1980.- 24с.
31. Бугаенко И.Ф. Торговля сахаром в ЕС // Сахарная промышленность.- 1993.- №1.- С.12-13.
32. Бугаенко И.Ф. Сахарная промышленность европейских стран // Сахарная промышленность.- 1993.-№1.- С.13-14.
33. Бугуцький О.А., Гончарова Л.Г. Економія сукупних затрат праці в сільському господарстві.- К.: Урожай, 1987.- 160с.
34. Буздальев И.Н. Кооперация и рынок // Советская потребительская кооперация.- 1991.- №4.-С.36-39.
35. Вальтер С.Б. Лишанский М.Л. Прибыль сельскохозяйственных предприятий, её распределение и использование.- М.: Агропромиздат, 1990.- 240с.
36. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.- Нью-Йорк.: Вид. ТУК, 1964.- 624с.
37. Воблий Л.Г. Нариси з історії Російсько-Української цукробурякової промисловості.- Том II.- К.: Друкарня української Академії наук, 1928.- 248с.
38. Вопросы повышения эффективности сахарного производства.: Тез.докл.науч.конф. молодых учёных и специалистов.- К.: ВНИИСП, 1989.- 114с.
39. Гайдуцкий П.И. Контрактация сельскохозяйственной продукции.- К.: Урожай, 1989.- 176с.
40. Гайдуцький П.І. Міжгалузевий госпрозрахунок в агропромислових формуваннях.- К.: Урожай, 1992.- 144с.

41. Герасимчук В.Г. Маркетинг: теория і практика.- К.: Вища школа, 1994, 327с.
42. Гладун Б.И., Ермакова С.Г., Лескова О.А., Лысова Н.А. Оценка экономической эффективности производства.- М.: Финансы и статистика, 1991.-114с.
43. Глеваський І.В. Буряківництво.- 1991.- 317с.
44. Голошапов А.Н. Система оптимального планирования свеклосахарного производства // Сахарная промышленность.- 1993.- №3.- С.8-11.
45. Гончаров В.Д., Куропаткин А.Н. Укреплять взаимосвязи партнёров // Сахарная промышленность.- 1995.-№2.-С.2-4.
46. Гончаров В.Д., Ключач В.А. Комплексное развитие сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности.- М.: Агропромиздат, 1988.- 127с.
47. Городник М.П., Шойхер А.Л. Снижение содержания сахара в мяесе - резерв повышения эффективности работы // Сахарная промышленность.- 1987.- №1.- С.28-29.
48. Грейсон Дж.К.мл., О'Дел К. Американский менеджмент на пороге XXI века: Пер. с англ. // Авт. предисл. Б.З.Мильнер.- М.: Экономика, 1991.- 319с.
49. Грузинов В.П., Мамедова Л.Н. Рынок и предпринимательство // Пищевая промышленность.- 1992.-№10.-С.3-5.
50. Гуриненко Н.Н. Эффективность центровывоза сахарной свеклы // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 1989.-№5.-С.16-19.
51. Гурович М. Колгоспно-ринкова торгівля в УРСР.- К.: 1940.- 240с.
52. Гусев Е.А. Как снизить потери сахара // Сахарная промышленность.- 1993.-№3.- С.8-11.
53. Гуцайлюк З.В. Терещук Н.П. Оперативный контроль затрат в свеклосахарном производстве.- К.: Техника, 1979.-64с.
54. Гуцайлюк З.В. Учёт и контроль показателей эффективности производства в пищевой промышленности.- М.: Агропромиздат, 1985.- 120с.
55. Дмитренко В. Розвиток фермерства в Україні // Сільські обрії.-1995.- №5,6.- С.4-8.
56. Долан Э.Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. В.Лукашевича и др. Под общ. ред. Б.Лисовика и В.Лукашевича.- С.-Петербург.- 1992.- 496с.
57. Дусановский С.Л., Павличенко Л.С., Павличенко С.Л. Интенсификация свеклосахарного производства.- Львов: изд. при Львов. ун-те, 1990.- 132с.
58. Дусановский С.Л.Свеклосахарный комплекс Подолья и резервы повышения его эффективности.- К.: изд-во УСХА, 1990.- 162с.
59. Экономика пищевой промышленности: Учебник / С.А.Кошелюк, Н.М.Ткаченко, А.А.Зайнчковский и др., Под общ. ред. С.А. Кошелюка.- К.: Вища школа, 1990.- 319с.
60. Економіка України у 1994 році // Урядовий кур'єр.- 1995.- 2 лютого.- С.8-9.

61. Евсиков Ю. Войти в рынок с наименьшими издержками // Советская потребительская кооперация.-1991.-№2.-С.12-14.
62. Елисеев И.И. Статистические методы измерения связей / Под ред. А.И.Жигорева.- Л.: Изд. Ленингр. ун-та, 1982.- 136с.
63. Жаринов А.В. Науково-технічний прогрес і структура АПК.- К.: Політвидав України, 1986.- 72с.
64. Жоголева Е.Е. Система регулирования цен на сельскохозяйственную продукцию в странах общего рынка // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.- 1993.- №4.-С.45-48.
65. Загоруйко А.Я. Исследования и разработка методов контроля и путей снижения потерь сахара в свеклосахарном производстве. Автореф. дис.- К.: 1974.- 47с.
66. Задорожний В.С. Товарне виробництво і торгівля на західно-українських землях.- Львів: Вища школа. Вид. при Львів. ун-ті, 1989.- 152с.
67. Закон о некоторых мерах относительно сахарной промышленности и относящиеся к нему распоряжения. (Извлечение из Собрания узаконений и распоряжений Правительства и Вестника финансов, промышленности и торговли).- К.: Типография Г.Л.Фронцкевича, 1898.- 119с.
68. Зелепухин А.Д. Важнейшая сельскохозяйственная культура в зеркале современных экономических отношений //Сахарная свекла.-1995.-№4.-С.2-4.
69. Зелінський А.А. Ефективність буряківництва в умовах інтенсифікації.- К.: Урожай, 1989.- 104с.
70. Зельднер А.Г. Эквивалентность обмена в условиях перехода к рыночным отношениям //Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.- 1992.- №2.-С.5-8.
71. Зинченко А. Показатели и факторы повышения эффективности АПК // АПК: экономика и управление.- 1988.-№7.-С.10-12.
72. Зубенко В.Ф. Бурякоцукровий комплекс України: Проблеми подолання кризи та реформування галузі // Вісник аграрної науки.- 1993.- №9.-С.3-11.
73. Іллєвич С.В. Із історії розвитку цукробурякового виробництва в Україні // Цукор України.- 1994.-№2.-С.25-26.
74. Інформаційний бюлетень Міністерства статистики України.- 1994.- №1-2.
75. Итоги кампании 1994/95 г. в европейских странах. Обзор. // Сахарная свекла.- 1995.-№6.-С.18-19.
76. Как поддержать эквивалентность обмена между сельским хозяйством и другими отраслями экономики // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.- 1991.-№8.-С.2-5.
77. Калита Н.С., Спицына Т.Ю., Кожуховский И.С. Цены и ценообразование. Состояние, проблемы, перспективы.- К.: Вища школа, 1988.- 219с.
78. Князев В.А., Калина С.Н. Не сахара свеклы и потери сахара в мяесе // Сахарная промышленность.- 1992.-№1.-С.14-15.
79. Князев В.А. Приёмка и хранение сахарной свеклы по прогрессивной технологии.- М.: Лёгкая и пищевая промышленность, 1984.- 200с.
80. Коберський К. Україна в світовому господарстві.- Прага, 1933.- 356с.

81. Коваленко В.П. Всемирный рынок: экономические законы развития.- М.: Экономика, 1990.- 128с.
82. Ковтун І.Г. Прискорення науково-технічного прогресу в сільському господарстві.- К.: Урожай, 1990.- 200с.
83. Куденська М.Ю. та інш. Цукробурякове об'єднання в системі РАПО.- К.: Урожай, 1988.- 76с.
84. Козлов Л.Е. Мороз Л.В. Русин Н.М. Механизация учёта заготовок сахарной свеклы и расчётов с хозяйствами // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.- 1988.-№1.-С.24-27.
85. Комаров В.И. Мухачёв А.В. Предприятия пищевой промышленности при переходе к рынку // Пищевая промышленность.- 1993.- №6.- С.3-5.
86. Комплексная система управления качеством труда и продукции на сельскохозяйственном предприятии / Под. Ред. Прокопенко Н.Ф.- М.: Изд. стандартов, 1989.-336с.
87. Конончук А.Я. Цены и эффективность производства.- Минск.: Беларусь, 1989.- 127с.
88. Корнаї Янош. Шлях до вільної економіки. Відхід від соціалістичної системи: Угорський приклад / Пер. з англ. В.Д.Сікори, М.П.Загребельного, Ю.Т.Лазаренко.- К.: Наукова думка, 1991.- 140с.
89. Корчак В.И. О возможных путях совершенствования свеклосахарного производства // Сахарная промышленность.- 1993.-№6.-С.6
90. Кот Ю.Д. Как повысить эффективность производства // Сахарная промышленность.- 1992.-№1.-С.16-18.
91. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Е.Н.Пеньковой.- Новосибирск: Наука, 1992.- 736с.
92. Крутиков Ф.А., Олейников Н.Ф. Торгово-промышленный комплекс на этапе ускорения.- М.: Экономика, 1988.- 231с.
93. Кулигин П.И. Критерий эффективности работы предприятий.- М.: Наука, 1986.- 172с.
94. Ландо В.М. Свеклосахарная промышленность Украины и аграрный вопрос.- К.: Вторая Советская типография, 1920.- 54с.
95. Лановик Б.Д., Дусановский С.Л. Свеклосахарный комплекс Подолья.- К.:Знание, 1983.- 12с.
96. Линник В.Г. Калькуляція собівартості продукції сільськогосподарських підприємств. Навч. посібник.- К.: УМК ВО при Мінвузі УРСР, 1991.- 220с.
97. Литвин Ю.Я. Нормативный метод учёта в сельском хозяйстве.- К.: Вища школа, 1985.- 157с.
98. Мелентьев Б. Продукція стратегічного значення // Харчова і переробна промисловість.- 1993.-№1.-С.6-9.
99. Методические указания по анализу производственно-хозяйственной деятельности.- К.: ВНИ ИСП, 1987.- 257с.
100. Мировой сахарный рынок // Сахар и свекла (Zuckerindustrie, Deutsche zuckerrüben).- 1993.- I .- С.39-42.

101. Муравьев А.И. Проблема измерения, оценки и планирования повышения эффективности производства.- Ленинград: Изд-во Ленинград. У-та, 1981.-128с.
102. Мурашко В.М., Максимов М.П. Нормативи виходу і природних втрат сільськогосподарської продукції.- К.: Урожай, 1976.- 255с.
103. Народне господарство Української РСР / Стат. збірник.- К.: Техніка, 1981.- 381с.
104. Народне господарство Української РСР / Стат. збірник.- К.: Техніка, 1982.- 363с.
105. Народне господарство Тернопільської області.- Львів: Держвидав., 1962.- 240с.
106. Народне господарство України в 1992 році. Стат. щорічник / Міністерство статистики України.- К.: Техніка, 1993.- 464с.
107. Народне господарство України в 1994 році. Стат. щорічник / Міністерство статистики України.- К.: Техніка, 1995.- 520с.
108. Народне господарство Тернопільської області: Стат. збірник / ЦСУ.-К.: Статистика, 1972.- 222с.
109. Нанаенко А.К., Сапельников Д.В. Уборка: потери минимальны // Сахарная свекла.- 1996.-№8.-С.3-4.
110. Науково-обгрунтована система землеробства в господарствах Тернопільської області.- Тернопіль: Облполіграфвидав.- 1988.-236с.
111. Наумова Е.М., Малицкая А.С. Расчёт с свеклосдатчиками с помощью Нейрон - ЭВМ // Сахарная промышленность.- 1992.- №5.-С.7.
112. Нібит М.Ф., Хвоцинська А.М., Головань Л.Г. Нові рішення у проектах водопостачання і каналізації цукрових заводів // Цукор України.- 1994.- №4.-С.29-31.
113. Новые способы интенсификации технологических процессов свеклосахарного производства // Обзорная информация.- М.: Агрониит ЭИПП.- 1988.- Вип. 5.- 44с.
114. Новый этап в развитии отрасли // Сахарная промышленность.- 1992.- №1.-С.4-6.
115. Новый механизм внешнеэкономической деятельности международного сотрудничества // Под ред. И.Д.Иванова.- 2-е изд. Перераб и доп.- М.: Международные отношения, 1989.-240с.
116. Нові форми сільськогосподарського виробництва (організаційно правові питання) / Семчик В.І., Бичкова Ц.В., Погрібний О.О. та інш.- К.: Наукова думка, 1994.-133с.
117. Новицкий В.Е. Внешнеэкономическая деятельность и международный маркетинг.- К.: Либра, 1994.- 190с.
118. Новодворский В.Д., Хорин А.Н. Рентабельность: показатели и анализ // Бухгалтерский учёт.- 1992.-№1.-С.12-17.
119. Олійник В.М. Облік і госпрозрахунок в управлінні агропромисловим комплексом.- Львів: Світ, 1992.-124с.
120. Основи ринкової економіки / В.М.Петюх, М.О.Ліфінцев, О.О.Беляев та

- ін. За ред В.М.Петюха.- К.: Урожай, 1993.- 112с.
121. Основные показатели сахарной промышленности за дореволюционный и революционный периоды.-Снабтехиздат, Москва-Ленинград, 1932.-192с.
  122. Папцов А.Г. Регулирование рынка сахара в ЕС // Сахарная свекла.- 1996.-№2.-С.8-9.
  123. Папцов А.Г. Состояние и перспективы развития свеклосахарного производства на Украине // Сахарная свекла.- 1996.-№9.-С.11-13.
  124. Папцов А.Г. В основе - взаимная заинтересованность // Сахарная свекла: производство и переработка.- 1990.-№4.-С.62-63.
  125. Пыркин В.И., Бондарь В.С., Милютин В.А. Как избавиться от сахарного дефицита? // Сахарная свекла.- 1991.-№3.-С.64.
  126. Підвищення продуктивності праці в сільському господарстві / Горкавий В.К., Шиян В.Й., Юхно О.Д. та інш.- К.: Урожай, 1990.- 112с.
  127. Повалюхин М.И., Корольков А.С. Положение в сахарной промышленности зарубежных стран (Обзор)//Сахарная свекла.-1996.-№3.-С.20-21.
  128. Поплавський В. Розвивати інтеграцію в цукробуряковому виробництві. // Екокоміка України.- 1994.-№2.-С.90-93.
  129. Попова М.А., Сабетова Л.А. Эффективность свекловодства в условиях рыночных отношений // Сахарная свекла.- 1991.- №5.-С.7-9.
  130. Посуныко Н.С., Вальтер С.В. Азбука рыночной экономики: вопросы и ответы.- М.: Агропромиздат, 1991.- 143с.
  131. Прауде В.Р., Білий О.Б. Маркетинг.- К.: Вища школа, 1994.-256с.
  132. Проблемы повышения эффективности производства в сахарной промышленности / П.П.Борщевский, А.А.Гончар, ЕВ.Павленко, В.Д.Колько Под ред. П.П.Борщевского.- К.: ИПК МПП УССР, 1982.-144с.
  133. Резервы эффективности сахарного производства / Полторак П.В., Пантелеева З.Н., Шевчук П.В. и др., Под ред. Пантелеевой З.Н.- М.: Лёгкая и пищевая промышленность.- 1982.-176с.
  134. Рудаковский А. Мировой рынок сахара: спрос превышает предложение // Финансовая Украина.- 1994.-№18.-С.7.
  135. Саблук Т.П. Научное обеспечение перехода АПК Украинской ССР к рынку//Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.-1991.-№9.-С.2-6.
  136. Савчук В.К. Економічний аналіз діяльності підприємств і організацій АПК.- К.: Урожай, 1991.-224с.
  137. Сайганов А.С., Германович Г.В. Обоснование цен на продукцию сельского хозяйства для регулирования межотраслевого эквивалентного обмена // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.- 1993.-№1.-С.5-7.
  138. Ситник В.П., Маланчук Л.М., Стельмащук А.М. Вдосконалення економічного механізму господарювання в АПК.-К.:Урожай, 1989.- 184с.
  139. Слюсар В.Д. Сахарная промышленность Украины / Совершенствование производственно-технической базы.- К.: Наукова думка, 1980.-246с.
  140. Солодкий Н.А. Развитие кооперативных связей с зарубежными странами.-К.:Урожай, 1988.-64с.

141. Соціально-економічний стан Тернопільської області за 1994 рік // Свобода: 1995.-№11.-С.3.
142. Спичак В.В. Поднять уровень научного обеспечения отрасли // Сахарная промышленность.- 1993.-№2.- С.5-7.
143. Спичак В.В., Сапронов Н.М. Снижение потерь свекломассы и сахара // Сахарная промышленность.- 1993.-№2.-С.7.
144. Споживча кооперація України (Сіденко С.Г., Лепехов М.Д., Майборода Ф.М., Опельбаум Ш.В., Матковський О.С.).- К.: Політична література, 1965.-190с.
145. Статистичний щорічник Тернопільської області.- Тернопіль, 1996.-362с.
146. Статистичний щорічник України.- К.: Техніка, 1996.- 575с.
147. Сурков И.М., Стёпкин А.И. Совершенствование экономических отношений в свеклосахарном подкомплексе // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.- 1991.-№10.-С.38-40.
148. Тенденции и факторы повышения эффективности общественного производства.- М.: Наука, 1984.- 280с.
149. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства / Б.Д.Лановик, З.М.Матисякевич, Р.М.Матейко та інш.- К.: Генеза, 1994.- 368с.
150. Україна у цифрах в 1993 році.- К.: 1994.- С.202-205.
151. Хвалковский Т.П., Герасименко А.А. Ценообразование и рациональное использование отходов сахарного производства // Сахарная промышленность.- 1995.-№5.-С. 2-4.
152. Холод Л.И. Как поддержать эквивалентность обмена между сельским хозяйством и другими отраслями экономики // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.- 1991.- №8.- С.2-5.
153. Цены мирового рынка // Финансовая Украина.- 1994.- №18.- 4 мая С.8.
154. Цуркану В.И. Учёт эффективности использования ресурсов на участках сахарного производства / Межреспубликанская научн. конфер. Тезисы докладов / Ответствен. ред Р.А.Вайвод.- Рига: ЛУ, 1990.-181с.
155. Чернов Ю.П., Степаненко И.Д. Применение математических методов и ЭВМ в свеклосахарном производстве.- М.: Пищевая промышленность, 1970.- 70с.
156. Чернявская Л.И. и др. Расшифровка и снижение неучтённых потер сахара // Сахарная промышленность.- 1993.- №3.-С.21-22.
157. Чухно А.А. Рынок.- К.: Т-во "Знання", УРСР, 1991.-48с.
158. Шпичак О.М. Економічні взаємовідносини сільськогосподарських підприємств із сферою заготівель і переробки технічних культур.- К.: Урожай, 1987.-152с.
159. Шуган В.У. Экономика кооперативной торговли.- М.: Экономика, 1973.- 386с.
160. Ювілейний альманах Центросоюзу в 30-ліття.- Львів, 1930.- 183с.
161. Яремчук И.Г. Повышение эффективности труда в свеклосахарном производстве.- М.: Колос, 1980.- 256с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ИЗДАНИЕ НЕОФФІЦІАЛЬНОЕ.

ЗАКОНЪ

о нѣкоторыхъ мѣрахъ относительно сахарной
промышленности

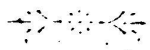
и

относящихся къ нему распоряженія.

Издание по Собранию Государственныхъ законовъ, издаваемому въ
и Высочайшимъ повелѣніемъ, изданнымъ въ 1895 году.

ИЗДАНИЕ

Конторы Правленія Всероссийскихъ обществъ сахарозаводчиковъ.

КІЕВЪ.

Типографія Г. П. Францевича, Анненковская улица, домъ № 3-й.
1895 г.

Додаток Б

Таблиця Б.1.1. Зовнішня торгівля України у 1995 р. (\$ млн.)

	Зовнішньо-торгівельний оборот	Експорт	Імпорт	Сальдо експорту, імпорту (-)
Всього	22902	11566,5	11335,5	231
у тому числі:				
Азербайджан	65,9	33,2	32,7	-0,5
Білорусь	710,8	425,5	285,3	140,2
Вірменія	6,3	3,8	2,5	1,3
Грузія	16,4	11,2	5,2	6
Казахстан	114,4	57,1	57,3	-0,2
Киргизстан	12,7	5,6	7,1	-1,5
Латвія	159,8	76,2	83,6	-7,4
Литва	181,9	101,1	80,8	20,3
Молдова	169,7	130,4	39,3	91,1
Російська Федерація	10846	5025,2	5820,8	-795,6
Таджикистан	10,2	6,2	4,0	2,2
Туркменистан	1059,7	222,8	836,9	-614,1
Узбекистан	132,9	91,3	41,6	49,7
Естонія	48,7	20,4	28,3	-7,9
Інші країни світу	9366,6	5356,5	4010,1	1346,4

Додаток В

Таблиця В.1.1. Експорт, імпорт та реалізація продукції на внутрішньому ринку спільними підприємствами в Республіці Крим і областях у 1994 р.

	Експорт, \$ тис.	Імпорт, \$ тис.	Реалізація на внутрішньому ринку	
			\$ тис.	млн.крб.
Україна	310440,6	394506,7	167633,3	3677260,5
Республіка Крим	1180,0	4059,0	2124,0	49959,3
Вінницька	692,3	2805,1	1260,3	9760,8
Волинська	980,9	998,1	56,1	24345,5
Дніпропетровська	49965,1	23182,3	3835,5	622103,8
Донецька	32977,2	18039,6	13027,3	234749,0
Житомирська	787,1	205,8	-	14939,1
Закарпатська	5508,2	18039,9	9415,5	37256,2
Запорізька	767,0	112,9	2006,0	35491,6
Івано-Франківська	3759,9	5811,9	1634,1	36573,2
Київська (без м.Києва)	1412,7	4092,0	385,2	23412,2
Кіровоградська	413,5	150,1	-	11759,2
Луганська	19279,0	4069,0	131,0	80586,5
Львівська	9513,9	17349,8	5607,3	214115,0
Миколаївська	19270,8	51549,5	79,6	84624,4
Одеська	74918,2	107698,0	63586,4	683068,9
Полтавська	2279,1	1813,7	2669,0	272478,8
Рівненська	2605,0	17005,0	372,0	88887,9
Сумська	470,0	292,0	67,0	57368,4
Тернопільська	1760,6	3979,2	135,6	55352,0
Харківська	1298,7	9799,8	487,6	166432,2
Херсонська	26,0	12,0	-	1442,8
Хмельницька	1757,7	556,0	-	43090,9
Черкаська	2150,0	2903,3	2840,2	36616,2
Чернівецька	2845,3	5355,6	1012,5	45518,0
Чернігівська	1207,8	2618,4	-	92281,4
м.Київ	76614,6	92008,7	56901,2	655047,0

Додаток Д

Таблиця Д.1.1. Мережа підприємств роздрібної торгівлі по формах власності в Тернопільській області¹

	Кількість підприємств роздрібної торгівлі						Відхилення 1996р. +,- до 1995р.
	на 01.01.1995р.			на 01.01.96р.			
	мага- зини	палат- ки	всього	мага- зини	палат- ки	всього	
Всього:	3860	464	4324	3913	436	4349	25
Державна власність	543	168	711	521	168	689	-22
в тому числі:							
загальнодержавна	434	160	594	454	164	618	24
комунальна	109	8	117	67	4	71	-46
Колективна власність	3018	180	3198	3181	170	3351	153
в тому числі:							
трудового колективу	129	5	134	135	212	147	13
господарського това- риства	83	28	111	х	х	х	-111
кооперативна	2790	147	2937	х	х	х	-2937
з неї:							
кооперативи	1	5	6	1	2	3	-3
споживча кооперація	2789	142	2931	2727	102	2829	-102
інші							
Приватна власність	172	92	264	211	98	309	45
Змішана власність	127	24	151	х	х	х	-151
з неї:							
власність орендного підприємства	107	20	127	66	21	87	-40
спільних підприємств	14	3	17	11	1	12	-5

¹ Таблиця складена на основі даних статистичного збірника Тернопільської області за 1996 рік.- С.251-252.

Додаток Ж

Таблиця Ж.1.1. Обсяг експорту товарів в розрізі країн світу за 1995 р.

	Обсяг експорту		Частка у загальному обсягу експорту (%)	
	млнн.укр.крб.	\$ тис.	1995р.	1994р.
Всього	13194586,2	99944,4	100,00	100,00
1. Країни колишнього СРСР	10686362,4	82948,0	82,99	83,03
Росія	6746054,8	54474,4	54,50	59,50
Азербайджан	160001,1	1386,9	1,38	0,67
Білорусь	625955,8	5334,6	5,33	8,04
Грузія	8525,4	85,3	0,09	-
Казахстан	123434,8	1136,9	1,14	2,06
Киргизстан	15187,8	115,4	0,12	0,12
Молдова	223086,2	1823,1	1,82	1,49
Таджикистан	12685,2	107,0	0,12	0,33
Туркменистан	2234201,5	13558,9	13,56	2,13
Узбекистан	343772,3	3405,8	3,41	5,03
Естонія	59583,2	370,8	0,37	0,85
Латвія	58862,3	503,9	0,50	1,24
Литва	75012,0	645,0	0,65	1,55
Вірменія	-	-	-	0,02
2. Інші країни світу	2508223,8	16996,4	17,01	16,97
Європа	2139049,9	14166,2	14,17	13,56
Австрія	31316,1	213,7	0,21	-
Бельгія	2366,7	18,1	0,02	0,02
Болгарія	35867,6	261,8	0,25	1,47
Великобританія	2276,9	12,8	0,01	0,63
Греція	3380,3	27,9	0,03	0,05
Іспанія	3410,4	19,0	0,02	-
Італія	20812,2	157,7	0,16	0,05
Македонія	16644,9	130,1	0,13	0,24
Нідерланди	1985,5	14,5	0,02	0,26
Німеччина	1275250,6	7989,9	7,99	4,27
Польща	268446,2	1774,0	1,78	2,82
Румунія	84383,1	648,6	0,65	0,76
Словакія	38790,9	302,2	0,30	0,92
Угорщина	220283,2	1642,4	1,64	1,49
Хорватія	18861,2	164,1	0,16	-
Чехія	99860,9	700,5	0,70	0,49
Швейцарія	9741,6	58,1	0,06	-
Югославія	5371,6	30,8	0,03	0,09
Азія	173819,7	1465,6	1,47	3,29
Афганістан	7619,4	76,2	0,08	0,57
Індія	14063,6	81,6	0,08	-
Йорданія	116232,5	999,6	1,00	-
Ліван	15344,9	137,9	0,14	1,85
Шрі-Ланка	-	-	-	0,25
Сирія	20559,3	170,4	0,17	0,58
Індонезія	-	-	-	0,02
Туреччина	-	-	-	0,02
Америка	172326,4	1162,2	1,16	-
Канада	68632,4	435,0	0,43	-
Сполучені Штати	103694,0	727,2	0,73	-
Австралія і Океанія	23027,8	202,4	0,21	0,12
Австралія	23027,8	202,4	0,21	0,12

Таблиця Ж.1.2. Обсяг імпорту товарів в розрізі країн світу за 1995 р.

	Обсяг експорту		Частка у загальному обсягу експорту (%)	
	млн.укр.крб.	\$ тис.	1995р.	1994р.
Всього	8106962,1	58209,3	100,00	100,00
1. Країни колишнього СРСР	5304706,4	38724,9	66,53	74,98
Росія	1733190,2	13571,7	23,32	33,11
Азербайджан	436418,2	3491,4	6,00	1,78
Білорусь	578141,0	4600,8	7,90	9,31
Грузія	-	-	-	0,03
Казахстан	83297,7	796,2	1,37	-
Киргизстан	5615,2	40,6	0,07	0,39
Молдова	247564,7	2263,6	3,89	1,86
Узбекистан	2100709,2	13002,2	22,34	17,70
Естонія	17005,6	143,9	0,24	0,17
Латвія	30827,2	223,6	0,38	0,73
Таджикистан	-	-	-	2,15
Литва	71937,4	590,9	1,02	7,58
Туркменистан	-	-	-	0,17
2. Інші країни світу	2802255,7	19484,4	33,47	25,02
Європа	2430606,3	16945,4	29,11	17,38
Австрія	74396,8	625,0	1,07	0,67
Бельгія	8650,6	60,6	0,10	0,01
Болгарія	47053,4	351,4	0,60	0,72
Великобританія	27727,3	217,6	0,37	0,02
Данія	3004,4	22,6	0,04	-
Іспанія	101568,4	614,3	1,06	-
Італія	201,4	1,7	-	0,09
Македонія	62505,0	601,1	1,03	0,68
Нідерланди	13874,9	78,0	0,13	0,22
Німеччина	1047256,0	6715,7	11,54	5,05
Польща	626553,8	4392,6	7,55	5,66
Румунія	11530,6	84,5	0,15	0,13
Словакія	49183,2	400,4	0,69	0,54
Словенія	2601,8	19,8	0,03	-
Угорщина	155814,8	1210,6	2,08	0,76
Фінляндія	-	-	-	0,04
Франція	6201,7	39,5	0,07	-
Хорватія	62661,5	538,5	0,93	0,58
Чехія	84480,3	659,7	1,13	2,21
Швейцарія	22591,2	140,3	0,24	-
Югославія	22749,2	171,5	0,30	-
Азія	52767,0	503,1	0,86	6,07
Японія	-	-	-	0,07
В'єтнам	266,5	2,2	-	1,29
Сінгапур	-	-	-	0,14
Індія	42192,5	421,9	0,72	2,24
Ліван	-	-	-	1,36
Йорданія	10308,0	79,0	0,14	-
Афганістан	-	-	-	0,54
Китай	-	-	-	0,43
Америка	316638,8	2020,6	3,47	0,05
Англія (Брит.)	455,9	4,6	0,01	-
Канада	64079,7	490,6	0,84	0,01
Сполучені Штати	252103,2	1525,4	2,62	0,04
Австралія і Океанія	2243,6	15,3	0,03	1,52
Австралія	2243,6	15,3	0,03	1,52

**Таблиця Ж.1.3. Обсяг експорту і імпорту в розрізі характеру угод
за 1994 р.**

	Експорт		Частка у загальному обсязі експорту (%)
	млнн.укр.крб.	\$ тис.	
Всього	1628122,0	53915,8	100,0
за характером угод:			
Поставки товарів за готівку	61276,8	1819,2	3,4
Поставки товарів за готівку в розрахунок на вільноконвертовану валюту	249530,4	7905,9	14,6
Поставки товарів за готівку на замкнуту валюту	5182,7	228,6	0,4
Поставки товарів по прямому товарообміну (бартерні угоди)	1183550,0	37666,8	69,9
Поставки товарів в рахунок компенсаційних зобов'язаннях по клірингу з обмеженою конверсією	28193,4	1235,1	2,3
Поставки товарів в рахунок компенсаційних зобов'язаннях по банківському кредиту	82905,3	4689,8	8,7
Поставки товарів в рахунок компенсаційних зобов'язаннях по виробничій кооперації з країнами світу	17483,4	370,4	0,7
Поставки товарів по наданню безплатної допомоги	-	-	-
Поставки товарів, як дар	-	-	-
Поставки товарів за компенсацію зношеного обладнання	-	-	-
Поставки товарів за готівку з розрахунком на вільноконвертовану валюту для утворення статутного фонду	-	-	-
Поставки товарів по комерційному кредиту	-	-	-

	Імпорт		Частка у загальному обсязі імпорту (%)
	млнн.укр.крб.	\$ тис.	
Всього	1140424,2	36388,5	100
за характером угод:			
Поставки товарів за готівку	87558,9	5248,5	14,4
Поставки товарів за готівку в розрахунок на вільноконвертовану валюту	192236,0	5019,3	13,8
Поставки товарів за готівку на замкнуту валюту	25377,1	898,8	2,5
Поставки товарів по прямому товарообміну (бартерні угоди)	719669,6	23470,8	64,5
Поставки товарів в рахунок компенсаційних зобов'язаннях по клірингу з обмеженою конверсією	74830,7	748,3	2,1
Поставки товарів в рахунок компенсаційних зобов'язаннях по банківському кредиту	-	-	-
Поставки товарів в рахунок компенсаційних зобов'язаннях по виробничій кооперації з країнами світу	1824,7	90,8	0,2
Поставки товарів по наданню безплатної допомоги	19,4	1,0	-
Поставки товарів, як дар	35,5	1,5	-
Поставки товарів за компенсацію зношеного обладнання	1073,4	10,1	-
Поставки товарів за готівку з розрахунком на вільноконвертовану валюту для утворення статутного фонду	35652,6	865,4	2,4
Поставки товарів по комерційному кредиту	2146,3	34,0	0,1

Додаток 3

Таблиця 3.1.1. Економічні зв'язки Тернопільської області з областями України за 1995 р. (млрд.крб)

	В в і з				
	Всього	Продукція виробничо- технічного призначення	Продовольчі товари	Непро- довольчі то- вари	Сальдо (+,-)
Всього	17783,6	12517,4	1722,0	3544,2	+396,5
Республіка Крим	142,1	77,7	48,0	16,4	+371,7
Вінницька	570,0	365,9	42,3	161,8	+8,1
Волинська	270,4	160,9	50,6	58,9	+99,9
Дніпропетровська	840,9	740,0	9,4	91,5	-125,3
Донецька	843,6	6596,9	28,7	218,0	+952,4
Житомирська	538,9	391,5	1,5	145,9	-216,6
Закарпатська	217,0	76,9	66,1	74,0	+290,8
Запорізька	491,7	415,8	14,5	61,4	+205,2
Івано-Франківська	1693,7	1361,5	76,6	255,6	-291,6
м.Київ	1010,0	330,5	39,6	639,9	+1148,2
Київська	311,0	231,0	15,1	64,9	+1302,8
Кіровоградська	82,3	27,8	14,8	9,7	+10
Луганська	457,9	428,1	1,9	27,9	-44,1
Львівська	4192,1	2771,4	649,5	771,2	-1817,0
Миколаївська	94,4	49,7	37,4	7,3	+145,1
Одеська	188,8	96,7	56,7	35,4	+454,2
Полтавська	1685,2	1598,4	68,8	18,0	-1522,9
Рівненська	832,2	691,9	38,1	102,2	-254,7
Сумська	371,5	238,5	1,2	131,8	-244,6
Харківська	324,2	263,8	4,2	56,2	+185,8
Херсонська	511,2	496,8	8,8	5,6	-321,4
Хмельницька	1058,4	611,4	329,7	117,3	-51,5
Черкаська	411,6	312,9	15,3	83,4	-4,2
Чернівецька	208,1	34,6	3,1	170,4	-26,2
Чернігівська	436,4	116,8	100,1	219,5	+142,4

Таблиця 3.1.2. Економічні зв'язки Тернопільської області з областями України за 1995 рік (млрд.крб)

	В и в і з			
	Всього	Продукція виробничо-технічного призначення	Продовольчі товари	Непродовольчі товари
Всього	18180,1	3871,4	8490,6	5818,1
Республіка Крим	513,8	200,6	222,9	90,3
Вінницька	578,1	90,3	85,6	402,2
Волинська	370,3	75,1	127,6	167,6
Дніпропетровська	715,6	156,1	321,9	237,6
Донецька	1796,0	576,6	918,9	300,5
Житомирська	322,3	106,3	84,4	131,6
Закарпатська	507,8	70,2	327,2	110,4
Запорізька	696,9	387,9	148,5	160,5
Івано-Франківська	1402,1	226,4	761,8	413,9
м.Київ	2158,2	144,9	1425,7	587,6
Київська	1613,8	402,1	423,2	788,5
Кіровоградська	92,3	17,1	15,9	59,3
Луганська	413,8	99,6	210,4	103,8
Львівська	2375,1	439,6	1392,1	543,4
Миколаївська	239,5	82,9	62,5	94,1
Одеська	643,0	92,0	388,9	162,1
Полтавська	162,3	29,0	17,3	116,0
Рівненська	577,5	88,9	223,7	264,9
Сумська	126,9	34,8	12,4	79,7
Харківська	510,0	90,3	282,5	137,2
Херсонська	189,8	15,0	126,6	48,2
Хмельницька	1006,9	162,9	475,0	369,0
Черкаська	407,4	116,6	207,3	83,5
Чернівецька	181,9	16,5	23,6	141,8
Чернігівська	578,8	149,7	204,7	224,4

Додаток К

Таблиця К.1.1. Вирощування цукрових буряків в розрізі зон

	Роки				1994 в % до	
	1991	1992	1993	1994	1991	підсумку
Посівні площі, тис. га						
Полісся	217,42	205,22	212,44	209,5	96,4	14,1
Лісостеп	1099	1056,86	1050,69	1027,2	93,5	69,1
Степ	224,95	221,02	251,1	232,5	103,4	15,7
Карпати	16,56	15,34	16,21	16,2	97,8	1,1
Україна	1557,93	1498,44	1530,44	1485,4	95,3	100
в тому числі:						
громадський сектор	1557,69	1491,1	1508,78	1454,5	92,2	98,0
селянські (фермерські) господарства	0,1	3,85	15,97	21,56	в 215,6 разів	1,45
населення	0,01	0,26	5,69	9,34	в 934 рази	0,6
Урожайність, ц/га						
Полісся	264,4	227,5	227,2	232,4	87,9	121,2
Лісостеп	227,9	196,8	225,5	188,5	85,2	101,2
Степ	217,9	125,8	183,8	194,1	67,8	77,0
Карпати	239,2	258,2	302,1	147,7	134,4	167,7
Україна	234,7	194,2	222,3	321,6	82,8	100
Закупки і давальча сировина цукрових буряків (191,8 залікова вага)						
Полісся	5748,1	4669,5	4828,2	4838,7	84,2	17,4
Лісостеп	25050,8	20802,2	23699	19360	77,3	69,8
Степ	4901	27,82	4614,2	3010,3	61,4	10,8
Карпати	396,1	396,2	489,7	519,3	131,1	1,9
Україна	36096	28649,9	33631,1	27728,3	76,8	100
в тому числі:						
сировина давальців	181,5	2067,7	4374,5	7979,4	в 44 рази	28,8
питома вага, %	0,5	7,2	13,0	28,8	x	x

Додаток Л

Договір

на виробництво та переробку цукрових буряків

на давальчих умовах урожаю 1996 року

«   » 1996 року

м. (снт.) _____ області

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1 Договір укладений між виробником цукрових буряків _____

, що надалі іменується «Товаровиробник», в особі _____

(прізвище, ім'я та по батькові керівника або фермера)

який діє на підставі Статуту КСГП _____

(для фермера і приватної особи довідки місцевої влади — дата видачі і номер документа)

і _____ цукровим заводом, що надалі іменується «Завод»

в особі директора заводу _____

(прізвище, ім'я та по батькові)

що діє на підставі _____

(назва документу, що дає право на укладання договору)

II. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

2.1 Предметом договору є співробітництво «Товаровиробника» і «Заводу» з метою забезпечення вирощування високого врожаю цукрових буряків на основі впровадження прогресивних технологій, високоурожайних сортів та отримання максимального виходу цукру при переробці, зниження втрат при збиранні, транспортуванні і зберіганні цукросировини.

III. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ

3.1. Товаровиробник зобов'язується:

3.1.1 Виростити цукрові буряки на площі _____ га і доставити на «Завод» _____ тонн якісної сировини у відповідності з вимогами діючого Державного стандарту і супроводжуватись сертифікатами безпеки з кожного поля.

3.1.2. Доставляти цукросировину в кількості і в терміни за узгодженими між «Товаровиробником» і «Заводом» графіками.

Протягом вересня запаси цукросировини на «Заводі» не повинні перевищувати 5-добової потреби потужності «Заводу».

3.1.3 Вибрати належну кількість цукру, меляси і жому в строки наростаючим підсумком:

до 1 листопада —	цукру	%
	меляси	%
	жому	%
до 1 грудня —	цукру	%
	меляси	%
	жому	%
до 1 січня —	цукру	%
	меляси	%
	жому	%

Решту цукру, меляси і жому «Товаровиробнику» вибирає в наступному році, але не пізніше: жому і меляси 1 квітня, а цукру _____ . Невибрана у вказані строки продукція реалізується «Заводом» на власний розсуд і оплачується «Товаровиробнику» в грошовій формі по цінах реалізації з відшкодуванням збитків, пов'язаних з реалізацією цієї продукції.

3.1.4 З метою придбання пестицидів для обробки насіння цукрових буряків продати «Заводу» по ціні домовленості меляси в кількості _____ за кожну посівну одиницю.

3.1.5. Для придбання насіння, засобів захисту, мінеральних добрив та пально-мастильних матеріалів зарезервувати на «Заводі» 20 відсотків цукру з правом реалізації його лише «Товаровиробником» за погодженням з облсільгоспінспектом.

3.2. «Завод» зобов'язується:

3.2.1. Продати «Товаровиробнику» _____ посівних одиниць насіння цукрових буряків, що відповідає вимогам діючого «Стандарту» за стартовою ціною _____ млн. крб. за посівну одиницю при базисній схожості 80 відсотків і одноростковості 85 відсотків.

При вищих показниках якості насіння здійснюється його бопіфікація.

Вартість насіння оплачується після збирання врожаю поточного року по цінам, які склалися на час переходу права власності (цукру, меляси і насіння).

3.2.2 За рахунок зарезервованої кількості цукру та інших джерел фінансування за згодою сторін виділити «Товаровиробнику» для впровадження транспортування цукросировини та матеріально-технічні засоби.

— мінеральні добрива _____ тонн діючої речовини в такі строки і по видах:

— Засоби захисту _____ тонн в такі строки і по видах:

— пально-мастильні матеріали _____ тонн в такі строки і по видах:

3.2.3. Забезпечити в установленому порядку, згідно з погодженням графіком, своєчасне приймання та вивантаження цукрових буряків.

3.2.4. Визначити кількість буряків та їх якість згідно з діючим Держстандартом, інструкціями і методиками.

3.2.5. Забезпечити ретельний догляд за збереженням прийнятих цукрових буряків, не допускати понаднормативних втрат коренеплодів. Зверхнормативні втрати відносяться за рахунок «Заводу».

5.5 Зміни та доповнення до Договору можуть бути внесені згідно положення про Договори.

5.6 Спори, що виникають при виконанні умов Договору вирішуються відповідно до чинного законодавства, а також в арбітражному суді.

5.7. Вирішення спірних питань щодо якісних показників цукросировини доручити державній інспекції заготівель і якості сільськогосподарської продукції.

5.8 Договір вважається укладеним і вступає в дію з дня підписання його сторонами.

5.9. Договір складений у трьох примірниках, один — в «Товаровиробника», другий — в «Заводі», третій — в райдержзаготінспекції.

ЮРИДИЧНІ АДРЕСИ СТОРІН:

Товаровиробник

Заготівельник

(підпис, печатка)

(підпис, печатка)

Договір зареєстрований в райдержадміністрації _____

району за № _____

«   »

1996 р.

(підпис, печатка)

Додаток М

Таблиця М.1.1. Балансові розрахунки використання цукру-піску цукровим заводом "Поділля", одержаного за переробку буряків урожаю 1995 р.

Ресурси	(тис. тонн)
Кількість цукру, одержаного цукровим заводом як оплату за переробку буряків урожаю 1995 року	6672,3
Використання цукру:	
1. Реалізовано цукру за кошти, всього	2158,3
у тому числі:	
- за межі України	1633
- на Україні	525,3
2. Відвантажено цукру за матеріально-технічні ресурси (по бартерних угодах) всього	926
у тому числі:	
- за межі України	926
- на Україні	
3. Передано залізниці в рахунок проплати за залізничний тариф	164
4. Передано автогосподарствам за перевезення цукрових буряків	350
5. Закладено цукру до держрезерву	-
6. Відвантаження цукру Украгросервісу в рахунок повернення бюджетної позики	512
7. Інші витрати	2526
у тому числі:	
- заробітна плата	128
- газ	1859
- енергія	259,5
- плата за податки	280
8. Залишки цукру станом на 01.06.96 р.	36
9. Залишки цукру станом на 01.01.96 р., всього	8448
у тому числі:	
- цукор товаровиробників	4290
- цукор цукрових заводів	4158
- цукор держрезерву	-

Додаток Н

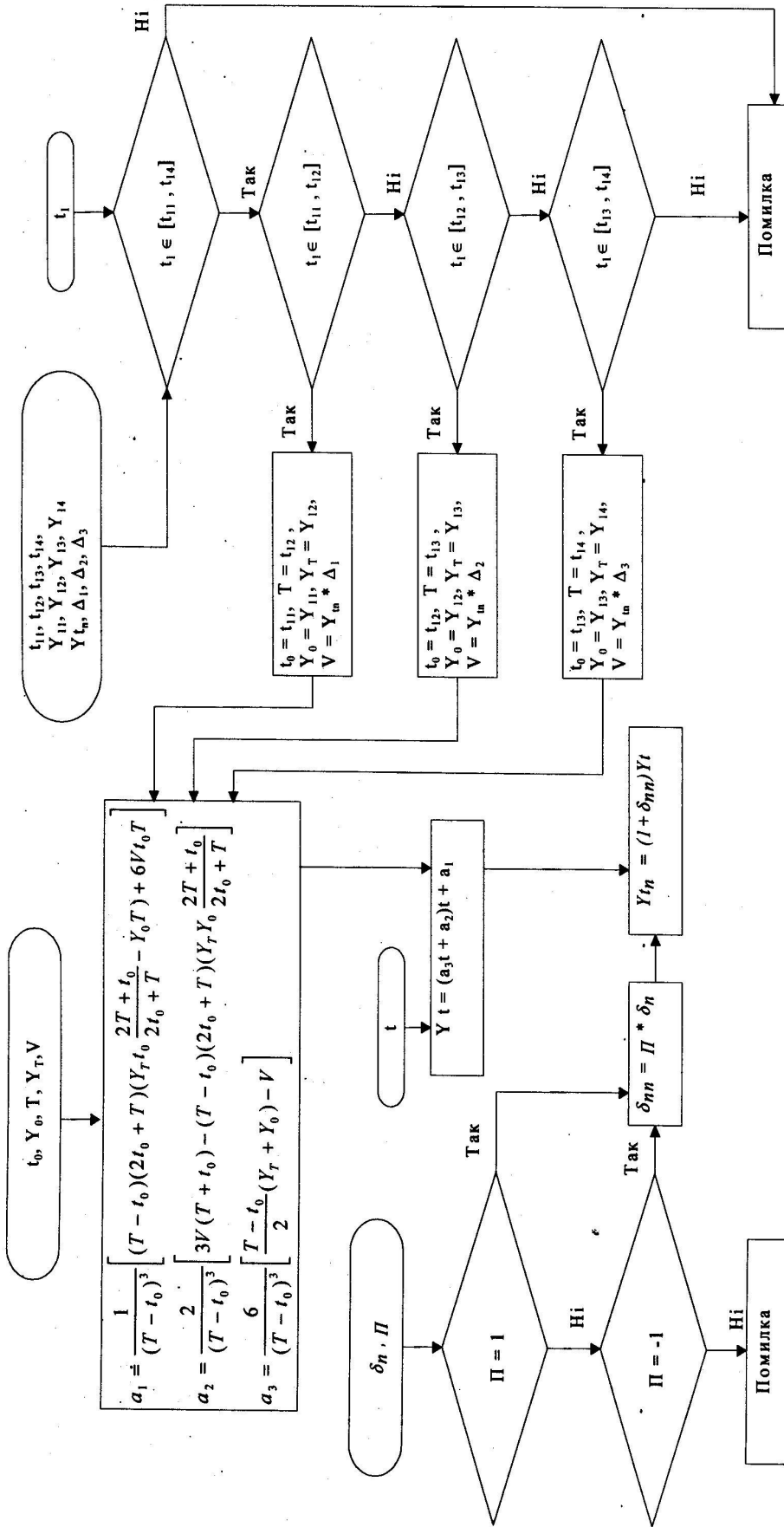

Рис. Н.1.1. Алгоритм розрахунку кількості цукрового буряка, який поступає на приймальний пункт цукрового заводу протягом всього сезону та робочого дня.